

A SÁROSPATAKI IRODALMI KÖR KIADVÁNYAI.
ÉRTEKEZÉSEK. I.

HÁBORÚS ELŐADÁSOK

az 1916 január—március hónapokban tartott elő-
adási cikluson.

TARTALOM:

Dr. RÁCZ LAJOS:

JÉZUS ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

Dr. GULYÁS JÓZSEF:

A VILÁGHÁBORÚ ÉS A MAGYAR KÖL-
TÉSZET.

Dr. BÚZA LÁSZLÓ:

A HÁBORÚ ÉS A NEMZETKÖZI JOG.

ELEKES IMRE:

PAEDAGOGIAI PROBLÉMÁK A HÁBORÚ
UTÁN.

E füzet tiszta jövedelme g háborúban elesett sárospataki
katonák emlékének megörökítésére fog fordíttatni.

SÁROSPATAK
NYOMATOTT A REF-FŐISKOLA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1916

A T. OLVASÓHOZ.

A „*Sárospataki Irodalmi Kör*” — e füzet közrebocsátója — 1873 óta szolgálja a hazai, közelebbről a ref. egyházi oktatás és nevelés ügyét a sárospataki főiskola nyomdája által kiállított irodalmi termékeivel, különösen népes középiskolai tan- és segédkönyveivel, amelyek a tiszáninneri egyházkerület határain túl is kívánatosakká lettek s részben — az „*approbatio*” életbeléptetése óta — a közoktatásügyi kormány helybenhagyását is kiérdemelték, magát pedig az Irodalmi Kört követésre méltó példává emelték hasonló célú szervek létesítésére és ápolására.

Az évek folyamán szerzett tapasztalatai nyomán Sárospatak társadalmával is belsőbb összeköttetésbe óhajtván jutni az Irodalmi Kör, 1897-ben módosított alapszabályaiban kimondta, hogy — eddigi munkakörének kibővítésével — céljául tekinti: *„felolvasások által az oktatás és nevelés fontosabb kérdéseinek méltatását, a tudomány újabb vívmányainak megismertetését, a tudományos ismereteknek szélesebb körben való terjesztését”* — is.

E célját eddigelé az u. n. *ismeretterjesztő* s az országos szabadoktatási tanács által is melegen pártfogolt előadások és felolvasások tartásával szolgálta (1909—1914), legközelebb pedig az u. n. *háborús felolvasásaival* (1916. jan.—márc).

Amazok csak részben jelentek meg nyomtatásban a felolvasók vagy előadók jó tetszése szerint, *emezeknek* nyomtatásban való megörökítését és terjesztését az Iro-

dalmi Kör közgyűlése határozta el (1916. március 8.), bizonyosságát akarván adni a nagy nyilvánosság előtt is annak, hogy a világháború rendkívüli hatása az Irodalmi Kört is megrázóan átjárta, gondolatokkal, tanácsokkal termékenyítette, érzésekre, vágyakra, reményekre hangolta, amelyekkel aki lelkiileg érülködik, nyugodtabban tud megállani a világfelforgató viharok között.

Elhatározta a háborús felolvasások kiadását és terjesztését azért is, hogy az ezekből várható anyagi jövedelemből — esetleg annak kamataiból is — *látható emlékekkel áldozzék azok nevének, akik életüket, mint a sárospataki főiskola növendékei, tanárai és Sárospatak polgárai feláldozták vagy kockára tették a hasáért.*

Az emlék a főiskolai kertben vagy a főbejárat belső falán századokon át hirdethetné az egymás nyomába lépő ifjúságnak, hogy: „*a haza minden előtt!*”

Melegen ajánljuk nemes célú vállalkozásunkat a sárospataki főiskola minden rendű és rangú jó barátjának munkás érdeklődésébe.

A felolvasók fogadják e helyen is a „Sárospataki Irodalmi Kör” forró köszönetét és elismerését a nagy célra hozott önzetlen áldozatukért.

Sárospatak, 1916. márc. 15.

A Sárospataki Irodalmi Kör.

Dr. RÁCZ LAJOS:

JÉZUS ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

— 1916. január 23. —

I. Mit szólna Jézus a világháborúhoz?

Mit szólna Jézus a világháborúhoz? Mindnyájan nyomban, pillanatnyi habozás vagy meggondolás nélkül készen vagyunk a felelettel: Eltakarná ábrázatát s fájdalmas sóhajtással elfordulna tőlünk! Hiszen ez a világháború, amelyben a föld lakosainak csaknem fele pusztítja, marcangolja egymást a modern technika borzalmas hatású eszközeivel, a legszögesebb ellentétben áll a Jézus elveivel, törekvéseivel, aki békeséget, emberszeretetet jött hirdetni a földre, — aki azt tanította: áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, bocsássatok meg ellenségeiteknek nem hétszer, hanem hetvenhétszer! A semlegesek s közelebről a svájciak egyenesen ily értelemben azzal a kérdéssel fordulnak a németekhez: „Hogyan élitek ti most át Istent Németországban? Mi Jézus Krisztus szavain, tanításain keresztül látjuk az ő szépségét, érezzük az ő kijelentett akaratát, — s ha most oda figyelünk, hogy nálatok micsoda hangok hallatszanak: hát csupa alkudozás, egyezkedés a háború borzalmaival, a hazaszeretnek az istenszeretet fölé való helyezése, mindenütt a mellékvágányokon való haladás, sehol világos nyoma annak, hogy a Jézus hirdette Isten — a bűnbocsánat és szeretet Istene, az emberek Atyja — állana a középpontban, hogy ő töltené ki egész lelketeket?”

A svájciak eme szemrehányásában sok igazság van, azonban reánk nézve istennek átélése nem oly egyszerű dolog, mint rajok nézve, akik Istenben ma is csupán a szeretet ős igazság Isténét, az egész emberiség Atyját

látják és tisztelik, míg mi — kezünkben fegyverrel küzdve, gonosz ellenségektől szorongattatva, s szülőföldünk, hazánk, a jog és műveltség védelmére legdrágább kincseinket áldozatul hozva — Istent más oldalról is átéljük, tapasztaljuk, mint ők.

S mégis, vájjon nem a Jézus hirdette Isten áll-e nehéz harcainkban mellettünk?

Jézus egész evangyélioma, tanításának egész szeleme szöges ellentétben áll, mint említém, a háborúval, az öldökléssel, az erőszaktétellel, a gyűlölködéssel. Ez az érem egyik oldala, — ebben a svájci semlegeseknek igazok van, ám ezt mi a svájciak nélkül is jól tudjuk.

Lássuk most az érem másik oldalát.

Jézus az ő evangyéliomában sehol sem szól helyeslőleg, ajánlólag a gazdagságról, tudományról, művészetről, kulturális haladásról, igazságszolgáltatásról s az ezáltal alkalmazott kényszer-rendszabályokról, — vájjon hát mindezeket is elveszük, az ő evangyéliomával ellentétesnek állítsuk-e? Nem azt látjuk-e ebből, hogy Jézus nem akart az emberi élet egész körére, a szociális élet minden ágára kiterjedő életszabályt adni, hogy előtte mindenekelőtt a valláserkölcsi élet fölébresztése a fődolog, hogy előtte Isten és az ő országa az egyetlen javak, s ehhez képest minden egyéb közömbös, sőt lényegtelen. Jézus *szegény* volt, tanítványai vele együtt rendkívül egyszerű, nélkülözésekkel teljes életet folytattak, s ő a gazdag ifjútól minden vagyonának feláldozását kívánta. S íme, a tisztességes pénzüzletet már Kálvin is jogosultnak tekintette és a tisztességes vagyonszerzésben ma sem látjuk a keresztyén érzület akadályát s a keresztyén népek a vagyoni jólétnek mindenütt jelentékeny fokára emelkedtek. Jézus nem törődött korának *tudományos* és *művészeti* törekvéseivel, tanítványait többnyire az alsóbb, a testi munkához szokott néposztályból választotta, — mi pedig ma a tudományt, művészetet és kulturális előhala-

dást megbecsüljük, kötelező törvényeket hozunk a népoktatás általánossá tételére, sőt ezzel sem elégszünk meg, hanem a nép műveltségét iskolán kívüli oktatás útján is emelni törekszünk, — épenúgy büszkék vagyunk reá, hogy a reformatio mindenütt, ahol meghonosult, azonnal iskolákat állított s a népműveltséget hathatósan előmozdította, — a tudományos munkát úgy tekintjük, mint az igazságnak, Isten törvényeinek kifürkészésére, behatóbb megismerésére fordított fáradságot, — s mértékkel alkalmazva a művészetet, az érzéki köntösön át az eszmének visszasugárzását, a templommal és istenitisztelettel is összeférhetőnek tekintjük. — Jézus egy szót sem szól arról, hogy a *jog* az emberi társadalom szilárd rendjének fentartására nélkülözhetetlen. Azt mondja ugyan, hogy „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené”, amivel nemcsak a két hatalom különválasztottságát, hanem az *állami felsőséget* is elismeri, — hiszen a császár és az ő kormányzata alatt élünk, vele szemben tehát teljesítenünk kell kötelezéseinket; de hogy az állami hatóság az ő jogrendjével és a jog fentartására irányuló szervezetével a társadalom számára magas, erkölcsileg értékes szolgálatot teljesít, azt egyenesen és határozottan sehol nem állítja. Úgy látszik, Jézus a jogi pörösködésekben semmi örömét nem találta és a bírák iránt semmi különös bizalommal nem viseltetett, igazságos bíróról alig olvasunk nála, ellenben annál inkább egy nagyon igazságtalan és lelkiismeretlen bíróról. Talán nem lenne nagyon nehéz dolog, erre kora viszonyaiban keresni magyarázatot. Úgy látszik, mintaszerű igazságszolgáltatás nem igen fordult elő az ő tapasztalatai körében, s honfitársai inkább a pörösködési hajlandóság és jogászai szórászhajlását túlhajtásában szenvedtek, semhogy a jog magasabb értékbecslésére kellett volna őket biztatni. A mélyebb ok azonban bizonyára abban rejlik, hogy Jézus a jog területétől elvileg távol marad. Ő neki nem azzal

az erkölcsiséggel van dolga, amely a társas érintkezésből szükségkép fakad és az egyesek erkölcsi érülete nélkül is fennáll és megmarad, — vagyis nem a *forum externummal*, a *legalitással*, — ő ezt átengedi a saját útjára. Az ő mezeje az az erkölcsiség, amely az Istentől megilletett lélek belsejéből fakad, — tehát a *forum internum*. S ez akkor is nélkülözhetetlen marad, ha a jog legtökéletesebb kiképzésre talált, hogy emennek érdességeit enyhítse (*summum jus, summa injuria*), hézagait kitöltse és az emberi közösség élete fölé tisztító fényét kiárássa.¹

Íme mindezeket a javakat és intézményeket a svájciák is elismerik, elfogadják és nagyrabecsülik, — pedig Jézus sehol nem tanítja ezeket, sőt ezek, mint láttuk, legalább első tekintetre sok részben ellentétben állanak az ő evangéliomával.

Azonban ez az ellentét csak látszólagos, s a Jézus igehirdetése értelmének és horderejének félreismerésén alapú. Jézus sem mellette, sem ellene nem foglalt állást a vagyonnak, a tudománynak, a műveltségnek, az államnak és a jogrendnek. Ő teljesen tartózkodott attól, hogy általánosan kötelező társadalmi életrendet, életszabályokat állítson föl. Az ő alapelve: a teljes be-nem-avatkozás ezekbe a dolgokba. Az ő evangélioma ópoly kevésbé a szegények, mint ahogy nyilvánvalóan nem a gazdagok evangélioma; ő az emberek külső társadalmi állásában rejlő különbségek iránt teljesen közömbös. Époly kevésbé hirdeti a műveltek, mint a műveletlenek evangéliomát, — ő teljesen figyelmen kívül hagyja ezt a különbséget. Előtte a földolog az, hogy az ember Istennel és az Isten akaratával szemben helyes álláspontot foglaljon el. Mindazt,

¹ O. Kim, *Sittliche Lebensanschauungen der Gegenwart*. S. 105, 107, 110. — Harnack A., *A keresztyénség lényege* (ford. Rác Lajos), Sárospatak, 1906. 70—89. l. — Ainmunsden V., *Az evangéliumok Krisztus képéről* (*Ösvény*, III. évf., 161—172. l.).

ami az embert ebben akadályozná, megtámadja és ei akarja az útból távolítani, akár a gazdagság, akár a szegénység veszedelmei lennének azok. Ezért egészen a Jézus szel-
leme és fölfogása ellen való dolog, ha a legrégebb keresz-
tyén gyülekezetek külső életrendjét, azok szegénységét,
műveletlenségét, az állami és katonai szolgálati való
tartózkodását akarjuk irányadó példaképpé bélyegezni.
Ellenben egészen az ő gondolatának felel meg, ha Pál
apostol azt mondja, hogy egy keresztyén bővülködhetik és
szűkülködhetik, de mindig úgy éljen, mintha semmije se
volna, — vagyis bensőleg szabad *legyen* a kevéstől vagy
soktól, amely osztályrészeül jutott. És épenúgy igazi ke-
resztyén gondolat az, ha Pál a felsőség iránti tisztelet-
adásra int bennünket („Minden lélek engedelmeskedjék a
felső hatalmasságoknak, minden hatalmasság Istentől van”,
Róm. XIII. 1—7. s ugyanily értelemben I. Tira. 2, 1—3,
Tit. 3. 1, I. Péter, 2, 13), de másfelől kijelenti, hogy a
ker. ember élete legfőbb vonatkozásaiban csak egy Urat
ismer el maga fölött, t. i. Krisztust. A keresztyénség azért
nem tévelyedett el a Jézus erkölcsanától, ha a művelő-
désben ős az államéletben köteles részt vesz, föltéve, hogy
mindebben Istennek és az ő igazságának szolgálatát nem
téveszti szem elől.

Ugyancsak a Jézus erkölcsi utasításainak téves fölfogása rejlik abban, ha a vagyon odaadásából, amelyre egy gazdagifjút utasított, vagy abból a szavából, hogy ellenfelünknek, aki minket bántalmazott, a másik orczákat is oda kell tartanunk, általános, mindenkor követendő szabályt akarunk csinálni. Az ő véleménye bizonyára az, hogy mindenkor oly szabadok legyünk a boszúvágytól, hogy képesek legyünk így cselekedni. De hogy erkölcsileg helyesen mindig csak így lehet eljárunk, hogy a jogtalanságot ellenmondás nélkül el kell tűrnünk és ismernünk s hogy épen a felsőségnek, amely a rend és törvények megtartására tartozik ügyelni, csak így lehet és szabad eljárnia, — ezt csak a

fölszines értelmetlenség olvashatja ki az ő szavaiból. Jézus nagyrabecsülte a *családot*, keblére ölelte a gyermekeket, hirdette a nő méltóságát, eltörölt minden rabszolgaságot, a házasságot felbonthatatlannak nyilvánította (Mk. 10,

11—12), annak nagy erkölcsi értéket tulajdonít, — vájjon nem kell-e mindnyájunknak életünket is áldoznunk családkért? nem tartozunk-e számadással azokról, akiket az Úr reánk bízott? Vájjon az a követelmény, hogy ne csüngjünk az anyagiakon és a boszúvágytól mentesek legyünk, már azt is jelenti-e, hogy *vagyonunkat*, anyagi és erkölcsi kincseinket engedjük a tolvajoknak *elrabolni*, — s nem inkább az igazságtalanságnak szenvedélymentes elfojtása és elhárítása felel-e meg jobban a Jézus intenciójának? Jézus *kiűzte* a jeruzsálemi *templomból* — az ő Atyjának, az imádságnak házából — a *kufárokat* és pénzváltókat; vájjon mi nyugodtan engedjük-e, hogy az ellenség barbár hordái templomainkat, iskoláinkat feldőlják, elpusztítsák? — Jézus egész szívvel, egész lélekkel csüngött *hazáján*; ő, aki egész életét népének szentelte, akinek szíve hevesen lángolt népe nyomorúságának látára, — első sorban hazájáért őlt és munkált. Igehirdetésénél népére szorítkozott, a 12 zsidó törzsnek megfelelőleg 12 apostolt választott; hazája fővárosába: Jeruzsálembé vonult, hogy ott érje a diadal, vagy a halál; a samaritánus nővel szemben zsidónak érzi magát; osztozott népe reménységeiben és mikor Jeruzsálem pusztulását jövendölte, fájdalommal tette azt. Vájjon nyugodt lélekkel vette volna-e ő azt, ha egy barbár ellenség betörve, feldőlja, végigpusztítja hazáját, felkoncolja annak lakosait? Bizonyára nem, sőt megfordítva igen valószínűnek kell tartanunk, hogy Jézus az állam törvényeinek, intézményeinek fentartását — mint a melyek a gyöngébbeket az erősebbek elnyomása, hatalmaskodása ellen védelmezik, földi rendeltetésünk betöltését számunkra lehetővé teszik, — ha ennek szüksége felmerül vala, nyomatékosan hang-

súlyozta volna. Ámde Jézusnak nem állott szándékában, hogy az élet minden eseteire és viszonylataira kiterjedő szabályokat és oktatásokat adjon; ő csak az érület tisztaságára, nemességére, az Atya előtt való fiúi alázatoságra, az általános emberszeretetre helyezte a súlyt s föl-tette, hogy ezek alapján tanítványai az élet egyes körülményei közt mindenkor meg fogják a helyes utat találni. Ha tehát az igazságszolgáltatással, az emberek vad ösztöneinek, gonosz indulatainak törvényes intézkedésekkel, esetleg fegyveres erővel való elfojtásával nem vétünk a Jézus szelleme, a Jézus tanításai ellen; ha azokat, akik a társadalom békés együttélését, fejlődését hátráltatják, vagy megrontják, a törvénynek joga van ártalmatlanná tenni; — nem ugyanezt kell-e nagyobb mértékben az államok egymás közti viszonyára s a köztük felmerülő ellentétek elintézési módjára is mondanunk, miután nincs olyan az egyes államok felett álló bírói hatóság, amely a köztük fölmerülő ellentéteket elintézte? Lehet-e egyik államnak nyugodt lélekkel néznie, hogy a másik őt kifosztja, anyagi és kulturális intézményeit elpusztítsa, polgárait legyilkolja? A mint a családtyának kötelessége gyermekei testi-lelki jólétére, egészséges fejlődésére ügyelni, — épenúgy kötelessége minden államnak alattvalói életét, anyagi és szellemi kincseit, érdekeit megvédelmezni. Igaz, hogy mikor az állam háborút visel, mikor mi állampolgárok fegyvert fogunk, — tulajdonképen eltértünk attól az Istentől, aki csupa szeretet; s mégis, másfelől úgy érezzük, hogy midőn családunkat, hazánkat, azok jogait, érdekeit védelmezzük, midőn a velünk szemben elkövetni szándékolt igazságtalanságot, erőszakot visszautasítjuk; mikor nemzetünk — e szellemi és erkölcsi kultúrközösség — létezési és önkifejlődési jogai mellett síkra szállunk, — mondom, úgy érezzük, hogy Isten akaratát teljesítjük.

Összefoglalva a mondottakat, az kétségtelen, hogy

Jézus, aki a felebaráti szeretetet, a minden erőszaktól való tartózkodást, a fegyveres ellenállás tilalmát hirdette, — bizonyára ellensége volt a háborúnak; mindamellet a *háború egyenes tilalma nála nem található*. De ha másfelől azt kérdezzük, hogy: Jézus evangyéliomából foly-e, hogy hazánkat szabad prédául engedjük a gyilkoló, pusztító ellenségnek? hogy ezentúl hazánkban az összeesküvők, a királygyilkosok, a nyers erőszak, a durva igazságtalanság, a babona, műveletlenség uralkodjanak? hogy itt ezerév kulturális előhaladása, anyagi és szellemi fejlődése egy csapással megsemmisíttessék, családi tűzhelyeink, a vallás, a tudomány, a művészet, az ipar csarnokai feldúlassanak, fél- és egész vadak által kifosztassanak, meggyaláztassanak? — erre a Jézus evangyélioma alapján *tagadó feleletet* kell adnunk. Nem, Jézus nem tanítja ezt; Jézus minden erkölcsi érték megbecsülésére tanít: a család, az egyház, az iskola, a tudomány, a művészet, a föld és a természet erőinek meghódítása — s ami mindezeknek keretétül szolgál: a haza és az ezt fentartó, nevelő hazaszeretet — pedig mind erkölcsi értékek. Jézus evangyélioma nemhogy az erkölcsi értékek csökkentését, megsemmisítését kívánná, illetőleg megengedné, hanem ellenkezőleg: Jézus evangyéliomának uralomrajutása mindenütt nemesebb, tisztultabb erkölcsi életet teremtett s a földi élet minden javainak ebből a magasabb erkölcsi szempontból való értékelését idézte elő. Tehát miként a polgári igazságszolgáltatás által gyakorolt különféle büntetés, közte még a halálbüntetés is, nem ellenkezik az evangyéliommal, — az egyes államok közti viszonylatban elkövetett, vagy elkövetni szándékolt erőszak, jogtalanság, pártütés, árulás megakadályozására, a haza szent földjének megvédelmezésére, a haza védő pajzsa alatt kifejlett erkölcsi értékek, folytatott kulturális munka megoltalmazására, nemzeti szabadságunk, nemzeti létünk fentartására, biztosítására indított háború — nem lehet az evangyéliom megtagadása. A háború

erkölcsi joga mindaddig kétségtelen, míg az élet valósága olyan, mint a milyennek azt a világháború előttünk leleplezte, míg önzés, gonoszság, gyűlölködés, irigység, erőszak, igazságtalanság uralkodik a földön.¹ Ha ezek ellen szállunk síkra, krisztusi érzületből cselekszünk, Krisztus példáját követjük. A haza, a nemzet, az állam erkölcsi nagysága és szentsége megköveteli tőlünk, hogy annak fentartására és megvédelmezésére még az ultima ratiótól, a fegyver alkalmazásától se riadjunk vissza. A mi háborúnk a jog, az igazság, a békéség, az erkölcs, a családi éretnyek, az emberi kulturális munka s így végeredményében az Isten országa eljövételének érdekében folytatott kényszerű eljárás. Ha szent előttünk a haza, a szabadság, a jog, őseink emléke, családunk élete: a háború folytatásától, a háborúban való részvételtől sem szabad visszariadnunk; abban is Isten akaratát, Isten rendelését, Isten kijelentését kell látnunk. Isten útait — az szentigaz — nem ismerjük; de vájjon azért, mert ő most más utakon vezet bennünket, mint eddig vezetett, mint amelyeket eddig igazaknak és célravezetőeknek tartottunk s mint ahogy mimagunk is kívánnók, — vájjon megtagadjuk-e, hogy azok Isten útai? Nem azt fogjuk-e, nem azt kell-e inkább, mint igaz keresztyéneknek mondanunk: Én Isten akaratát, Isten

¹ *Thomas C. Hall*, a new-yorki Union Theological Seminary tanára, a *Christliche Welt* f. évi 2. számában ezt írja: „A mostani háború minden kegyetlenségeivel sem nem többé, sem nem kevésbbé keresztyéni, mint az az életproecessus, amelynek részét képezi. Aki Angol- és Franciaországot, hogy Oroszországról és Szerbiáról egészen hallgassunk, „keresztyén országoknak” óhajtáná nevezni, egyáltalában sem Angol- és Franciaországgal, sem Krisztussal nem ismerkedett meg. Bizonyára mindenütt és minden országban vannak emberek, akik „keresztyén mezt” öltöttek („christianisiert” sind). Ámde nincs egyetlen igazán keresztyén ország s egyetlen teljesen keresztyén kultúra sem. Harc és nem szeretet képezi a mi életproecessusunk fundamentumát. A szeretet bizonytal jelen van, nem egy tekintetben örvedetes módon enyhíti a szörnyű ellentéteket, de mostanáig az egy országban sem volt a diplomácia lelke, vagy lett a nemzeti becsvágy végcélja”.

rendelését karddal és lándzsával, puskával és ágyúval is teljesíteni akarom, nekem nem szabad magamat e nehéz kötelesség alól kivonnom, bármint vérzik is a szívem a háború okozta sok fájdalom és szenvedés láttára? Aki a hazaszeretetet szívembe plántálta, aki engem e kötelesség teljesítésére felszólít, az épúgy Isten, mint aki engem békés időben a bűn elleni harcra és a szeretet erényeinek gyakorlására felhív. A háborúnak épenúgy, mint a bűnnek megvan a maga helye a mindent jóra vezérlő isteni világkormányzásban, az bizonyára csak egy lépcsőfok — sajnos, alacsony s minél előbb hátrahagyandó lépcsőfok — az erkölcsi tökéletesség felé való haladásunkban. Nekünk a háborúban, midőn a világot eddig összetartó köteléke: felbomlani látszanak, sem szabad elveszítienünk az erkölcsi világrendbe, az isteni gondviselésbe vetett hitünket; nekünk, mint jó keresztyéneknek nem lehet lemondanunk arról a hitünkről, hogy a háború — ha más utakon is, mint eddig tudtuk — Isten országát szolgálja, Istennek ítélete, az emberiséggel szemben alkalmazott nevelési eszköze. A szélvészben, a viharban, a természet féktelen erőinek megnyilatkozásában — mégha azok pusztítólag sújtanak is le reánk — megszoktuk, hogy Istent lássuk, az ő erejének, hatalmának, nagyságának, végére mehetetlen bölcseségének megnyilatkozását lássuk; — nem ily féktelen erők, pusztító hatalmak megnyilatkozása-e a háború is, csakhogy talán kevésbé természeti, mint inkább világtörténeti erők és hatalmak megnyilatkozása? A szellemi és erkölcsi élet mindenütt csak természeti tényezők, politikai és szociális intézmények alapján létezhetik, fejlődhetnek; reánk nézve tehát ennek fentartása elsőrendű kötelesség, mert csak ez alapon létesülhet az Istenszeretnek és Istenországnak világa. Világi rend, világi törvények nélkül nincs evangéliom! Mi egyfelől földi életet élünk, de másfelől szívünk vágyaival átnyúlunk Isten országába!

Tehát nem a háború magában véve, hanem az érület, amelyből fakad és a szellem, amelylyel azt folytatjuk, dönti el első kérdésünket, azt, hogy összeegyeztethető-e az a keresztyén gondolkozással?

II.

Mire tanít miniét Jézus a világháborúban?

A második kérdés, amelyre feleletet keresünk, az, hogy mire tanít minket Jézus a világháborúban? micsoda utasításokat veszünk az ő evangyéliomából háborús viselkedésünkre, a háborúban tanúsítandó magatartásunkra vonatkozólag? hogyan lehet a háborút Jézus szellemével áthatni?

Jézus élete és evangyélioma megtanít bennünket 1. *hivatási kötelességünk* hűséges teljesítésére és ezzel kapcsolatban 2. az *Isten akaratának való engedelmeskedésre*. Mindenkinek megvan itt közöttünk a földön a maga hivatása, rendeltetése férfinak, mint asszornynak, gyermeknek, mint aggastyánnak, ifjúnak, mint leánynak, — s Jézus egész élete, egész tanítása arra irányul, hogy minket e hivatási kötelességünk „pontos, s; ívséges, lelkiismeretes teljesítésére intsen, buzdítson, szinte kényszerítsen. Légy hű mindhalálig! Egész élete népének s ezáltal az emberiségnek szolgálatában áll; fáradhatatlanul dolgozik népe javán, soha nem csüggedve, nem bágyadva küzd embertársai lelkéért. „Az ember fia, úgymond, nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért” (Mk. X., 45). Jézus egész élete az erkölcsi kötelezettség korlátlan voltát hirdeti; ő korlátlan odaadást kíván a kötelességhez, vagyis Isten akaratához. Jézus, aki Istenben és Istennel élt, az emberi életet úgy tekintette, mint Istentől számunkra kijelölt öröklést, amelyen híven, rendületlenül megállani, az ott.

elénk táruló kötelességeket elvégezni: emberi rendeltetésünk. Ez volt Kálvinnak s általában a reformátoroknak is a fölfogása az emberi életéről, emberi hivatásról és hivatásnak, kötelességnek betöltéséről, s ez a fölfogás most, a világháború idején, — ha talán a béke vásári zajában, önző törekvéseiben megfeledkeztünk volna róla, — újra tartozik föléledni, érvényre kelni mindnyájunk lelkében. A világháborúban, — amelyet, mint föntebb jelzem, úgy tekinthetünk, mint Istennek” végére mehetetlen akaratóból ránk mórt végzést, — mindnyájunknak megvan a maga kijelölt őrállása, ahol tartozik híven, rendületlenül megállani: a kormányzó a vezetésben, a katona a harctéren, a földmívelő, iparos, kereskedő és mindenrendű hivatalnok a zavartalan polgári munka terén, amelylyel az anyagi és szellemi javakat előteremtik és a jövőt biztosítják, a nők a szeretet munkáinak teljesítésében. Ezen az őrálláson nemcsak azért tartozunk csüggedetlenül megállani, mert a végső diadalt egyedül ez biztosíthatja, hanem azért is, mert ez Isten akarata, Isten rendelése. Mindnyájunknak a világháború minden percében azzal a tudattal kell hivatásbeli kötelességünket végeznünk, mintha rajtunk, a mi munkánkon, a mi hűségünkön, éberségünkön, odaadásunkon fordulna meg a világháború sorsa, a világháború szerencsés befejezése, a végső: diadal megnyerése. S ez nem lehetetlen, t. Uraim. Nemcsak Jézus, vagy Pál apostol, vagy Luther és Kálvin s annyi sok más vallásos és nemzeti hős példája igazolja ezt, hanem egy egész nagy nemzet, egy 70 millió lakosú birodalom: a *német nép* példája is tanúskodik e mellett. Mi a németek nagy sikereinek, az egész világot bámulatba ejtő s ellenségeink minden számítását, ravasz fondorkodását megcsúfoló tetterejének, sikereinek és diadalainak titka? A *kötelesség hűség teljesítése* a harcmezőn és a polgári élet őrállásain egyaránt. E csaknem 18 hónap óta folyó világháború megmutatta, hogy Németországban mind a katona, mind a

polgári munkás híven és lelkiismeretesen teljesíti kötelességét, hogy mindenik egész lelkét, egész életét teszi ama munka hű elvégzésére, amelyet tiszt, hivatása elébe szab.¹ Honnan származik a németek ezen bámulatraméltó, tiszteletet keltő kötelesség-hűsége? Én három forrását sejtem, u. m. 1. a germán fajt jellemző komolyságból, bensősögből, hűségéből; 2. az állami és bölcsészeti nevelésből, — az előbbinél I. Frigyes Vilmos porosz királyra gondolok, aki a mintaszerű porosz közigazgatást megteremtette, a pontos, hűséges kötelességteljesítést uralkodása alatt minden hivatalnokától megkövetelte, — ezt a szellemet, fölfogást formulázta aztán bölcsészetiileg, tette ethikai rendszere alapkövévé Kant Immanuel, a halhatatlan német bölcsész s vitte át az egész német nemzet köztudatába, amely ott 120—130 év óta erős gyökeret vert.²

¹ Wilamowitz—Moellendorff, a kitűnő német tudós mondja *első* nábo-rús beszédében a női s általában a polgári munkáról: „Itt is arra van szükség, hogy a kiint álló hadsereg rendjét, fegyelmét és önmegtagadását utánnozzuk s a munka végzésére készséggel sorakozzunk” (Reden aus der Kriegszeit. S. 10); másutt pedig: „Minden közkatona érzi a „szabad férfiú teljes felelősségét és át van hatva annak tudatától, hogy az egésznek üdve az ő bátorságától és hűségétől függ” (S. 32).

² „*Bismarck* vallásosságának legértékesebb és legsajátosabb jellemvonása az erős felelőség- és kötelességérzet. Bizalmas emberei előtt sokszor elmondta, hogy ő a hitnek legfőbb becsét abban látja, hogy az a kötelességet megszenteli. „Nem azért vagyunk ezen a világon — írja egyszer a feleségének — hogy boldogok legyünk és élvezzünk, hanem hogy kötelességeinket teljesítsük; és mennél kevésbbé magam csináltam magamnak helyzetemet» annál inkább belátom, hogy be kell töltenem azt a tisztséget, amelyet reám ruháztak ... Én Isten katonája vagyok s ahová ő küld, oda kell mennem és én hiszem, hogy ő úgy alakítja életemet, ahogy neki arra szüksége van ... Isten állított engem erre a pontra, ahol komoly embernek kell lennem és meg kell fizetnem tartozásomat a királynak és hazámnak. El vagyok határozva, hogy tehetségem szerint teljesítem Isten akaratát és ha hiányát érzem a bölcseségnek, ő tőle fogom kérni.” Majd máskor: „Nem a magunk kényelméért élünk e világon, hanem önmagunkkal és erőnkkel tartozunk Isten, a király és a haza szolgálatának.” (Nagy Béla: *Bismarck keresztyénsége*.)

Végűi 3-ik forrásnak az erős vallásos érzést, a mély Istenhitet kell tekintenem, mert csak az Isten rendelésében, Isten akaratában való megnyugvás adhat az embernek elegendő erőt nehéz kötelességei teljesítésére. Nem ez teremtette-e, s nem ez hatotta-e át a múltban a vallás hőseit, vértanúit? a máglya áldozatait, a gályarabokat? Isten akarja I — s ezzel minden ingadozásnak, minden gyengeségnek vége. Ha az egész életet, ha minden foglalatosságunkat ebből a szempontból — Spinoza kifejezése szerint: *sub specie aeternitatis* — fogjuk tekinteni; ha életünk minden percében Isten tekintetét, azt a szemet, amely mindent lát, érezzük reánk nehezedni: akkor ily szellemben fogjuk hivatásbeli kötelességünket teljesíteni; — s akkor a hűségre, a szolgálatra, a kötelességteljesítésre ezt fogjuk mondani: az én igám könnyű, az én terem gyönyörűség!

3—4. A kötelességteljesítés ós az engedelmesség igen gyakran *lemondással és önmegtágadással* jár. Ezeknek az erényeknek gyakorlását kívánja tőlünk most is igen sokszor a világháború; lemondást ós önmegtágadást kell tanúsítania a harcbavonult, s a lövészárokbán hónap- és esztendőszámra bajoskodó, mindenféle nélkülözésekkel küzdő harcosoknak, — s lemondást ós önmegtágadást nekünk, a polgári élet különféle foglalkozásait a világháború hullámverése dacára a régi buzgósággal és odaadásal végző itthonmaradottaknak; le kell mondanunk a régi normális viszonyok ezerféle kényelméről, élvezetéről s a nélkülözésben, a tűrésben, egyéni kisebb sérelmeink elvi-

Protestáns Szemle, XXVII. 500, 573 D. — Ismeretes *Katitvok* a kötelességről tett magasztaló kijelentése: „Kötelesség! Te felséges, nagy név, aki semmi olyan kedvelt dolgot, amit a behízeltetés magával hord, nem foglalsz magadba, hanem meghódolást kívánsz, de semmi olyannal nem is fenyegetsz, ami természetes ellenérzést keltene a kedélyben és megrémítene, hogy az akaratot megindítsa, hanem pusztán oly törvényt állítasz fel, amely *magától!* utat talál a kedélyben”.

zselésében a legnagyobb önmegtágadást tanúsítanunk. E két erény gyakorlása azonban nekünk nem lesz nehéz, ha látjuk, tudjuk azt, hogy ezekben Jézus járt előttünk jó példával elől, hogy egész élete s minden szava arra tanít bennünket, hogy a másokért való szeretetnek igen sokszor a lemondás és önmegtágadás alakját kell magára öltenie. Ezt gyakorolja minden szüle gyermekével szemben s ezt kell most nekünk közös szülénk: édes hazánk megmentése végett gyakorolnunk.

5. De Jézus nemcsak lemondó, önmegtágadó, tehát passiv hős tudott lenni, hanem — ha jól megtekintjük — az *activ hősiesség* sem hiányzik az ő jellemvonásai közül, s erre a hősiességre kötelez bennünket is. Jézus nemcsak türelmet, hanem bátorságot is kíván tőlünk, bátorságot az érzéki ösztönök ellen való küzdelemben, a földi javakhoz való ragaszkodás leküzdésében; ő maga a kufárok, pénzváltók, a farizeusok ellen való küzdelemben ritka bátorságnak, elszántságnak adta jelét s ezzel megmutatta, hogy az ő örvendetes üzenete igazaink tudatában, a jobb igazságnak diadalra juttatása céljából nemcsak lemondani, kitérni, túrni ős szenvedni tanít, hanem a gonosz hatalom ellenében a küzdelemtől, a harctól, a férfias erő kifejtéstől sem riad vissza, — ehhez is megvan a kellő bátorsága. Tehát a szelídség, a lemondás a Jézus evangyéliomának csak egyik oldala, míg a másik oldala az eszméiért, igazaiért, Isten országáért hősi bátorsággal küzdő Jézust tárja eléink követendő példányképül. Igen, t. Uraira! küzdelem nélkül nincs diadal, a küzdelemhez pedig nem az acél az első fegyver, hanem a szív bátorsága, harckész-sége.

6. De Jézus példája mindezeknél magasabbra, fenégesebbre is tanít: a háború nagy céljainak, a jog, igazság, haza, műveltség és humanitás kockán forgó nagy érdekeinek megmentése, megvédése céljából a legnagyobb áldozatra: *önmagunk, életünk, egyéniségünk feláldozására* is

készeknek kell lennünk. Jézus a kereszttáldozattal nyert magának örök életet, hódította meg magának a világot, — legyünk készek mi is a köz érdekében minden nagy áldozatra, mert csak ezek az áldozatok fogják hazánkat a vérkeresztiségből megmenteni. „Aki elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt”. Az egyes ember értéke, jelentősége az egészszel szemben most elenyészik; olyan ő, mint egy hullám a nemzet tengerén: a hullám jön-megy, a tenger megmarad. Az egyes ember az államtól kapja erőit, amelyhez tartozik, hogy ezeket az államnak visszaadja. A kis én a nagy egésznek tartozik magát szentelni, amely minden személyi dolog fölött áll s ha a szükség úgy kívánja, életét is áldozatul kell érte hoznia. Két életet élünk a földön: egy alacsonyabb érzéki és egy magasabb szellemi életet. Amavval egyedül állunk, evvel közösségbe jutunk. És földi életünk egész értelme ez: hogy amaz alacsony érzéki életből felszálljunk a szellem magasabb életébe, amelyben a szellemi világgal — amelyből származunk — megint egyesülünk. Az érzéki ember tisztábbá, nemesebbé válása, az egoismus levetkezése, a magasabb létformákhoz való fölemelkedés tartozik minden fejlődés és művelődés végső célja lenni. Az odaadásban válik teljessé az ember sorsa; önmagának feladásával, amelynél fogva testiségének korlátain túlnő és a szellemek országával újra egyesül, — visszatér eredeti hazájába. Azokat az eszményeket, amelyekért most a világháború foly, általában minden eszményt csak a minden áldozatra — önmagunk feláldozására is — kész odaadással, engedelmességgel, szeretettel lehet diadalra vinni; a legmagasabb szellemi és erkölcsi eszmék megvalósítása részünkről is a legmagasabb erkölcsi értékek kifejtését követeli. S minél készebbek vagyunk erre, minél inkább Isten parancsai szerint járunk el: annál inkább úgy érezzük, hogy Istenkarjai felénk nyúlnak, talpra állítanak és oly magasra fölemelnek bennünket, ahová a saját erőnkől soha el nem

juthattunk volna. Igen, tartós diadalt csak az erkölcsi erő arathat s ez önmagunk feláldozásával válik teljessé.

7. Végűi tanulunk Jézustól Isten rendelésében való *megnyugvást* és *bizalmat* az iránt, hogy futásunk, kifejtett erőfeszítésünk nem lesz hiábavaló, hogy a jó, az igaz ügynek diadalmaskodnia kell, mivel a jog és igazság hatalma, a jó elve kormányozza a világot. Mindnyájan, akiknek szívét ez a háború megvérezte — s kinek szívét ne vérezte volna meg? — akinek lelkét gonddal, aggodalommal töltötte el, mindnyájan azt mondjuk a szenvedő Jézussal: „Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e keserű pohár!” — de hívő lélekkel ezt is hozzátesszük, amikor a felhők egyre jobban tornyosulnak fejük fölött, amire szintén ő tanított: „Legyen meg a te akaratod!” Ezt parancsolja a mi szerető édes Atyánkba vetett erős hit, az ő gondviselésébe vetett rendíthetetlen bizalom. E hittel, e bizalommal, e reménnyel, bármi rossz érjen is bennünket e világháborúban, biztonnal meg fogjuk győzni a világot!

8. Dehát a *felebaráti szeretet*, az ellenségeinknek való *megbocsátás*, a gonoszért *jóval fizetés* kötelezettsége örvényét veszíti e világháborúban? Hisz akkor Jézus evangyéliomának veleje sorvadna el, ha ezeket a parancsokat most teljesen föl kellene függesztenünk. Nem, t. uraim, e parancsok ereje, érvénye a világháborúban is teljes mértékben fennáll, fenmarad. De hogyan? Úgy, hogy mi a háborút ellenfeleinknek csak fegyveres ereje ellen viseljük, e fegyveres erő megtörésére irányítjuk, — ellenben az ellenséghez tartozó polgári lakossággal, mint a *mi* felügyeletünkre, gondjainkra bízott emberekkel bánunk, akikről nemcsak a hágai konvenció, hanem az evangyéliom parancsa értelmében is számolni tartozunk ama legfőbb bíró előtt. Az angolok s különösen a franciák barbár módra bántak a mi internált honfitársainkkal, — mi a rosszért jóval fizetve a humanitást, a keresztyéni szeretetet éreztettük az internált ellenséges alattvalókkal; a

szerbek, oroszok kegyetlenkedtek foglyainkkal, sebesülteinkkel, mi — minden retorsiót elmellőzve — megbecsüljük a lefegyverzett ellenséget, emberségesen, szeretettel bánunk vele s csak a szenvedő, a mi támogatásunkra szoruló embertársat látjuk benne. A franciák, angolok rágalmakkal, szidalmakkal, sárral szórták tele a központi hatalmak ellen a világot, — mi ellenségeinkkel szemben mindig igyekeztünk tárgyilagos ítéletünket megőrizni, s a faji önérzet, a nemzeti elbizakodottság, az üres hengegés, az ellenség lenézésének és gyűlöletének túlzásaitól távol tartani magunkat. Ugyancsak készek vagyunk, mint az országgyűlésen elhangzott békenyilatkozatok mutatják, az engesztelékenység útjára lépni s ellenségeinknek békejobbot nyújtani. Sajnos, ők még nem hajlandók azt elfogadni!

*

Mint látjuk, t. uraim, az, amire minket Jézus a világháború viselésénél tanít, csupa lelki, erkölcsi fegyver; tudjuk, hogy önmaga is ilyen fegyverekkel harcolt s a világháború eddigi menete igazolja, hogy abban nem az anyagi erőé a diadal. Az entente hatalmainak csaknem kétannyi ember állt rendelkezésükre, mint nekünk, — s mi minden harctéren visszavertük, visszaszorítottuk seregeiket; az entente országai közül Anglia egymaga a központi hatalmak mindenik országát kifizethetné a zsebéből — s íme Anglia aranya, gazdagsága nem bírta őt a csúfos kudarcoktól megóvni. A gazdag Amerika minden erejével ellenségeinket segíti — s íme ők egyre messzebb esnek céljuk elérésétől. Itt is igaznak bizonyul az öreg Rákóczy jelmondata: Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei! A világháború eddigi folyása nemesül azzal a fölemelő jelenséggel jár, hogy az igazságtalanság, gyűlölet, erőszak, rosszakarát sehol sem tud érvényesülni, hanem azzal is, hogy a nyers anyag, a Mammon hatalma

fölött a szellemi, az erkölcsi erő diadalmaskodik. Ne azt mondjuk-e erre Kálvinnal: *Soli Deo gloria!*

T. uraim! A háború kényszerű rossz, célja a gonosz indulatok leküzdése s ez alapon a tartós béke föltételeinek kivívása és a tisztultabb erkölcsi felfogásnak uralomra juttatása. A világháború kitörése és eddigi hosszú folyása azt mutatja, hogy az evangéliom tiszta, nemes elvei nem hatották még át teljesen a keresztyén társadalmat, hogy a keresztyénség nem volt képes békét, jóakaratot és igazságosságot, igazság- és emberszeretetet biztosítani és teremteni, a népek egymásközi viszonyában érvényre emelni, hogy a mi ker. műveltségünk csak fölszines volt. Ha az annyi vérözönnel kivívandó béke az államok egymás közötti érintkezését nagyobb mértékben az erkölcsiség követelményeinek szemmel-tartásával fogja berendezni, ha a jog, igazságosság, és szeretet parancsai a népek életében is egyre nagyobb mértékben uralomra fognak emelkedni, — akkor, bármily nagy árat fizettünk is érte, ezt a világháborút nem hiába harcoltuk végig!

Dr. GULYÁS JÓZSEF:

A VILÁGHÁBORÚ ÉS A MAGYAR
KÖLTÉSZEZET.

— 1916. február 6. * —

* Néhány későbbi adat betoldásával.

Beöthy Zsolt szerint az irodalom fejlődését vizsgálónak nincsen más feladata, mint a nemzeti érzés hullámzásának megfigyelése, mert az igazi nemzeti irodalom tulajdonképpen a nemzeti érzés kifejezése.¹ És valóban — Máriának, mint „patrona Hungariae”-nak dicsérete, a reformáció komorhangú lírája, Zrínyi s Tinódi költészete, a szín pompás kuruc költészet és a szabadságharc irodalma egyképpen bizonyítja Beöthy tételének igazságát. Hát ez a mai nagy vihar a maga lelkeket felrázó ferge-tegével zendít-e meg húrokat a magyar költők lantján? A küzdelem ma szintén a magyarság részvételével folyik, de méreteiben nagyobb, szinte óriási, céljaiban messzehatóbb, küzdelmeiben általánosabb, mint régen. Tükre-e a mai költészet a harcoló magyarság lelkének? Felcsendül-e a nagy küzdelemnek megfelelő hang a magyar költők velőket rázó húrján?

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy, bár korai talán az ítélkezés, e gigászi harc nem talált eddigelé a küzdelem grandiózusságának megfelelő tolmácsolót. Gazdag irodalom ad hangot a magyarság lelkében felviharzó érzelmeknek s bővült, főként a líra terén, a tárgykör is, a régebbi eszmékhez újabbak társultak, a költők érzésvilága változatosabb lett s így az előző évtizedek lírájával szemben az öröndetes fejlődés kétségbevonhatatlan jeleit látjuk, de már például az örökifjú kuruc költészet névtelen dalnokaihoz és a prózában is költői Mikeshhez, valamint

¹ Budapesti Szemle 1915. július.

a szabadságharc nagy költőihez² fogható zseniket³ e vér-viharos idő nem tudott teremteni.⁴ Oláh Gábor szerint soha ilyen gazdag nem volt a magyar költészet⁵, Vajda Gyula pedig azt mondja⁶, hogy a mai háborús költészet arányaiban felülmúlja a kuruckor költészetét. Mindkettőjüknek igaza lehet részben, de érték szempontjából bizony a mai háborús költészet nem becsesebb a kuruc költészetnél, mely még másodvirágzásában is (Endrődinél, Lévainál, Vörösmartynál s Arany tollán) varázsos mosolyú. Költészetünk e két virágkora mögött értékben elmarad ez a mai költészet.

Eltagadhatatlanul örvendetes tény azonban az, hogy a mai lírában újra a *magyarság* nemzeti lelke szól.⁷ A magyar nemzetnek részvétele e háborúban, a magyar katona lelkesültsége, szenvedései, küzdelmes viszontagságai, az itthon hagyott kedvesekre, feleségre, gyermekekre, szülőkre való gondolása, a győzelemben vetett hite, ujongó mámore, az itthonmaradottaknak utánuk való vágyódása, értük síró aggodalma, becéző szeretete sok finom hangú költeménynek adott tárgyat. Százféle változatban csendül meg e hang a költeményekben. Valóságos áradatban öm-

² Petőfi, Tompa, Arany János, Vörösmarty, Jókai, Tóth Kálmán, Vajda János.

³ E gondolatokat felveti Gyulai Ágost is, (Budapesti Szemle, 1915. Jul.), de nem fogadja el.

⁴ Egetvívó nagyjaink nincsenek, írja a Budapesti Hírlap (karácsonyi szám 38. o.), de egyik népnek sincs, csak az olaszoknak (D'Annunzió). Vézner Károly szerint (Szegedi fog. értesítő 1915.) nincsenek ma nálunk igazi tehetségek és Anka János szerint (Elet 1915. 43.) a háborúnak csak Gyóni adott igazi költői értéket.

⁵ Új Nemzedék 1915. 20. sz.

⁶ A háború költészete 1915. 7. 1.

⁷ Csak túlzás az, amit Horváth György állít, hogy a mai népköltészet minden ízében gyönyörű faji költészet, de a műköltészetben alig akad hang, mely kifejezné a magyarság lelkét. (Keszthelyi ért. 1[^]15.) — Elég, velem szemben Gyónira, Barabás Ábelre, Harsányi Prológusára hivatkozni.

lenek a versek, mintha a nemzeti költészet lelke, megtalálván önmagát, az előbbi mulasztásokat iparkodnék pótolni.⁸

Azonban a lelkesülés hangjánál általánosabb a szeretteinkórt való aggodás, a háború sok-sok borzalmától megriadt lélek fájó hangja. Nem is csoda! E mostani küzdelem céljának megértése nagy politikai érettséget kíván, indító okainak tudása, a német és angol hegemónia kérdésének mérlegelése alapos világtörténelmi tájékozódottságot igényel. Nagyon természetes, hogy e küzdelem a háborús költészet tanulsága szerint még nem tudott úgy a nemzet lelkéhez férni, azt lánggra úgy nem tudta gyújtani, mint a saját szabadságunk veszélyben tudása.⁹ Mintha nem is édes sajátja volna a nemzeti géniusznak e küzdelem!¹⁰ A Hamburgtól Bagdadig érő caesari hídtól maga a költő is visszahökken. (Dutka Ákos: Magyar kérdés a szívünkhöz.)¹¹ Hisz a küzdelem célját

⁸ Herczeg Ferenc szerint ma hallgat vagy félénken próbálkozik a magyar költészet. O a költészet újjászületését, az önzés, az egyéniség féktelen kultuszának, az idegenimádásnak és a skepsisnek megszűntét várja a mai nagy időktől.

⁹ Barabás Ábel megdöbbenve kérdi:

„Ez észvesztő vad zűrzavarban
A magyar lantnak nincs szava?
A csüggedőt ki lelkesítse,
Nincsen e harcnak dalnoka?

Hol vagytok most dalos pacsirták?
Oh hova, merre tüntetek?”

(A magyar poétákhoz.)

¹⁰ „Ránk rontott az egész világ”, mondja Barabás Ábel; „Mohácsnál nem volt több a kockán”, mondja Sajó S. De hogy ezt hangsúlyozni kell, az feltűnő. — Körülbelül ez az álláspontja a Huszadik Század 1915. decemberi számának 399. lapján megjelent s a lelkesítő harci dalok elmaradásáról szóló cikk írójának is. E gondolathoz hozzászól Gyulai Ágost is (id. cikkében.)

¹¹ Dutka A.: Az yperni Krisztus előtt.

sem sejtí a magyarság nemzeti lelke.¹² Maga a háború legerősebb poétája, Gyóni is olyan általános célt jelöl meg két helyen is:

„Virágos ékes fegyverünk nyomában
Nagy Békeország vasfalai nőnek.”

(Ferencz Ferdinánd jár a hadak élén.)

Ha nem győzzük, sose lesz itt béke;
Ha nem győzünk, a világnak vége.

(Varsó felé . . .)

A „béke” fogalma sok helyen előfordul a háborús költeményekben. Krüzselyi Erzsike és Osváth Eszter szarint az a legáldottabb földi kincs. Reménykedve várja Pásztor Árpád („Talán elindult”) és Bakó Ádám is (»Oh isteni béke»). Róla szól Szabolcska „Könnyecsepp az égben” c. költeménye. Zsibbadt idegekkel izgatottan várja Kiss József a békegalambokat (Esőben) és Móra Ferenc (Idei március). Szép Ernő *Imádságában* a magyar úgy van feltüntetve, mint aki senkit sem szokott bántani, hanem csendes dallal szeretne szántani, de háborgatják. E háborgatok ellen fogott népünk fegyvert, a jog s igazság mellett.¹³ Ez a tanulság szűrődik le a háborús költeményekből a háború indítóokára vonatkozólag. A cél a *béke* megszerzése s megóvása. Mennyire másként resonál ám erre a magyar lélek, mint Rákóczi s Kossuth harcaira! Hiába próbálják bizonyítgatni egyes költők, hogy:

¹² Amilyen örömmel nézi hadbaszálló nemzetét Szabolcska, ép olyan aggódással félti a haláltól az „Imádság” e. vers névtelen írója (Bud. Hirl. 1916. jan) és Szép Ernő is *Imádságéiban*.

¹³ Gyóni: Petőfi lelke; Lévai József: Korszerű dal; Ábrányi E.: Hallgass meg engem. Barabás Ábel: „Segítsd őket igazság Istene!” c. költeményében; sőt a nép fia, Felber P.: Háború az igazságért c. versébea ilyen küzdelemnek mondja e harcot, e ránk kényszerített háborút.

„E harc villámló viharából
Kossuth s Rákóczi lelke lángol”.

(Sajó S.: Harci ének);

hiába szólaltatja meg a kurucz trombitás kürtjét Gyóni, hiába szerepelteti Ernőd Tamás Vak Bottyánt s Bem apót a „Magyar legenda” c. itt-ott kirívó hangú¹⁴ versében, e mostani harcban nem csak saját szabadságát látja veszélyben a magyar;¹⁵ nincsenek számára Bercsényiek, Rákócziak, Balogh Ádámok, Bottyán apók, Bem tábornokok, akiket költészete szeretetével venne körül;¹⁶ az óriási méretű világhuralmi s világtörténelmi küzdelemnek zseniket teremtő ihlető ereje még nincs. A háború költője Schöpflin szerint nem a mai szereplők közül fog kikerülni. A maiakból a monumentális erő hiányzik. Gátolja a költészet megnyilatkozását, szerinte az is, hogy csak a bánat, a fájdalom az a motívum, amit szabadon megénekelhetnek. A jeles író itt elfelejtette, hogy a lelkesedés szabad megnyilatkozásának sem szegnének gátat (Világ 1916. márc 10.) Szerintünk e kor költészete a Napoleon elleni háborúk magyar költészetére emlékeztet, mikor Berzsényi, Kisfaludy Sándor, Pálóczi Horváth Ádám, Kis János énekeltek. Gyóni össze is lehetne mérni Berzsényivel a magyar vitézség értékelése szempontjából.

Éhez a költői csoporthoz hasonlíthatók a mai kor költői s nem a szabadságharc s elnyomatás korának zseniális költőihez. Szabolcska „Hadbaszálláskor” c. költeménye pl. nem éri utói erőre nézve Petőfinek „A székelyek” c.

¹⁴ „Nyakalt a két vén cimbora” mondja egyik sorában.

¹⁵ Szász Károly „A nemzetiszín pántlika” c. versében az idegen származású kapitány levéti a fiuk sapkájáról a háromszínű szalagot, a nemzeti szabadság, önállóság jelvényét. Pedig ezért milyen szívesen ontja véré a magyar.

¹⁶ Horváth György szerint (Keszthelyi rk. értesítő 1915.) a népköltészetben megnyilatkozik a vezérek imádása.

költeményét, így Sajó Sándor Harci éneke sem Petőfi „Csatában” s „Csatadal” c. költeményét. De vigasztaljon bennünket az a tudat, hogy nagy költője a háborúnak csak az olaszoknál van. A háborús irodalmak közt pedig Sebestyén Károly megállapítása szerint csak a magyar irodalom emelkedett a helyzet magaslatára és őrizte meg leginkább objektivitását. Hogy a többi népnél, így a németnél is, miért nem lendült neki a költészet, noha pl. a német népre nézve igazán létért való harc e háború s vannak nagyjai, annak Hervé e szavai adhatják magyarázatát: „A modern háború a maga irtózatossággal embermészárlásával iszonyatos, és minden poézisét elvesztette.”¹⁷

Tény azonban, hogy a magyarság a *lelkével* is részt vesz a küzdelemben, mert igazságos harcnak tartja s mert trónörökösünk meggyilkolása, az országunk ellen törő Szerbia áskálódása s különösen az oroszok 1849-ért való fizetés¹⁸, majd az oroszok magyarországi betörése *nemzeti* ügyé is tette e harcot. Ez a felfogás megnyilatkozik a költészetben is.

Van azonban egy csoport költő, Adyék, akik még ennyire sem tekintik magyar ügynek a háborút, akiket nem hevít koruknak érzemőnye, akik a fergeteg tombolásakor is a maguk egyéni dolgaival foglalkoznak: a Nyugat írói. Ezek egyike, álláspontjának igazolására, Csokonainak „Békekötésre” c. költeményét is leközi, melyben a debreceni poéta a vérontás, a hősök iránt érzett ellenszenvének ad hangot. — Ez a „vérlakodalom” úgyis elmúlik, a lélekboncolás azonban örökre szóló alkotásokat teremthet. A nemzeti érzés hívei szerint ez „erkölcstelen, klinikai irány”, mint ők nevezik, megbukott, dalosai némák e heroikus küzdelemben. Gyóni „Levél

¹⁷ Gyulai szerint a német költők soha el nem múltó művészi igazsággal adtak kifejezést a nemzet érzelmeinek (id. ért.).

¹⁸ Barabás Ábel: Petőfi, A tizenhárom.

„Nyugatra” c. erőteljes költeményében s Harsányi Lajos „Prológus az új élet elé” c. versében lesújtó ítéletet mond e nemzetietlen, önös egyéni érdekek, bántó érzékiség és vérvívó szerelem kultuszát üző magyartalan irány költészetéről. Azonban tévednek azok, kik azt hiszik, hogy e költők elnémultak, mert ez irány hívei nem hallgattak el, élnek s írnak. De elveikből, mint Ignotus írja (Világ 1916. 87. sz.), t. i., hogy a művészet számára szabadságos követeljenek, a háborús idők követelményei közt sem engednek. Egész verskötettel lépett fel pl. két hónapos költő, Emőd Tamás és Dutka Ákos. Magát a harcot nem dicsóítik ugyan, de kifejezést adnak a háború által inspirált kedélyhangulatoknak. A magyaros irány követői közt is vannak költők, akik borzadnak a vérontástól (Szabolcska: Viharban, Világháborúban; Endrődi: Viharok felett; Kiss József: Karácsonyi ének). Vannak, akik a viharban búsan hallgatnak, de majd a béke megjöttével dalra nyílik az ő ajkuk is. Jól is tették, hogy nem csaptak fel a nyugatosok Tyrtaeusoknak, mint azok, kik harci dalaikat kényelmes otthonukban írják. Ezek költeményei nem tudnak bennünket megragadni, míg Gyóni versei azért is hatnak, mert tudjuk, hogy vérzaporos helyen születtek. Dutka Ákos „Az yperni Krisztus előtt” c. kötetének első dalában így ad hangot saját felfogásának:

„Hárfán orkánok trombitáját
Zengesse más, költőnek nem szabad.”

Mi hát az igazi költő feladata a harc idején? Hallgasson vagy énekeljen? Erre a legnagyobb lírikusunk, Petőfi adja meg a feleletet a „Mit daloltok még ti, jámbor költők” c. versében:

Önmagától száll a dal szívünkbe,
Ha bú vagy kedv érintette meg,
Száll a dal, mint szállanak a szélben
A letépett rózsalevelek.

Énekeljünk társak, sőt legyen most
 Hangosabb, mint eddig volt a lant,
 Hadd vegyüljön e zavaros földi
 Zajba egy-két tiszta égi hang.

Énekelje tehát a költő azt, ami a szíven fekszik...
 Nem kell épen háborús tartalmúnak lenni a versnek!¹⁹
 És úgy is van az, hogy akinél a dal lelki szükség, az
 dalol, akinél pedig a hallgatás a lelki szükség, az hallgat
 addig, míg küldetésének perceit közeledni nem érzi. (Arany.)
 Szilágyi Géza „Halálról—életről” e. versében ép efelett
 határoz:

„Nem hallgatok. Hallgatni bűn meg átok . . .
 Szemeim örök hit lázában égnek
 S el nem némul dalom: a mindenségnek
 Feltámadást ígérő szívverése.”

Alig is lehet elképzelni ma olyan lírai verset, mely
 ne lenne a háborúval valamelyes vonatkozásban. „Ma
 nincs más dal, a háború dalol” — mondja Pakots.²⁰ Nem
 okvetlenül szükséges azonban, hogy a költő harcra lel-
 kesítsen is²¹. De ha a *küzdelem igazán a nemzet lelkéhez-*
szóló küzdelem^{2,2}, akkor a *nemzeti lélek nagy érzései okvetle-*

¹⁹ Pl. Vértessy Gyula „Pávák a parkban” e. szép költeménye sem háborús tárgyú.

²⁰ Ma szívemből (Szab. gy. 41. 1.).

²¹ Szász Zoltán szerint a költőnek, az emberkebel finom rezdületét kifejező lénynek nem lehet az ezred-dobos szerepére vállalkozni (Pesti H. 1915. okt. 22.) Barabás Ábel azonban így szól:

„Dobjátok tűzbe azt a hangszert,
 Ha éppen most nincs dalotok!
 Csak az poéta, kinek szíve
 Milliókkal együtt dobog.”

(A magyar poétákhoz.)

²¹ Nagyon is ideillenek Madách Ember tragédiájának e részlete (XII):.

... Az emberkebel
 Koralót kíván, fél a végtelentől.
 Belterjében vesz, hogyha szétterül . . .
 Félek, nem lelkesül a nagy viláért,
 Mint a szülők sírjáért lelkesült.

nül megtalálják a maguk tolmácsát, mint a „Talpra magyar!” korában. *Éspedig annál geniálisabb tolmácsát, minél jobban össze, van forrva a nemzet lelkével a küzdelem.* És ezeknek a költőknek hatása későbbi korban sem enyészik el. A nagy időkben az ő lelküknek kell finom seismograph módjára megérezni a kor szwének lüktetését, az ő húrjaikon reszket a harcok zúgása-búgása, a véres tusák elhaló moraja, a várva várt győzelem örömujjongása és a sajgó fájdalom sikoltó hangja, ha tudniillik a küzdelem nemzeti jellegű. Gyóni Szerbia első mozgolódása idején irt egy verset, melyben a római rabszolga szájába adva merészen kimondja, hogy *hódítani* menjen el maga Caesar, ő nem megyen. De most, mikor a nagy történeti idők szárnyzuhogását, a fenyegetett béke jajkiáltását meghallotta, már nemzeti ügynek, nem hódító, hanem védőháborúnak tekintette a harcot s úgy is mutatja be költeményeiben. Igaza van Kiss Menyhértnek²³, mikor azt mondja, hogy a költőnek kora előtt kell járni. Ábrányi Emil²⁴ és Rudnyánszky Gyula pl. megjósolta már előre a világháborút.²⁵

I.

Bizonyos szempontokból tehát *magyar* ügynek is tekinthető a *világháború*, a magyar lélek szólal meg a költemények bőségesen bugyogó, itt-ott néha „iszapos” áradatában is. Kiss Menyhért összeállította a gyűjteményeket s az írók névsorát, de azóta már megszaporoztak a verskötetek. Ide iktatjuk az azóta napvilágot látott gyűjtemények közül azokat, amelyek figyelmünket nem kerülték el:

²³ Kat. Szemle 1915. ápr.

²⁴ „Nye poz bolim” e régebben irt költeményében, melyben Lengyelország sorsától félti nemzetét. Az „Imperator” című versében is vatesi jövőbelátás nyilatkozik meg.

²⁵ 3 utolsó versében.

Szász Menyhért (Ének a néma munkákról)²⁶; *Wlassich Tibor* (Világok tusáján),²⁷ *Kiss Menyhért* (Tábortűz); *Balázs József* (Versek); *Felber Pál* (Háborús versek); *Hangay Sándor* (Zengő Golgotha); *Lengyel István* (Versek); *Peterdi Andor* (Katonákas); *Szegedi Miklós* (Virágok egy honvédsírrap; *Barabás Ábel* (Harci szonettek); *Böszörményi Zoltán* (Magyar gyász); *Hevesi József* (Vér)³⁰; *Kosztolányi Dezső* (Öcsém); *Magyar Bálint* (Fehér köntös a vérmezőn); Ifjú *Szász Béla* (Háborús versek); *Dutka Ákos* (Az yperni Krisztus előtt); *Ernőd Tamás* (Dicséret, dicsőség); *Kiss József* (Háborús versek); *Békeft Hermia* (Muzsikaszó mellett); *Badó Antal* (Háborús strófák); *Békássy Ferenc* (Elmerült sziget); *Szánthó Róbert* (A déli végeken); *Szendrői József* (Legendás idők); *Morvay Károly* (Véres lapok); *Kádár Béla* (Rezgő hullámokon); *Szigethy Ferenc* (Tábori posta); *Kovács Zoltán* (Lelki virágok); *Kosztolánszky István* (Leláncolt béke); *Doleschall Ervinné* (Hulló rózsák); *Lengyel István* (Béke); *Böszörményi Zoltán* (Világosság). (E gyűjtemények egyike-másika nem háborús vonatkozású verset is tartalmaz.) *Kacsóh Pongrác* és *Gönczi Béla* dallammal együtt adtak ki verseket. Van két anthológiánk is a háborús versekből, a *Vajda Gyula*³¹-féle és a *Szabolcska által*³² szerkesztett gyűjtemény. Újabban megjelent a *Stockinger Gyula* „Éljen!” c. anthológiája. Gyűjteményekbe még nem foglalva pedig nap-nap után jelenik meg háborús ver³³. Gyulai Ágost 1915. júniusáig 7000 drbot gyűjtött össze.³⁴

²⁶ Vajda Gy. szerint csupa szín, hangulat és erő.

²⁷ Magyar Hírlap 1915. 348. sz. szerint üvegházi növény a Wlassich költészete, mint a többi poéták minden verse is, mig nem akad a kornak egy másik Petőfije.

²⁸ Vajda Gy. szerint gyönyörű és hangulatos versek.

²⁹ Vajda Gy. szerint hangulatosak.

³⁰ Vajda Gy. szerint kedves, hangulatos, lelkes versek.

³¹ A háború költészete. 1915.

³² Háborús versek gyűjteménye. Magyar költők 1914—15-ben. I.

³³ Köztük sok csinos vers akad, pl. Hangaytól Ránk nevet a halál., Tenger partján; Alba Nevistől: Vissza; Peterdi Andortól: Üres madárfészek. alatt; Kozma Andortól: Magyar katonáink.

³⁴ Bp. Szemle 1915. júl.

Magok a költemények általában két csoportra oszthatók:

1. a harci élmények inspirálása folytán életre pattant dalok,
2. a háború által felvert érzelmeket, hangulatokat tolmácsoló költemények³⁵. Bennök a lelkes hit és a bízó remény, a gyöngéd szeretet és a lángoló harci kedv karöltve jár a játszi humorral, az ellágyulás nélküli meghatottság a pajkos kötekedéssel, sőt olykor a halállal való komázással is. Majd ha össze lesznek gyűjtve a háborús versek, akkor fogjuk csak igazán megtudni, mennyi új hajtással gazdagodott a magyar költészet fája. De már most is rá lehet mutatni egyre-kettőre. Ilyen & gépmadár bevonulása a költői tárgyak közé (Gyóni: Csodák. Hangay: Levél kis fiannak, Csillagok útján), a német-török szövetség dicsérete s az olasz árulás gyalázata. Barabás Ábel és Oláh Gábor Németországhoz írnak rajongó verset, hasonlóképp gr. Zichy Géza és Radó Antal is (Háború, Wacht am Rhein). Kiss Józsefnél a „Halottak utaznak” c. költeményben a holttestek a nagy török császárhoz úsznak le a Dunán Sabác alól. Hangay Sándor Zóra, Ali basibozuk, Dervistánc c. verseiben a mohamedán világból veszi tárgyát. Kiss Menyhért német és török szövetségeseink iránt szeretetének ad kifejezést. (Az égigérő tűz; Gorlicei hajnal^A két gránátos; Törökországhoz.) Radó Antal „Pótlék Daniéhoz” c. versében s „Itália” c. szonettjeiben és „Jelenet a meny országban” c. költeményében az olasz király árulását bélyegzi meg, míg feleségének Kiss József hányja szemére vérszonojúságát (Eléna). Kiss Menyhért (Talján) és Gács Demeter (Trombitás Balog) az olaszok hitványságáról ír verset. Ábrányi Emil „Ha Windsorban karácsonyt ünnepelnek” c. verse szerint a Jézus elfordul a bűnös Angliától, melynek Wlassich Tibor verse szerint is el kell most pusztulnia. Heine Zwei Grenadier-jának a gondolata több írónál felmerül (Farkas Imre, Kiss Menyhért, Ernőd Tamás). Az orosz néppel több költő foglalkozik (Kiss József: Ballada, Ernőd T.: Petrovics Petruska, Orosz dal), míg Gyóni erőteljes, bár itt-ott nyers versében, a „Petőfi lelké”-ben

³⁵ Beöthy (Inter arma) 3 csoportra osztja őket. 1. Harci benyomások alatt keletkezett népies énekek. 2. A nemzeti közérzést tolmácsolók. 3. Egyet, emberi érzést éneklők.

mindenik ellenféllel szemben szabad folyást enged érzelmeinek: Kiss Menyhért Háborús népdalaiban a rácokkal is foglalkozik. Barabás Ábel összes ellenségeinkről, még a semleges Amerikáról is megmondja a maga véleményét. Szávay Gyula is végigtekint a „Prológ”-ban tarka soraikon. — De nemcsak a műköltők, hanem a nép egyszerű gyermekeinek ajkán is születnek új dalok, bár a régieket is előveszik és átalakítják. Ezekben Oláh Gábor szerint (Új Nemzedék 1915. 35.) legtöbb szó esik az édes anyáról, aztán a kedvesről. Az ellenségről alig. Ez a megállapítás azonban nem fedi egészen a valót, mert a katonanóták foglalkoznak az ellenséggel is. Elég csak a Magyar Figyelő (1916.) 465. lapján közölt Petár-nótákra s más katonadalra célozni, hogy igazoljuk állításunkat. Sőt egy régebbi nótát átalakítva, az olaszt is megtisztelik, így:

Már minálunk, babám,
Az van a szokásba',
Nem megyünk oroszra,
Hanem taliánra.
Felmegyen a baka
Alpok tetejére,
Onnan köp egy nagyot
Az olasz fejére.³⁶

Katonaköltőnk sok van, pl. Hangay Sándor, Szepessy László és különösen Gyóni Géza, a világháború egyetlen igazi költője. — A harctéren lévő katonák újságot is szerkesztettek: Sabáci hősök lapját délen, Tábori újságot Prsemyslben. Sok szép nóta születik meg régi dallamra is, pl. ez:

„Ferencz Jóska levelet írt ma reggel,
Masérozni szeretne a sereggel.
Ne maséroz, édes öreg királyunk,
Hanem csak nézd, hogy mi hogyan csináljuk!”

A gazdag irodalom szinte meghazudtolja e költemény állítását:

³⁶ Horváth György elragadtatással ír a mai népköltészetéről, de szavai-ban igen sok túlzás van. (Keszthelyi ért. 1915.)

Nem írom pennával
 Fekete tintával, . . .
 De szablyám élével
 Ellenség vérével
 Az én örök híremet....

mert fekete tintával is nagyon sok dicső tettét látjuk felgyezve a magyar katonaságnak. A népdalok összegyűjtése még folyik [pl. Zilahy Lajos (Magy. Figy.), Molnár Ferenc ^Huszárnóták) stb.] A napilapokban sok ismeretlen katonaköltőnek verse jelenik meg, pl. a Világ 221. számában Szatmári Nagy Ferencé, kit nem említ Kiss Menyhért cikke.

Áttekintem a műköltők háborús verseit költőiség szempontjából. — Sem Vajda, sem Szabolcska anthológiája nem vesz fel több sikerült költeményt. így pl. „A hadnagy temetése” c. verset Zilahy Lajostól, melyet Beöthy dicsérettel említ³⁷; a „Kötőtük”-et (előbb „Öt kicsi lándzsa” címmel.) Kiss Józseftől, a „Rajvonásban” c. versét Illés Istvánnak, a „Magyar mítoszok” c. költeményét Anka Jánosnak, melyekről Kiss Menyhért emlékezik meg; a Mohácsi Jenőnek Várady Antaltól kiemelt versét, „A magyar paraszt” címűt. — Kiss Menyhért megemlíti még Lévay József Fohászát is, de nem találom felvéve egyiknél sem, ha csak nem a Korszerű dalt érti alatta Kiss. Beöthy Kozma Andornak egy versét „Előre” címmel említi, de ez valószínűleg azonos a Szabolcska gyűjteményében levő Rapszodiával (53. 1.). amint az általa „Útszéli keresztfa” címen felemlített vers is valószínűleg azonos a Szabolcska-kötet „Legenda a csatatérről” c. Szabolcskától írt költeménnyel (74. 1.).

A Szabolcska-gyűjtemény versei közül felemlíthetők Lévay Korszerű dala, Kozma Andornak már említett Rapszodiája (53. 1.). Szép Ernő Imádsága (41. 1.), Mezey Sándor Bölcsődala (65. 1.),³⁸ Szabolcska Legendája (74. 1.), Czöbel Minkának a „Menyasszonyok kara” c. verse (129. 1.), Kiss Menyhért Története (67. 1.), mely valószínűleg azonos a „Levelek” c. verssel. Felemlítendő Dutka Ákos költeménye: „Óda

³⁷ „Inter arma” c. szabad lyceumi előadások gyűjteményében.

³⁸ Sas Ede is írt egy ilyen című költeményt (Új Idők 1916. 4.)

a naphoz” (112. 1.), melyben kenyérért esdekel, Babits Miatyánkja (13. 1.), Kosztolányi D. költeménye az öccséről (47. 1.), Ernőd „Éji látogatása”, mely Gyulai hatását mutatja³⁹, mint Vértesy Gy. „Indulóban” c. költeményén (17. 1.), a népköltészet, Kárpáti Aurélnak „Magyar lovas éneke a Visztulánál” c. versén a kuruc dalok hatása érzik. Szávay és Várady a legelső magyar emberről írtak egy-egy verset (A király — Imádkozik a király.)⁴⁰ A jobbak közé sorozható Lovászy Mártontól a „Besorozták az apámat” c. költemény. Gyónitól is közöl e gyűjtemény 4 verset, míg Szepessy Lászlótól egyet sem vesz fel. Sok olyan darabja van, amely a Vajdáéban is benn van. (Endrődi: „Viharok felett” c. szép verse (31. 1.), Ernőd Tamás: „Ha visszajönnek (t. i. 1.), Harsányi Lajos: „Prolóógus az új élet felé” (35. 1.), Farkas Imre: „A Kárpátok őre” (72. 1.) stb.)⁴¹ Sok gyengébb vers van azonban benne, amelyeket itthon csináltak. Csodáljuk, hogy ezek kedvéért mellőzte pl. Kozma Zrínyijét. E fogyatkozásokat a Szabolcska-anthologia későbbi köteteiben pótolni lehet. — A Szabolcska gyűjteményének nincs betűsoros tartalomjegyzéke sem.

A Vajda-féle gyűjteménynek jobb versei azokon kívül, amelyek a Szabolcska gyűjteményében is megvannak, a következők: Kozma Andor: „Zrínyi a költő” c. verse. Hatalmas és erőteljes vers. Gyóni két verse, melyek közül az egyik eddig kiadatlan volt: (Magyar asszony írja); Zilahy: „Vigasztalás” és Góbi Imre: „Imre” c. verse; Kiss M.-től „A cenzstohói legenda”, mely Vajda szerint a háborús költészet örökbecsű emléke; Oláh Gábor „Magyar katonák” c. költeménye, melyen Vörösmarthy nyelvének zenéje van. Régebbi költőktől is vett fel Vajda (Petőfi, Csokonai stb.). Nem fukarkodik a dicséretekkel. Szerinte Ditrói Mór gyönyörű verseket ír, szín és erő meg ritkán jelentkezik úgy egybefonódva, mint Szávay Gyula költeményeiben; Wlassich szép fordulatok verseket ír, a legnagyobb

³⁹ Tárgyára nézve kb. hasonló éhez Jakab Ödön „Szomorú esték” c. verse.

⁴⁰ Szepessy Lászlónak is van egy sikerültnek mondható éneke a királyról.

⁴¹ Óhajtható volna, hogy a következő anthológiák e két gyűjtemény darabjait elhagyva, mintegy e kettő kiegészítései legyenek.

azonban Gyóni, kinek versei közül legértékesebb szerinte a „Gorkij önkéntes” és a „Magyar asszony írja” című. Utána Vajda szerint Peterdi Andor jön, ki a legszebb költeményt írta a magyar katonákról. Peterdi versei szerinte örökéletűek. Szepessy L. Katonaversek c. kötetéből kiemelkedőbb költemény a „Közlegény” című.

Megjelent azóta Kiss József kötete is, melynek legszebb darabjai a Kötőtűkön kívül a „Ballada,” „Elbujdosott az álom,” „Szerenádok,” különösen „Sirályok az északi tengeren” és „Zsoltár a kenyérről.” Míg véres csatákon, a halállal szemben, vitatja népe az élet jogát, ő új pezsdülést érez öreg szívében s minden érzése egy-egy dicsőítő költemény. Ezeket adta ki, hogy megmentse őket, mert hite szerint a régi világ össze fog omolni s merészebb legények állanak a gátra, új álmokért rajongó új hadak. A Barabás Ábel harci szonettéiből kiválik „A magyar poétákhoz”. Az Ernőd Tamáséból „Az arany paplan,” „Ha visszajönnek,” „A két faláb” című költemények válnak ki, a Dutka Ákoséból pedig „Az yperni Krisztus előtt” és „Ének a naphoz”. Radó kötetéből az eddig említett finom hangú verseken kívül „Velenec” s „Unokámnak” említhetőek. A „Jövendő” s „Meg béke volt” verseiben a pártoskodásról, e magyar átokról beszél. Epilógusában megvallja, hogy harci dalait nem zengte ő tábortűz mellett, de ami érzés és eszme benne életre kelt, az mind a katonákat kereste fel, így szíve vérével írta a dalt.

„A Kiss Menyhért „Tábortűz” c. kötetében legszebb a „Búcsúzás”, a Hangay Zengő Golgotha c. kötetében pedig az „Indulóban” c. vers s az Erdélyt féltő költemények.

II.

Kétségtelen tény, hogy a világháború legértékesebb költője Gyóni Géza. Azonban az ő értékéről is eltérők a vélemények. Kiss Menyhért szerint csupa nemes erő, halálal elszántság, mélységes hazaszeretet, ki a kuruc költészet fenségesen egyszerű tisztaságát, mélységét, színeit, képeit, katonás temperamentumát mutatja. Rákosi Jenő szerint (Budap. Hírlap 1915. okt. 15.) vigasztalója a küz-

dőknek, lelkesítője a harcosoknak, gyönyörúsége mind-azoknak, kik a véres napok után a világnak érzésben, erkölcsben, gondolkodásban való megújulását várják. Hangjának csodás ereje, gondolatainak fénye, képeinek kápráztató szépsége, ragyogása, lelkének megragadó őszintesége megkapja ezer meg ezer küzdő katona lelkét. — így ír róla az egyik csoport. Mondani sem kell, hogy szavaikban sok van a legutóbbi idők lírizáló kritikájának hangjából. A másik csoport, Adyék, nem is tekintik költőnek. Ady egy levelében azt írja, hogy Gyóni soha sem volt s nem is lesz költő. Jó szimattal kiaknázta formában, nyelvben a régi s az újabb költőket, az igazi poétákat, elsősorban őt. A helyzete lett népszerűségének az oka. A Nyugat nyomán egy „Fáklya” c. ifjúsági lap kritikusa aztán őt a napi szenzáció s a hazafias lelkesedés zsirján felhízott verscsinálónak nevezi. A keszthelyi értesítőben Horváth György cikke szerint (1915.) egy pár mély érzésű vers olvasható a Gyóni kötetében. Kristóf György Két új verskötet c. ismertetésében⁴² erősen túlbecsüli költészetét, míg Kéki Lajos inkább mérsékeltebb a véleményében.⁴³ Szóljunk hozzá mi is Gyóni költészetéhez, a „Lengyel mezőkön tábortűz mellett” c. kötete s azóta napvilágot látott versei alapján.⁴⁴ Tényleg nagy költő-e Gyóni, kinek lantján a harcoló katona érzelmeinek teljes skálája zeng, vagy pedig csak, mint a przemysli vár költője, érdekes helyzeténél fogva tarthat számot érdeklődésünkre?

Kristóf azt állítja Gyóni Gézáról, hogy az időbeli és térbeli távolságokat áthidaló és összekapcsoló intuitio erejénél fogva méltó arra, hogy Petőfi mellé állíttassék. Ez

⁴² Sp. Ref. Lapok és különnyomat. (1915.)

⁴³ Budp. Szemle 1915. jul.

⁴⁴ Látod-e lengyel (Budp. Hírl. 163.), Magyar asszony írja (Vajda-Gyűjt.), Végvári sáncokban (Budp. H. 163.), Szeretném, ha nem szeretnének (Pesti Napló), Várás (P. N. 1916. jan. 5.) stb.

mindenesetre a kétségtelenül jeles tehetségű lírikusnak, túlbecsülése. Felhossa például az Örtűznél című költeményt a térbeli intuícóra s egészen lelkesedve hirdeti róla, hogy „látnoki szemének varázsos ereje» „bűbajos kapcsoló intuitiót,” teremt. Csakhogy itt a jelen szemlélettel keverve van a múlt emléke is, az álomban való hazaszállás motívuma meg van zavarva, s nem teljes az eszmemenet. Ő virraszt, társai alusznak, álmodnak. A költő nézi őket s szinte kitalálja álmukat. Otthon járnak. De Bogdánál nem mondja el az álmát, hanem aznapi harcáért pirongatja az alvót s inti, hogy vigyázzon, mert neki még egy szabadkai kislányért élni is kell. Tehát itt kiesik a hangulatból s átcsap a jövőbe. Szabónál is az aznapi dolgát említi fel s megdicséri okos viselkedéséért. Őneki már elmondja az álmát. Tehát a térbeli távolságot ádhidaló intuitió itt nem olvasztja fokozatos, harmonikus egészbe a szemléletet s az álom elmondását. Kristóf pedig ép ezt dicséri nagyon. Szerintük is jó ez a vers, de nem ezért, hanem mert a való élmény lehellete csap ki belőle s lélektanilag hű képét adja az őrtálló katona csapongó gondolatainak. Bájós vonás benne a virasztó csillagok, az álom angyalkái, a Göncöl-szekér népmesei motívumainak felhasználása. (A Göncöl szerepel Hangaynál is (Baka-imádság.) Ügyes fogás, hogy Mihály álmának kapcsán átvisz a jelenből a közel jövőbe.

Hasonlóképp nagy lelkesedéssel szól Kristóf a „Ne szomorkodj Bálint” c. kurucos hangú költeményben megnyilatkozó időbeli távolságokat áthidaló kapcsolatról. Igazi vatesi lélegzataságot emleget s a nemzeti lélek géniuszának mondja őt érte. De a múlt korok hangulatára való utalás nem egyedül csak Gyóninál van meg. Megvan ez Kiss Józsefnél a „Halottak utaznak” c. versben, mely szerint a kurucok újra feltámadnak s élnek. Hivatkozás van e korra Ernőd magyar legendájában is, méginkább Kiss Menyhértnél (Tábortűz) és Hangaynál: (Zengő Golgotha: Keserű kuruc

ének, Reménykedő kuruc ének). Mélységesen mély benyomást tett a nemzeti lélekre a kuniékor! Balassa Bálint lalke is feljár a mai napokban (Hangay: Ének a végekről, Balassa Balint hívása). Azonban csak a katona-életmód hasonlósága ragadhatja a költőket a kuruckorba vissza, mert a kuruckor s a mai napok harcának oka s célja között nagy különbség van. Akkor a nemzeti szabadság érdekében harcoltunk, most a középeurópai hatalmak s az entente közt a hegemoniáért, igazában Németország letöréséért folyik a harc. Akkor kívülről jöttek befelé a felszabadítók, most mi megyünk Varsó felé . . . Épen azért csak *általánosan* lehet megjelölni a célt, amiért akkor is, most is küzdöttünk; akkor is az ország boldogsága érdekében küzdöttünk az *ellenség* ellen, most is. De az ellenség ma más, mint akkor. Akkor az orosz barátunk, a francia biztatónk volt. „Földünkre a fogát akkor is fájlalta . . .” mondja Gyóni ugyane versben, de ki fájlalta? Az orosz, aki ellen most küzdünk? Nem, hanem az ellenség! Így mihelyt általánosságban jelöljük csak meg a fogalmat, a vers színtelenebb lesz, veszít varázsából. A „rongy árulók”-ra vonatkozó célzást is csak nagy általánosságban lehet érteni. Szerintünk inkább a magyar katonai lélek azonossága hozhatja egymással szorosabb viszonyba a két kort. Es a Kristóf-féle intuícióknál sokkal több varázst adhat e verseknek az, hogy a való élet lehellete csap ki belőlük.

Erre az intuícióra jobb példát is tudunk felhozni. A térbeli kapcsolás jobb Hangay Sándornak „Mese két kis fiúnak” c. költeményében. Az apa éjjeli támadásra indul. Lelke előtt megjelenik otthona s két szép gyermeke. Látja őket ágyban fekvve. Lelke nem önmagáért remeg, hanem azokért aggódik. A rémes, vad, ágyúördögés éjszakában a jelen képeihez az otthoni képek csatlakoznak és podig felváltva, balladás menetben. Népmesei

hangulat ömlik: el az egészen s ami a fő, szintén való élmény szülötte.

Gyóninak egy másik költeménye „Álom a sátorban” mellé állítható több szempontból Ernőd Tamás „Szallagos Ágoston” c. költeménye, de ez sokkal komplikáltabb szerkezetű, mert kettős álom van benne, míg a Gyónié líraibb, egyénibb, magyarabb, ez pedig naivabb a Gyóniénál. Mindkettőben meg van az eszméletnek sajátos meg-meg-rebbenése: az egyik tudja, hogy elaludt a vártán, a másik, hogy véres harcokat vív. Kristóf elmulasztotta felemlíteni szerkezeti szempontból Gyóni „Csodák” c. költeményét. Csoda, hogy még él a költő, de hogy él, abból tudja meg, hogy érzi borzasztó helyzetét; érzi, hogy jeges szél csípi az arcát, hallja, hogy a hegyek visszhangozzák az ágyúdörejt, látja, hogy az erdők égnek, a rétek földjét felvágja a gránát, fent gépmadár kering, hallja, hogy Jent hurráh kiállással indulnak rohamra a magyarok.⁴⁵ Csodálja, hogy ennyi vészen keresztül győzni tudott egy imádkozó gyöngé asszony. Ez a helyzetek és érzetek összekapcsolására s ezek folytán a belső sejtések kifejezésére nagyon jó példa lehetett volna Kristóf számára.

Az időbeli kapcsolásra például felhozott „Ne szomorkodj Bálint” című költemény gondolati jelentőségéhez már szóltunk. De szerencsésebbnek tartjuk az 1848—9-i szabadságharcnak a jelennel való kapcsolati felemlítését. Akkor is az orosz ellen küzdöttek hőseink, most is. Akkor is a honvéd volt a világ első katonája, most is.

E gondolat számos költeményben kifejezést nyer. Sőt a nagy idők még élő tanúi is beleegyednek a harcba. Tóth László „Az utolsó honvéd,” Radó Antal „Kerekes Márton,” Jászay Horváth Elemér „Vén Kerekes Márton” c. költeményeiben Gábor Áron tüzérének mai hőstette

⁴⁴ Hasonló gondolat van Madáchnál: Élek megint, érzem, mert szenvedek.

van elmondva. Ábrányi Tábornokának hőse, Görgei, nem tud meghalni addig, míg a honvédek nem győznek . . . Szabolcska „Nagy napon” c. verse szerint a költő apja honvéd volt 48-ban, fia most megy el honvédnek. Szász Károly „Két honvéd” c. verse annak ad kifejezést, hogy az öreg honvédek helyett most ifjú honvédek fogják letaprsni észak rémeit. Barabás Ábel „Krasznik” c. versében igen helyesen Bem nevére hivatkozva mutatja az utat Varsó felé. Gyóninál e szerencsés kapcsolat a szabadságharccal nincs meg. „Petőfi lelké”-ben utal Petőfi szerepére, de ismét általánosítva őt, nem a magyar szabadság, hanem a világszabadság költőjének fogja fel, ami elnagyoltta teszi a rajzot. Felhasználja a Szent László legendáját is, de ismét általánosítva, a békéért harcoló sereg vezérének rajzolja Ferenc Ferdinándot. Kristóf a magyar léleknek a Habsburg-családdal való ölel kezesét, a dinasztikus érzés és a magyar nemzeti eszmény teljes egybeolvadását olvassa ki belőle. Szerinte ez Gyóni egyik legszebb költeménye, szerintünk a gyöngébbek közül való. Kéki is azt tartja róla, hogy sok benne az üres rethorizmus. Sokkal beszédesebb kapcsolatot találunk a múlttal Ballá Ignác „Új Attilák” c. költeményében, vagy Hegedűs I. „Halálfejes zászló” c. párhuzamában. Lajos királynak épúgy megölték az öccsét, mint Ferencz Józsefnek. Barabás Ábel nem a kuruckorra, hanem az őshazában töltött időre emlékezteti a magyar katonákat; helyesebb a beállítás így az időbeli intuíciónak, mint Gyóninál. Gyóni Petőfi lelkéhez sok tekintetben hasonló párhuzamokat tartalmaz, s bizonyos szempontból emelkedettebb hangú Kozma Andornak, „Zrínyi, a költő” c. költeménye.

Íme, az időbeli és térbeli elemeket összekapcsoló intuícióért Kristóf példájára Gyónit Petőfi mellé helyezni nem lehet.

Nem is, nem is azért tartható jó költőnek a prsemysli

dalos, hanem a költészetében megnyilatkozó lírai őszinteség, erő és egyszerűség miatt.

Igazi lírikushoz illően őszintén elmondja, ami a lelkében van. Törhetetlenül bízik a magyarság győzelmében, az igazságos ügy nagyszerű sikerében.

„Mostantól fogva mindörökre vége
Ijesztő rémnek, csüggedt halálvágnak,
Virágos, ékes, szentelt fegyverek most
Utat a boldog, szebb jövőbe vágnek.”

(Ferencz Ferdinánd jár a hadak élén.)

Felderült az „ítélet napja,” mert mi a szabadságért harcolunk, de elleneinket a rabtartó parancsszava hajtja küzdelemre (Varsó felé, Gorkij önkéntes, Alexis levele Alexandrához). A magyar hűség a viharban sziklaként megáll (Tízvezredik könyvem táblájára.) Bajtársait testvéreinek tartja; szereti őket; áldozatkész barátságukat meghatóan rajzolja. (Ima a lengyel dombon, Vasárnap a sáncon). A boldogabb, szebb jövő érdekében saját életét is odakínálja. De nemcsak bajtársait biztatja, mint Tinódi, hanem az otthoniakat is vigasztalja verseiben (Magyar katonák dala. Levél a gránicról, Repülj már levelem 1). Hazamegyünk nemsokára, csak egy kis dolgunk van még a muszkával — írja. Igazi máról holnapra élő katona, aki a legvéresebb pillanatban is komázni tud a rémes halállal; ha szivarja volna, a gránát tüzenél gyújtana rá (Tábortűz mellett.) Nevetve jár a fergetegben, mert a bátor legényt elkerüli a halál (A nagy dáridó). Szentül hiszi, hogy épségben visszakerül feleségéhez, kiről oly szép álmot álmodott sátrában. (Álom a sátorban). Mert nem adhat az Isten szomorúságot annak a fehér asszonynak, aki imájával életre könyörgi őt az egek Urától. (Csodák. Visszavisz szomorúságod. Könyörgés harc hajnalán.)

Őszintén tárja elénk a feleségétől elszakadt férfi szerelmes vágyódását asszonyához, akinek szépsége, hű-

sége a messzeségen át is átragyog hozzá s aki nem hervadhat el árván, mert ha ő meghal, ki zengené akkor viruló szépségét?! (Könyörgés harc hajnalán.) Ez a fehér asszony az ő őrangyala (Egy arcképre). Feleségéhez írta a kötet legszebb versét, „Üzenet a kedvesnek” címmel. Lelke előtt megvillan az a gondolat, hogy itt esik el s felesége nem járhat el sírjához. Mennyivel jobb lenne otthon pihenni a temetőben, hol szomorúfűz borúina csonka márvány-síremlékére, míg itt a deres tarlón varjú lesz a sírásója. De még ekkor is a felesége lesz utolsó gondolata. E vers nem szenvelgett érzések tolmácsa, hanem egy, a halál révénél álló komoly férfi szerelmes vallomása. Hasonlatai is mind feleségével vannak összefüggésben (A sír fűvét, mint a hajamat szoktad, gyengéd ujjakkal borzolja a szél. . . Oly könnyű volna ott a szemfödél, mint fehér ágyad selyem takarója). Az ellentétek is hangulatot ébresztenek. Otthon halottak napját *mosolyogva* várná, mert akkor kijönne felesége hozzá, míg itt olyan *szomorú* dolog elhagyatva feküdni, ha a *dérlepte* tarlón *vén* varjú kopogna szikkadt koponyáján. E sorokban a szavaknak zenéje van.

Őszinteségében nyíltan kifejezi, ami vágyként ott él a feleségétől rég távollevő férfi lelkében (Őrtüznél, Alexis levele). Ha visszajuthat, nem bánja a világot, csak szent, ölelő éjjel nyugodhasson fehér asszonyának hősín mellén (Egy repülő lapra.).

Őszinteségében nem válogatja meg a kifejezéseit az ellenséggel szemben. Vad csordának nevezi őket, a szerb királyt vadjai közt rémülettel járó nyomoréknak mondja, a röhögő rabtartókra dőghalált kér. Orgyilkosok, pribékek, beste vadak, fajtalan rossz csikasok, orvosok, kalózcsoroda, kerge cár, britt betyár, rabló — ilyenfajta kifejezések gyakran fordulnak elő soraiban. De ez menthető, hisz Petőfinél is, Aranynál is találunk ilyeneket (Mit nem beszél az a német. . . El-e még az Isten). A Nyugat kri-

tikusa azonban ép az ilyeneket kifogásolja, mint „Száz árok alatt bűzhödt vérével.” Haragjában ima formájában átkot mond az ártatlanok életére törő zsarnokra.

Ép ilyen haraggal támad az általa régebben nagyra-becsült Ady s Ignotus iskolájára, a nyugatosokra is, csak-hogy itt a nyerseségre egy kis gúny is vegyül (Kiket a század baljós vége ellett.) A magyarság szűz erejében való erős bizakodása sugallta a „Levél Nyugatra” c. költeményét. Egyet sem lát közülnök a harctéren, hol most a jövődöt edzett izmú magyarok csinálják. Nem is valók oda ezek a beesett mellű ifjú aggok; a gyehehnát verni vasizmú hősök kellene. Leáldozott már végkép a napjuk, s mint korhadt fatörzsek, kidőlnek. Azoknak lesz jó dolguk most, akik szívvvel szorgosak voltak, sebeket kaptak, de jaj lesz a nagyképű kosoknak, a cégéres ripőköknek. Ezek ellen írta a „Csak egy éjszakára” c. versét. Itt is őszintesége szertelenségbe viszi s ez megbontja a vers harmóniáját. Egy sora (Hogy emlékezzenek az anyjuk kínjára) dissonanciát csinál benne. De ő felgerjedésében nem veszi ezt észre. A küzdő katona haraggal gondol a pártoskodókra, üzérkedőkre, az uzsoragarast fogukhoz verőkre, a vitézkedőkre, a hazát szájjalszeretőkre. Szeretné, ha ezeket egy éjszakára kiküldenék Prsemyslbe. E költemény szerkezete olyan, hogy minden strófa 3 első sora az itthoniakra vonatkozik, 4 utolsó sora a várbeli állapotokat tünteti fel. Két utolsó strófájában a kettő összekapcsolódik. Hatalmas erőttől duzzadó nyelve megkapja az olvasót, de a harcokra utaló rész eszthetikai hatás tekintetében sikerültebb, mint az itthoniakra vonatkozó sorok. — Őszinte haraggal telik el lelke, a küzdő katona lelke akkor is, mikor az itthon élő, magyar makkon hízott cserepár fickók dolgairól értesül.

Így jutunk el költészetének második tulajdonságához, az *erőhöz*, mely a közvetlen átéltség hevétől nyeri lángját. Elképzelt helyzetek, költői víziók nem kölcsönöznek akkora

erőt a nyelvnek, mint a való háborúk dübörgésének hallása, az ömlő vérözönt árasztó hadakozás látása, az abban? való tevékeny részvétel. És ez van meg Gyóniban, ezért mülják felül versei az itthon írt harci dalokat! Véres, küzdelmes éjszakákon születtek meg ezek, a költő valóban hallotta a haló honvéd utolsó sóhaját, látta emberfeletti küzdelmét. Ez kölcsönzi nyelvének, érzéseinek, képeinek az erőt, mit az utolsó évtizedek elbágyadt lírájában annyira nélkülöztünk. Igaz ugyan, hogy ez az erő sokszor nyerseséggé lesz, de reméljük, hogy az ilyen szertelenségekben megtisztulva, következő verseiben, mint az „Üzenet a kedvesnek” költője áll előttünk. Érzésben elmélyülve, hangban megfinomodva, a szenvedések iskoláját megjárva, alkotó erejének izmosodásaival el fogja érni a kész kifejlődöttséget. A legszebb ígéret Gyóni Géza. Benne sokan egy második Petőfit látnak és a magasztaló kritika hangján beszélnek róla, azt mondván, hogy soraiban mélység és magasság, igazság és szépség, erő és vas beszél és mérhetetlen óceánok morajló erejét juttatják versei eszünkbe.⁴⁶ Mások közvetlenségét, természetességét, szenvedélyét, őszinteségét, melegségét, vallásosságát, magyar érzését becsülik sokra.⁴⁷ Tény, hogy feleségéhez írt versei nagyon sikerültek, különösen az „Üzenet a kedvesnek” és a „Visszavisz a szomorúságod” címűek; tény, hogy a magyar katona lelkesedésének, törhetetlen bizalmának, jókedvének és melabújának egyaránt avatott énekesét⁴⁸ üdvözljük Gyóniban, de szerintünk még csak ígéret, noha legszebb ígéret. Határozottan kiemelkedik a világháború költői közül. Egy-két szempontból igaza van Fenyő Miksának is,⁴⁹ de határozottan téved akkor, amikor tar-

⁴⁶ Budapest. Hírl. 1915. 164. sz.

⁴⁷ Kat. Szemle 1915. 7. sz.

⁴⁸ Vas. Újság 1915. 17. sz.

⁴⁹ Nyugat 1915. 21. sz.

talmatlannak, antipatiásnak, jó ízlés és ítélőképesség híjával levő középszerű, sőt önképzőkori költőnek mondja, kinek néha elég ügyesen megverselt versei sok reminiscenciával vannak tele. Szerinte Gyóninál a káplári hang és a sületlen káromkodás képviseli az erőt Θ költészete nem lehet a küzdő magyar katona lelkiéletének képe. Ellenfeleit nem becsüli meg. Mélyebb analízisre szerinte nem érdemes.

Harmadik tulajdonsága a Gyóni költészetének az *egyszerűség*. Eltekintve az említett nyerségektől (okátda el, ellett, röhög, pucér dámák, lent az ingek, anyjuk kínjára), miket a harcok fergetegében forgó katonától nem lehet rossz néven venni, — kifejezése, nyelve egyszerű, nem cikornyás, képekben gazdag, de nem csillogó, ha itt-ott patetikus is,⁵⁰ homályosságba nem vész, nem bombasztikus. Erezhető ugyan rajta a Nyugat íróinak hatása is (Ki a Szent Nőtől búcsút sem vett (10. 1.), megcsókolom a szent nőt (46. 1.), életemet, e drága pohárt, zengőt (13. 1.). Bús szádban a halál ízével (30. 1.). Ha úgy akarja Végzet-úr), mégis a népdalok üde hangja uralkodik inkább kötetében⁵¹ és Balassi („Felettem az árnyak”) s az örökifjú kurucköltészet tanulmányozása érzik rajta. Érezhető még Petőfi s Arany hatása is.⁵² Szereti a párbeszéd formát (Gorkij önkéntes, Vasárnap a sáncon, Tábortűz mellett, Varsó felé). Érzik rajta a biblia ódon nyelvének zamata is (35., 27., 48. 1.). (A hazafiság és a vallásosság ugyanis összeolvad nála.) Szereti az allilerátiót és figura etymologicát. (Megáldnak áldott apai kezek. Véres vize kicsap a vén Visztulának. Víg virradatra stb.)

⁵⁰ ítélet napjai, Dicsőség a magasságban, Ferenez Ferdinánd jár a hadak élén c. költ.

⁵¹ „Levél a gránicról” és „Repülj már levelem” b. költ.

⁵² Mikor láthatatlan magja kél a ködnek. (Családi kör.) Csak egy éjszakára. (Rachel siralma.) A vihar földjén csak egyet is lássak. (Szülőföldemen.)

Íme elmondtuk Gyóni költészetéről véleményünket.⁵³ Szerintünk Gyóni erőstehetségű költő, de még csak Ígér-et,, akinek jövő munkássága elé a legszebb reményekkel nézhetünk. Krasznajarszki fogságában sem hallgat, dalra nyílik ajka, dalt küld haza Rákosi Jenőnek s készíti új kötetét „Levelek a Kálváriáról s egyéb költemények” címmel. Á nemzet szívébe fogadta már is, a Petőfi Társaság tagjának választotta meg, verseit Mehring Sigmar, Ohorn-Wotracsek németre is lefordították. Sokban hozzájárult népszerűségéhez a helyzete is, hogy t. i. Przemyslben énekelt s most orosz fogságban sínylődik. Támogatja e véleményemet két vers, Szántó Róbertnek és Radó Antalnak Gyónihoz írt verse,, melynek mindenkéiben ez a gondolat van kiélezve. Gyóni maga is érzi. hogy küldetése van (Tízszázadik könyvem táblájára és a Pesti Napló 1915. nov. 2. számában megjelent versében).

* *

Ennyit mondhattunk el ez ismertető előadás keretében napjaink háborús lírai költészetéről. Nagy tehetségek nem ragyogtatják nálunk elméjük, fantáziájuk színszóró gyémántját; a háborús költemények nagy része a régi iskolás emlékek hatását mutatja és *itthon* pattant ki. Értékesebbek ezeknél azok a költemények, amelyek kint a *fronton*, vérzaporos, halálhörgéses napokon születtek, melyekben erő van s nem csak csengő-bongó rímek pattognak. Újabban a termés gyérül, egyúttal azonban javul is. Milyen lesz az ezutáni költészet, nem tudjuk.⁵⁴ Higyjük, reméljük, hogy talán majd a viharok elülte után állnak elő a zsenik,

⁵³ Gyóniról, valamint a háború többi énekeséről szóló irodalom repertóriumát l. az Irodalomtörténet c. folyóirat lapszemléjében.

⁵⁴ Lásd Bolza Gyula értekezését (Az eljövendő magyar irodalomról).

akikre vártunk, akik isten áldotta tehetségükkel fognak
friss babért fenni a hadakozó és küzdő magyarság hom-
loka köré:

Az éjt, vihart szótlán szenvedik át,
De ha kitisztul egyszer a világ:
Daluk versenyt vetekszik,
Hogy letört lombok, holt virágok gyászát,
Földült fészkek, fiókák pusztulását
Sirassák napestig.

(Szabolcska: Viharban.)

S a könyből, vérből mi szívünkre csurgott
S amit szívünk rejtegetve hordott,
Felzenghet majd a drága tiszta dal.

(Dutka: Ajánlás.)

Dr. BUZA LÁSZLÓ:

A HÁBORÚ ÉS A NEMZETKÖZI JOG

— 1916. február 20 —

Nap-nap után hallunk beszélni *a nemzetközi jog csődjéről*. A lapok tele vannak a nemzetközi jogon elkövetett sérelmek híreivel s a nagyközönség körében mindinkább általánossá lesz az a felfogás, hogy a nemzetközi jog összeomlott. Az államok béke idején a humanitás és a nemzetközi solidaritás magasatos eszméi által vezetettve megalkották a hágai egyezményeket és mikor a háború kitört s ezeket a harcjogi szabályokat alkalmazni kellett volna, a hadviselő felek egy részénél vad indulatok: az ellenség iránti elkeseredett düh s a siker mindenáron való biztosításának vágya lettek uralkodóvá és félredobták a nemzetközi jog önmaguk által megalkotott szabályait. Vájjon nem utópia-e ilyen körülmények közt arról beszélni, hogy a háború után új életre fog kelni a nemzetközi jog? S ha új életre kel is — mondják a pessimisták —, vájjon nem ugyanez a sors vár-e rá a legközelebbi háborúban is? Vájjon nem fog-e a nemzetközi jognak békében szépen megépített rendszere az első ágyulövésre ismét összeomlani?

Ez a Pessimismus nézetünk szerint egyáltalában nem indokolt. Az kétségtelen, hogy ellenségeink megbotránkoztatóan súlyos sértéseket követtek el a nemzetközi joggal szemben. Elég, ha Görz városának rommá lövetésére s a központi hatalmak konsuljainak Szalonikiben, tehát egy semleges állam területén való letartóztatására, mint a közelebbi múlt eseményeire gondolunk. De a nemzetközi jog azért nem omlott össze, ma is él, ha több ponton súlyosan megsebesítve is és bizonyosan számíthatunk rá, hogy a békekötés után meg fog újulni s ha megfelelő

garanciákról gondoskodunk, egy újabb háborúban tökéletesebben töltheti be feladatát.

A nagyközönség nemzetközi jog alatt rendesen csak a harcjogot érti. Holott a kettő nem azonos, a harcjog csak egy részét képezi a nemzetközi jognak. A nemzetközi jognak nemcsak az a feladata, hogy a háború jogviszonyait rendezze, a békés érintkezést is szabályozza az államok között. A különböző gazdasági szerződések, melyek a nemzetközi s kereskedelmi forgalmat rendezik, a kiadatási szerződések, melyek megakadályozzák, hogy az idegen államok területe asiluma lehessen a gonosztevőknek, a különböző nemzetközi uniók, minő a világposta-egyesület, a nemzetközi távirda-egyesület, vagy az az unió, mely a kolera, pestis és a sárga láz behurcolását van hivatva megakadályozni, szintén nemzetközi jogi szabályokat tartalmaznak. Vájjon a nemzetközi jognak ez a része is összeomlott?

Azok a nemzetközi szerződések, melyeket a ma egymással szemben álló hadviselő felek kötöttek, a háború folytán természetesen megszűntek, vagy legalább is ideiglenesen hatályukat veszítették, mert megszűnt a békés érintkezés a szerződő államok, illetőleg azok polgárai közt.¹ Azok a szerződések azonban, melyeket a hadviselő felek semleges államokkal s amelyeket a semleges államok, illetőleg az egyoldalón küzdő hadviselő felek egymás között kötöttek, továbbra is fenmaradtak. Az a kiadatási szerződés pl., melyet Spanyolország Portugáliával kötött, vagy amely a Németbirodalom és Hollandia között jött létre, ma is sértetlenül fennáll.

Ma az érdeklődés központjában természetesen a harc-jog áll s a közönség egészen megfeleldezik a békés érint-

¹ A háborúnak a hadviselő felek által kötött szerződésekre gyakorolt hatása, a nemzetközi jog egyik igen érdekes kérdése. E kérdés tárgyalását azonban e helyen mellőznünk kell.

kezest szabályozó nemzetközi jogról. Pedig az emberiség érdekeinek ezek is óriási szolgálatokat tesznek. Vannak olyan közigazgatási feladatok, melyeket az egyes államok önmagukban, izoláltan nem tudnának megvalósítani. Gondoljunk csak arra a nemzetközi szerződésre, mely a pestis és a kolera behurcolását van hivatva megakadályozni. Vájjon sikerrel védekezhetnék-e bármelyik állam is e betegsége ellen, ha nem együttesen és azonos elvek szerint járna el az őt környező többi államokkal. Pedig egy pestis-, vagy egy kolerajárvány, ha nagy arányokat ölt, annyi áldozatot szedhet, mint a háború.

Az egész nemzetközi jog semmi esetre sem omlott össze. A háború megszakította a nemzetek egyre szorosabb összeműködésének természetes processusát, de a háború után ennek a processusnak ismét meg kell indulnia s vele együtt mindig növekedni fog a nemzetközi békejog jelentősége is.

De vájjon tényleg csődbe jutott-e az u. n. harcjug?

Az első kérdés, melyet tisztáznunk kell, az, hogy honnan erednek ezek a harcjugi szabályok, minő természetűek s ennek alapján mennyiben van kötelező erejük.

A harcjug egy része ma kodifikálva van. Ez azt jelenti, hogy a civilizált államok közt kötött szerződésekbe van foglalva. Az első ilyen szerződés az *1856-iki párizsi deklaráció* volt, mely a tengeri háborúra vonatkozólag állapított meg nagyon fontos szabályokat. Eltörülte a kalózkodást; kimondotta, hogy a blokád, vagyis a tengerpartnak a tenger felől való elzárása csak úgy érvényes, ha a part illető része hajókkal tényleg el is záratik s végül biztosította a magántulajdonnak a tengeri háborúban való sérthetlenségét, a hadi dugáruk és az ellenséges lobogó alatt szállított ellenséges áruk kivételével. Az *1864-iki genfi konvenció*, melynek helyére azóta az 1906-iki II. genfi konvenció lépett, a sebesültek és betegek kölcsönös ápolásának köteleességét állapítja meg, ami addig nem volt

általános érvényű írott jogszabály által kimondva.. Az 1868-iki *pétervári deklaráció* eltiltja a 400 grammon aluli lövedékek alkalmazását s így az első lépést teszi az inhumánus hadi eszközök kizárása terén.

Az 1870—71. évi német-francia háború után történt az első kísérlet a szárazföldi harcjug egész anyagának kodifikálására. Az orosz kormány kezdeményezésére 1874-bea Brüsszelben konferencia ült össze, de a tárgyalások eredménye, az u. n. *brüsszeli deklaráció* különböző okokból nem emelkedett jogi hatályra.

Sokkal nagyobb eredménye volt az u. n. *hágai békekonferenciáknak*, melyek közül az első 1899-ben, a második 1907-ben tartatott. Az 1899-iki hágai békekonferencia által alkotott konvenciók közül az első a nemzetközi viszályok békes elintézésére vonatkozik s főleg a nemzetközi állandó választott bíróság intézményét szervezi. A második a szárazföldi háború szokásait és törvényeit állapítja meg, a harmadik pedig a genfi konvenció szabályait terjeszti ki a tengeri háborúra. Ezeken kívül az I. hágai békekonferenciának 3 deklarációja is van, melyek mindegyike bizonyos inhumánus hadi eszközök alkalmazását tiltja el. Az első lövegeknek és robbanó anyagoknak léghajóról vagy repülőgépekről való ledobását, a második olyan lövedékek alkalmazását, melyeknek egyedüli célja, hogy fojtó, vagy mérges gázokat terjesszenek s végül a harmadik azoknak a lövedékeknek a használatát, melyek az emberi testbe jutva, ott térfogat kiterjedést vesznek. A második hágai békekonferencia revisio alá vette az 1899-ben alkotott egyezményeket, de új konvenciókat is alkotott, melyek az ellenségeskedés megnyitására, a semlegesek jogaira ós kötelességeire s főleg a tengeri háború jogának különböző kérdéseire vonatkoznak. Ugyancsak a tengeri háború jogát volt hivatva szabályozni az 1908—1909-iki *londoni konferencia* is.

Ezek azok az egyezmények, melyek a harcjug írott

szabályait tartalmazzák. Ezeknek az egyezményeknek egy részét azonban a hadviselő felek jogilag nincsenek kötelezve a jelenlegi háborúban megtartani és alkalmazni. A felsorolt egyezmények ugyanis az 1856-iki párisi deklaráció és az 1864-iki genfi konvenció kivételével maguknak az egyezményeknek kifejezett rendelkezései szerint csak akkor kötelezők, ha a háború azok között az államok között foly le, melyek az illető konvenciót elfogadták, illetőleg ratifikálták s azonnal megszűnik kötelező erejük, ha a szerződő államok közötti háborúban olyan állam csatlakozik a hadviselő felek valamelyikéhez, mely a konvenciót nem írta alá.

Mi a célja ennek a rendelkezésnek? Az egészen természetes, hogy ha két olyan állam áll egymással szemben, melyek közül az egyik ratifikálta az egyezményt, a másik nem, a szerződő állam sem lehet kötelezve az *egyezmény* megtartására. Ezek az egyezmények bizonyos fókig mindig korlátozzák a felek akció-szabadságát s így a szerződő állam kedvezőtlenebb helyzetben volna, ha nem használhatná azokat a hadi eszközöket, melyeket az ellenség vele szemben használni jogosítva van. De vájjon mi értelme van annak, hogy egy nem szerződő államnak a háborúba való belépése az egyezmény hatályát a szerződő felek között is megszünteti?

Az kétségtelen, hogy ez a szabály könnyen nem kívánatos eredményekre vezethet. A hadviselő feleknek, ha minden megszorítás nélkül alkalmaznók ezt a klausulát, ennek alapján bármikor módjukban volna egy a szerződést nem ratifikált jelentéktelen kis államnak a háborúba való bevonásával kivonni magukat az egyezmény megtartásának kötelezettsége alól.¹ Ez a klausula, ha minden meg-

¹ V. ö. *Zitelmann: Die Anwendbarkeit der Haager und Genfer Abkommen im gegenwärtigen Kriege. Archiv des öff. Rechts. XXXV. kötet. 1915. 4. és k. 1. Müller-Meiningen: Weltkrieg 1914—15 und der Zusam-*

szorítás nélkül alkalmaznánk, a harcjognak az egyezményeken felépülő egész rendszerét illuzóriussá tenné.

A jogalkotó intencióit kell szem előtt tartanunk, hogy a klausula helyes értelmét megállapíthassuk. Az illető konferenciáknak nem lehetett céljuk kaput nyitni annak a lehetőségnek, hogy a szerződő felek háború esetén kivonják magukat az egyezmény rendelkezései alól. A cél itt is csak az volt, hogy a szerződő állam ne jusson az egyezmény ratifikálása folytán a másik hadviselő félnél kedvezőtlenebb helyzetbe Θ ne lehessen vele szemben olyan hadieszközöket alkalmazni, melyeknek a használatára ő jogosítva nincs.²

Épen ebből a szempontból feltétlenül meg kell kívánunk, mint a klausula alkalmazásának előfeltételét, azt, hogy a háború az összes hadviselő felek között egységes legyen, tehát, hogy a szerződő és a nem szerződő állam ne egymástól függetlenül viseljen külön háborút ugyanaz ellen az ellenség ellen, hanem mint szövetségesek együttesen harcoljanak. Ha így értelmezzük a klausulát, az abban foglalt intézkedés nem csak érthető, hanem feltétlenül szükséges is. A német és az osztrák-magyar csapatok pl. együtt harcolnak úgy az orosz, mint a balkáni hadszíntéren. Nem lehetne azt kívánni, hogy az ellenség a német csapatokkal szemben megtartson bizonyos egyezményeket, melyeknek megtartására a német csapatok kötelezve vannak ugyan, de a velük együtt harcoló osztrák-magyar csapatok nincsenek. Az ellenség az egyezmény megtartása folytán kedvezőtlenebb helyzetben volna, mert akció-szabadságának az a korlátozása, melyet az egyez-

menbruch des Völkerrechts 1915. 9. és k. 1. és *Nöldeke*: Die Geltung der Haager Abkommen v. 18. Oktober 1907. Deutsche Juristen-Zeitung. 1916. 263. és k. 1.

² Lásd *Renault* „Rapport”-jét. Deuxième conférence de la paix. 1907. 1. kötet 344. 1.

meny megtartása jelent, könnyen előnyére válhatnék az osztrák-magyar csapatoknak is, holott ők ezt az előnyt a maguk részéről nem kötelesek az ellenségnek nyújtani.

A háború egysége természetesen nem azonos azzal, hogy mindkét oldalon egymással szövetkezett hatalmak küzdjenek, hanem a katonai operációk bizonyos fokú egységességét is feltételezi. Így például, ha Anglia meg Montenegró nem járult volna is hozzá ahoz az egyezményhez, mely a nyílt városok bombázásának kérdését szabályozza, Oroszországgal szemben kötelezve volnánk annak rendelkezéseihez alkalmazkodni, feltéve, hogy az egyezmény által Oroszország is kötve van, mert ebben az esetben az egyezmény megtartása nem juttatna minket az ellenségnél kedvezőtlenebb helyzetbe.

Első sorban tehát mindig azt kell vizsgálni, hogy az illető konkrét esetben a harcjog írott szabályai mennyiben alkalmazandók, csak azután foglалhatunk állást abban a további kérdésben, hogy van-e nemzetközi jogsértés vagy nincs.

A *londoni egyezménynek* a tengeri háborúra vonatkozó igen fontos szabályai a jelenlegi háborúban jogilag nem kötelezők, mert a hadviselő felek bár aláírták, de nem, ratifikálták s így az nemzetközi jogi kötelező erőre nem emelkedett.

Az a deklaráció, mely lövedékeknek és robbanó anyagoknak a légi járművekről való ledobását tiltja. Ez szintén nem képez kötelező jogot, mert bár a London légi bombázásától féltő Anglia kötelező erőre emelte; a többi hadviselő felek nem ratifikálták.³

A II. hágai békekonferencia tizenhárom konvenciója közül egyáltalában nem alkalmazható a XII., mely egy nemzetközi zsákmánybíróóság felállításáról szól, ezt az

³ V. ö. *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907* edited by *James Brown Scott*. New-York. 1915. 230 és k. 1.

egyezményt ugyanis még egy állam sem ratifikálta. Anglia ezen kívül nem ratifikálta a semlegesek jogait és köteleseégeit megállapító V. és XIII. egyezményeket, továbbá a X.-et, mely a genfi konvenció szabályainak a tengeri háborúra való alkalmazásáról szól, Oroszország az önműködő ütköző aknákra vonatkozó VIII. és a tengeri zsákmányjogot korlátozó XI. konvenciókat. Olaszország, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Törökország pedig a II. hágai békekonferencia egyezményei közül eddig egyet sem ratifikált.⁴

A dolog tehát úgy áll, hogy az 1907.-i egyezmények & jelenlegi háborúban formailag egyáltalában nem bírnak kötelező erővel.

A nemzetközi jognak tehát aránylag kis része az, melyre vonatkozólag kötelező erővel bíró írott jogi szabályok vannak, egyéb kérdésekben a szokásjogot kell alkalmazni, melyet az államok eddig követett gyakorlatából ismerhetünk fel. Ilyen szokásjogi szabályokat pedig a sokszor ellentétes gyakorlatból megállapítani nem mindig lehet. Az irodalomban is sokszor vitás, hogy egyik vagy másik kérdésben mi hát a nemzetközi szokásjog. Igen gyakran nem is egyöntetű az összes államok eljárása» nincs állandó gyakorlat s így hiányzik a szokásjog keletkezésének leglényegesebb feltétele.

Ez természetesen azt eredményezi, hogy a nemzetközi jog terén távolról sincs meg az a jogbizonyosság, ami pl. a magánjog terén megvan. Sőt a kötelező erővel bíró írott harcjogi szabályoknál sincs teljes jogbizonyosság, mert az egyes rendelkezések értelmezésénél merülhetnek fel ellentétes nézetek s előfordulhat, hogy az egyik fél teljes jóhiszeműséggel másként értelmezi ugyanazt a jogszabályt, mint a másik. Ha az állami jog terén merülnek

⁴ V. ö. *Zitelmann i. m.* 23 és k. 1. és a *The Hague Conventions and Declarations* c. munka 236. lapján közölt kimutatást.

fel ilyen viták, azokat a felek fölött álló bíróság kötelező erővel eldönti, a nemzetközi jog terén azonban nincs ilyen bíróság, ott a jogszabályok értelmezésénél az egyes államok suverén elhatározása dönt.

Amikor tehát nemzetközi jogsérelmekről hallunk, először mindig óvatosan vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy az a szabály, melynek megsértéséről szó van, tényleg kötelező erővel bíró nemzetközi jogszabály-e? Léhet, hogy a hadviselő felek egyik vagy másik eljárása etikai szempontból erősen kifogásolható, de nem nemzetközi Jogi jogsértés. Az ilyen esetekből nem lehet azt a következtetést vonni le, hogy a nemzetközi jog összeomlott.

Másodszor figyelembe keli venni, hogy a nemzetközi jognak nem minden formai megsértése képez nemzetközi Jogi deliktumot. Lehet, hogy egy állam tudatosan sérti meg a nemzetközi harcjognak valamelyik feltétlenül kötelező erővel bíró szabályát; de olyan körülmények forognak fenn, melyek az illető konkrét esetben a cselekmény jogtalanságát kizárják.

Ilyen esetek nem csak a nemzetközi jog, hanem az állami jog terén is fordulnak elő.

A *végszükség* pl. a jog egész területén kizárja a cselekmény jogtalanságát. A jog érdekeket véd s gyakran az a helyzet áll elő, hogy a jogszabály követése csak egy hasonló vagy esetleg még fontosabb érdek feláldozásával lehetséges. Valaki pl. a rablók elől menekül, akik az úton megtámadták és csak úgy tudja az életét megmenteni, ha egy idegen háznak az ablakát betöri és azon keresztül az idegen lakásába hatol be. Az illetőt sem idegen dolog rongálásáért, sem magánlak-sértésért nem fogják megbüntetni, mert a cselekményt saját életének megmentése érdekében, végszükségből követte el. Ugyanez a helyzet az államjog terén is. A minisztérium háború esetén kivételes hatalmat gyakorol, de ha ez a törvényben megállapított kivételes hatalom nem volna elegendő az állam fontos

érdekeinek megoltalmazására s a minisztérium azt a szükséges mértékben kiterjeszténé, a törvénytörő rendeletek kiadása nem volna jogellenes.⁵

A végszükség a nemzetközi jog terén is kizárja a cselekmény jogtalanságát. Ha az ellenséges hatalom ellenállásának megtörése, mely az egész hadjárat célját képezi vagy egyes katonai operációk sikere csak úgy biztosítható, ha az illető hadviselő fél megsérti a nemzetközi jogot, eljárása feltéve, hogy ezt igazán végszükségből követte el, nem lesz jogtalan s nem fog nemzetközi jogi deliktumot képezni.

A Németbirodalom pl. tudatosan sértette meg egy nemzetközi jogi kötelezettségét akkor, amikor Franciaország ellen Belgiumon keresztül vezette csapatait. Belgium semlegességét azonban — amint erre a birodalmi kancellár 1914 augusztus 4.-iki nevezetes beszéde is hivatkozik — végszükségből sértette meg, mert különben nem lett volna képes saját területét az ellenséges betöréssel szemben megvédelmezni. Németország eljárása tehát, bár formailag jogsértés, nem nemzetközi jogi deliktum.⁷

A cselekmény jogtalanságának kizárásáról természetesen csak akkor lehet szó, ha a végszükség kritériumai igazán fenforognak. A magánjog és a büntetőjog terén az állami bíróságok állapítják meg, hogy a cselekmény tényleg végszükségből követtetett-e el. A nemzetközi jog terén

⁵ V. ö. *Szerző*. A háború és a nemzetközi jog. Magyar Figyelő IV, évf., III. köt., 394 és k. 1.

⁶ *H über*: Die Kriegerrechtliche Verträge und die Kriegsraison. Zeitschrift für Völkerrecht VU. köt. 1913. 351—374 és *Cybicflowszky*: Studien zum internationalen Recht. 1912 21—71 1.

⁷ V. ö. *Kohler*: Notwehr und Neutralität. Zeitschrift für Völkerrecht. VIII. kötet, 1914. 576 és k. 1. A német irodalomban azzal a felfogással is találkozunk, hogy Belgiumnak csak a függetlensége volt biztosítva s nem területének sérthetlensége is s hogy Németország ily módon formai jogsértést sem követett el. V. ö. *Kohler*: Die Neutralität Belgiens, und die Festungsverträge. Zeitschrift für Völkerrecht IX. köt. 1916. 298 és k. 1.

ezen a ponton is érezzük az államok felett álló bíróság hiányát. Nincs olyan hatalom, mely végérvényesen eldöntené, hogy az illető konkrét esetben megvoltak-e a végszükség ismérvei vagy nem. Természetes, hogy a szemben álló hadviselő felek kormányának, sajtójának és egész közvéleményének felfogása rendszerint homlokegyenest ellenkező lesz, s hogy az egyik oldalon a nemzetközi jog durva „lábbal tiprásának” fogják nevezni ugyanazt a cselekményt, amelyet a másik oldalon, mint a nemzetközi jognak teljesen megfelelő, végszükségből elkövetett korrekt magatartást állítanak be.

Egy másik ok, mely a nemzetközi jogban a cselekmény jogtalanságát kizárja, ha az megtorlásképen, mint *repressália* alkalmaztatik. A nemzetközi jog terén nincs olyan magasabb hatalom, mely az egyes államok felett állna s őket a nemzetközi jogi szabályok betartására kényszeríthetné. A helyzet tehát egészen más, mint az állami jog terén. Ott a bíróságok mindenkinek jogvédelmet nyújtanak. Ha valaki velünk szemben büntetendő cselekményt vagy magánjogi jogtalanságot követ el, a bírósághoz kell fordulnunk s az megtorolja az elkövetett jogsértést s kényszeríteni fogja az illetőt a jog szabályainak megtartására. Ezért van, hogy az állami jog terén az önbíráskodás nincs megengedve. A nemzetközi jog terén másként áll a dolog. Ott az önbíráskodás, t. i. a repressáliák elhalmozása nem lehet tilos, mert olyan magasabb hatalom, a mely az egyes államoknak jogvédelmet nyújtana, nincs, s így kénytelenek önmaguk védelmezni meg saját érdekeiket és önmaguk torolni meg azokat a jogsértéseket, a melyeket velük szemben elkövettek.

A repressália nem egyéb, mint a jogsértésnek jogsértéssel való visszatorlása.⁸ Ha pl. az egyik hadviselő

⁸ V. ö. Szerző: Repressáliák a háborúban. Magyar Figyelő. V. évfolyam I. kötet, 214 és k. 1.

fél tudomást szerei arról, hogy a másik fél a hadifoglyokkal kegyetlenkedik, vagy azok közül egyeseket épen megöl, jogosítva lesz a kezén lévő hadifoglyok közül ugyanannyit kivégezni s cselekvése nem lesz nemzetközi jogi deliktum, — bár különben a hadifoglyokat megölni tilos, — mert cselekvése megtorlásképen, mint repressália alkalmaztatott.

Egyike a legtöbbet vitatott kérdésnek, a mely a háború alatt felmerült, az u. n. *Lusitánia-eset*. 1915. május 7-én az angol Cunard-Linie Lusitána gőzösét egy német tenger alatt járó Queenstown közelében Írország déli partjai mellett megtorpedózta s a hajó utasai közül 1500, közöttük 120 északamerikai életét veszítette.⁹

Az eset az egész világon nagy feltűnést keltett és nemzetközi jogi szempontból a legkülönbözőbb megítélésben részesült. Az entente, sőt — mint ismeretes — az E. A. Egyesült Államok is a nemzetközi jog durva megsértésének tekintette a Lusitánia elsüllyesztését. Nem foglalkozhatunk ez előadás keretében részletesen azzal, hogy jogos volt-e a Lusitánia megtorpedózása vagy sem?¹⁰ Csak egy szempontból kívánjuk megvilágítani ez esetet.

A német tengerészeti vezérkar főnöke 1915 febr. 4-én hirdetményt tett közé, melylyel a Nagybritanniát és Írországot környező tengert hadi területnek nyilvánította s kijelentette, hogy erre a hadi területre érkező ellenséges kereskedelmi hajókat meg fogják semmisíteni a nélkül, hogy mindig lehetséges volna a személyzetet s az utasokat fenyegető veszélyt elhárítani. Az a kérdés, hogy jogos

⁹ V. ö. Zeitschrift für Völkerrecht IX. kötet. 1915. 135. 1.

¹⁰ V. ö. Zeitschrift für Völkerrecht IX. köt. 2. füzet, amely egészen ennek a kérdésnek van szentelve, továbbá *Kohler*: Der Lusitaniafall im Lichte des Völkerrechts. Deutsche Juristen-Zeitung 1915. 538 és k. 1. *Wehberg*: Der Lusitaniafall. Öster. Zeitschrift für öff. Recht II. kötet 1915. 275 és k. 1-*Maurer*: Der Lusitania-Fall. Tübingen 1915-.

volt-e ez a deklaráció a nemzetközi jog szempontjából,¹¹ meri ha igen, akkor a Lusitania elsülyesztésének jogossága is minden kétségen felül áll. A német kormány azal indokolta ezt az eljárását, hogy Angolországoknak azok ellen a nemzetközi jogot sértő intézkedései ellen, a melyekkel a Németbirodalom és a semleges államok közti tengeri kereskedelmet egészen lehetetlenné igyekezett tenni, kénytelen ellenintézkedéseket alkalmazni.¹² A szigetországot környező tengernek hadi területté való nyilvánítása tehát repressália volt, melylyel Németország Angüának a Németbirodalom kiéheztetésére irányuló törekvéseit akarta megtorolni, illetőleg Angliát ennek a nemzetközi jogellenes magatartásnak abban-hagyására akarta kényszeríteni. Hogy Anglia eljárása, súlyosan sértette a nemzetközi jogot, az kétségtelen, mert hiszen a hadviselésnek ez a módja nem csak a hadsereg, hanem az egész német nép, annak asszonyai és gyermekei ellen is irányult, a mi pedig teljes ellentétben áll a harcjug alapelveivel. A Németbirodalom tehát, feltétlenül jogosítva volt ez ügyből kifolyólag Angliával szemben repressáliákat alkalmazni, s a Lusitania elsülyesztése ebből a szempontból — egyéb szempontokat, hogy t. i. a Lusitania ágyúkkal ellátott segédcirkáló volt, hogy muníciót és csapatokat szállított Anglia részére, — egészen figyelmen kívül is hagyva, — mindenestre jogos volt.

Természetes, hogy a repressáliák nem adnak jogot bármiféle erőszakoskodásra. Szükséges, hogy 1. a repressália ne legyen súlyosabb, mint az a jogsértés, melynek megtorlására szolgál; 2. ne alkalmaztassák csak akkor, ha az ellenség megtagadta, hogy az általa elkövetett jogsértésért elégtételt adjon; 3. ahoz a tényhez kapcsolód-

¹¹ V. ö. *Coester*: Die deutsche Seekriegsgebieteerklärung. Archiv des öff. Rechts. XXXIV. kötet 36 és k. 1.

¹² Lásd az emlékiratot a Zeitschrift für Völkerrecht IX. kötet 341—43 1.

jék, mely a megtorlást provokálta, vagyis hogy a repressáliában a talio elve, a szemét-szemért, fogat-fogért-féle elv jusson kifejezésre.

Mivel az államok felett nincs egy magasabb hatalom, mely ellenőrizné, hogy a repressáliák megmaradtak-e a szükséges korlátok közt, könnyen megtörténhetik, hogy a hadviselő felek meg nem engedett módon alkalmaznak repressáliákat. Különösen gyakori eset, hogy a repressália súlyosabb, mint az a jogsértés, melynek megtorlására szolgál. A jogsérelmek súlyosságának megítélésénél érvényesül legerősebben az elfogult felek subjectivismusa. A háború által felkorbácsolt szenvedélyek okozzák, hogy a közönség különben higgadtabb köreiben is sokszor olyan repressáliák alkalmazását kívánják, melyek a szenvedett jogsérelemmel egyáltalában nincsenek összhangban. Így pl. Németországban a közönség széles rétegei nagy tetszéssel fogadták azt az indítványt, hogy minden dum-dum löveg által megsebesített vagy megölt német katonáért tíz ellenséges hadifoglyot végezzenek ki;¹³ holott ez semmiesetre sem lett volna jogos repressália. A hadvezetőség és a kormány — sajnos — nem mindenütt tud a közvélemény nyomásának az ilyen kérésekben ellentállani.

A repressáliák szintén nagy mértékben komplikálják azt a kérdést, hogy egy konkrét esetben van-e nemzetközi jogsértés vagy nincs. A szemben álló hadviselő felek felfogása ebben a kérdésben is rendszerint homlok-egyenest ellenkező lesz. Az ellenség nem igen fogja elismerni a repressáliák alkalmazásának jogosságát a másik hadviselő fél részéről, viszont a saját eljárását akkor is a jogos repressália színében fogja igyekezni feltüntetni, mikor az jóval túlhaladja a megengedett megtorlás határait.

A nemzetközi jogsérelmek elbírálása tehát nem olyan

¹³ *Zitelmann*: Haben wir noch ein Völkerrecht? Bonn. 1914. 27. 1.

könnyű feladat, mint első pillanatra látszik. A közvélemény hamar készen van a maga ítéletével s hajlandó az ellenség minden neki nem tetsző ténykedésében jogsérelmet látni. Az elfogulatlan jogásznak azonban, ha nem a felet védelmező ügyvéd, hanem az elfogulatlan bíró szerepét akarja játszani, — már pedig a tudománynak éppen ez a feladata, — gondosan vizsgálni kell az esetnél felmerülő jogi kérdéseket s csak azoknak tárgyilagos megoldása után foglalhat állást.

A *jogkérdés* azonban minden jogeset elbírálásának csak egyik részét képezi, az ú. n. *ténykérdést* kell előbb tisztázni, hogy az eset jogi minősítéséhez hozzá szólhassunk. A bíróság csak akkor tudja eldönteni, hogy gyilkosság, gondatlanságból elkövetett emberölés vagy halált Okozó súlyos testi sértés esete forog-e fenn, ha tisztán látja, hogy folyt le a cselekmény. Minden pernek a tényállás pontos felderítése képezi az első feladatát.

A tényállás felderítése a büntető perekben sem könnyű feladat. A felek sokszor jóhiszeműen is ellentétesen adják elő az esetet s a bíróságnak kell az egymásnak ellentmondó vallomásokból az igazi tényállást kideríteni. Mennyivel nehezebb a feladat a nemzetközi jog terén. Itt nincs bíróság, mely a tényállást elfogulatlanul felderítené, a közvetlenül érdekelt felek egyoldalú megállapítása szolgál a jogi megítélés alapjául. A szemben álló hadviselő felek rendszerint ellenkezően adják elő a tényállást s így természetes, hogy az egyik nemzetközi jogi deliktumot lát ott, ahol a másik szerint a nemzetközi jognak mindenben megfelelő magatartás van.

Hogy milyen nehéz főleg a háború tartama alatt a tényállás felderítése, arra igen jellemző a *louvain*-i eset. Ismeretes, hogy Louvain belga várost a megszálló német csapatok 1914 augusztus 25. és 27. között, egy a helyi lakosság által szervezett felkelés leverése alkalmával nagy

részben elpusztították. Az entente sajtója a legdurvább hangon támadta ez ügyből kifolyólag a németeket s a német hadsereget a nemzetközi jog lábbal tiprásával vádolta meg. A belga kormány augusztus 28-án egy hivatalos jelentést adott ki ez ügyben, mely a tényállást a belga igazságügyminisztérium által elrendelt vizsgálat adatai alapján a következőképen adja elő: Aug. 25-én egy vereséget szenvedett német hadtest rendetlenül vonult vissza Louvain-be. Az őrt álló német katonák belgáknak nézték a visszavonuló németeket és tüzeltek rájuk. A németek, hogy hibájukat palástolják, azt állítják, hogy a lakosság támadta meg a német csapatokat, holott — mondja a belga hivatalos jelentés — a lakosság, a rendőrséget is beleértve, már hetek óta le volt fegyverezve. A belga kormány élénk színekkel ecseteli a jelentés további folyamán azt a pusztítást, amit a németek véghez vittek s végül megállapítja, hogy „az emberiség törvényeinek ez a megsértése páratlan a történelemben”.

E szerint a tényállás szerint tényleg egy súlyos nemzetközi jogi deliktumot követtek el a németek és az, aki csak a belga kormánynak az egész ellenséges és semleges sajtóban ügyesen elhelyezett jelentését olvasta, bizonyosan nem késett, hogy lesújtó ítéletet mondjon felettük. Holott ez a tényállás — bár egy vizsgáló bizottság jelentése alapján maga a belga igazságügyminiszter állapította meg — nem helyes. Vagy szándékosan van meghamisítva, vagy jóhiszemű tévedéseket tartalmaz. Az eset szemtanúi, közöttük nemcsak elfogultaknak mondható német katonák, hanem belga domonkos-rendi szerzetesek is azt vallják, hogy a louvain-i lakosság volt az, mely egy állítólagos német vereségnek s az angol-francia csapatok közeledésének hamis hírei által felizgatva, megtámadta a német helyőrséget. A louvain-i lakosság sértette tehát meg a nemzetközi jogot, a német hadvezetőség csak jogos repressáliát gyakorolt.

Az eset jogi megítélése tehát egészen más a szerint, hogy miként adjuk elő a tényállást.¹⁴

Épen ilyen eltérő a szemben álló hadviselő felek hivatalos ténymegállapítása csaknem minden nemzetközi jogi szempontból fontos esetnél. A ténymegállapítás egy közönséges büntető perben is gyakran nehézségekbe ütközik, ezek a nehézségek a nemzetközi jogi eseteknél természetesen még fokozódnak. Ha figyelembe vesszük azt a sok objektív és subjektív akadályt, mely a ténymegállapítás elé tornyosul, nem kell okvetlenül rosszhiszeműséget sem látnunk abban, hogy az ellenséges felek a tényállást eltérően adják elő. S mikor a hivatalos jelentések is anynyira eltérnek egymástól, természetesen még kevésbé szabad autentikusoknak fogadni el azokat az eseteket, melyekről a lapok magántudósítások alapján, mint az ellenség embertelen kegyetlenkedéseikről adnak hírt.

Ha majd a háború után az összes ténykörülmények pontos ismeretével s elfogulatlanul fogjuk vizsgálni az egyes eseteket, azoknak a nemzetközi deliktumoknak a száma, melyek ma a köztudatban élnek, mindenesetre lényegesen redukálódni fog. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a jelenlegi háborúban egyáltalában nem is követtek el nemzetközi jogsértéseket. Az minden kétségen felül áll, hogy az entente-hatalmak, élükön Angliával a semmivel sem indokolható nemzetközi jogsértéseknek egész sorozatát hajtották végre.

Ezek a nemzetközi jogi deliktumok azonban nem jelentik a nemzetközi jog összeomlását. Nem beszélünk a büntetőjog összeomlásáról sem azért, mert nap-nap után követnek el egyesek büntetendő cselekményeket. A magánjognak az a szabálya, hogy az adósnak meg kell fizetnie

¹⁴ V. ö. *Meurer*: Der Volkskrieg und das Strafgericht über Löwen. Zeitschrift für Völkerrecht. Vili. kötet, 1914 609 és k. 1.

a tartozást, szintén nem jutott csődbe azért, mert igen sok adós nem tesz ennek a kötelezettségének eleget: miért éppen csak a nemzetközi jogot juttatták volna csődbe az ellene elkövetett jogsértések?

Azt a kérdést, hogy van-e nemzetközi jog, kétféle szempontból tehetjük vizsgálat tárgyává. Az a felfogás ugyanis, hogy nemzetközi jog nincs, kétfőleképpen értelmezhető. Vagy azt jelenti, hogy nemzetközi jog a háború előtt sem volt, illetőleg, hogy az ú. n. nemzetközi jog sohasem volt igazi jog, vagy azt jelenti, hogy a háború előtt volt ugyan nemzetközi jog; de az a háború következtében összeomlott, megsemmisült.

Az első felfogásnak, hogy t. i. a nemzetközi jog nem igazi jog, már a háborút megelőzően is voltak a tudományos irodalomban képviselői.¹⁶ Fő-argumentumuk, hogy nincs az államok felett olyan magasabb hatalom, mely őket a nemzetközi jogi szabályok megtartására kényszeríthetné. Az kétségtelen, hogy a nemzetközi jog lényegesen különbözik az állami jog szabályaitól. A nemzetközi jog szuverén államok jogviszonyait rendezi, a szuverénítés fogalma pedig kizárja, hogy az államok felett egy magasabb akarat érvényesüljön, amely őket akaratuk ellenére is bizonyos magatartásra kényszeríthesse. Éppen ebből következik a nemzetközi jognak két leglényegesebb vonása. Az egyik az, hogy a nemzetközi jogot maguk az államok hozzák létre, tehát nem egy, az érdekelt jogalanyok felett álló magasabb hatalom, mint az állami jog szabályait. Másodszor, hogy a nemzetközi jog terén nincs olyan bíróság, amely jogsértések esetén védelmet nyújtana. Az ú. n. nemzetközi választott bíróságok csak mindkét érdekelt államhozjárulásával ítélezhetnek. A helyzet tehát egé-

¹⁵ *Bekher*: Das Völkerrecht der Zukunft című tanulmánya, melyet 1915 júniusban a heidelbergi tudományos akadémiában olvasott fel, éppen a háború tapasztalatai alapján szintén erre az álláspontra helyezkedik.

szen más mint az állami jog terén, ahol a hitelezőnek nem kell az adós előzetes hozzájárulását kikérni, hogy a pert ellene megindíthassa.

Kérdés azonban, hogy a kényszer hiánya tényleg megfosztja-e a nemzetközi jogot jogi jellegétől. A jog létezése és kikényszeríthetősége nem jelent egyet; az állami jog terén is vannak olyan szabályok, amelyek bár kétségtelenül jogszabályok nem kényszeríthetők ki. Ez áll főleg az alkotmányjog egyes rendelkezéseire. A király pl. a magyar közjog értelmében köteles az országgyűlést olyan időben összehívni, hogy az új országgyűlés a régi berekesztésétől számított három hónapon belül összeüljön. Ez kétségkívül jogszabály, pedig nem kényszeríthető ki, mert a király a magyar közjog értelmében felelőtlen lóvén, nincs olyan hatalom, amely őt ennek a jogi kötelességnek teljesítésére kényszeríthesse.

A nemzetközi jog tehát a kikényszeríthetőség hiánya dacára is igazi jog s ezt a jellegét nem szüntették meg a háború eseményei sem. Az ellenkezőről csak akkor lehetne szó, ha az államok, mint akik létrehozták a nemzetközi jogot, nem tartanák azt magukra nézve a háborúban kötelezőnek. Az államok pedig nem csak kifejezetten nem tagadják a nemzetközi jog kötelező voltát, hanem minden ténykedésük világosan azt mutatja, hogy annak kötelező erejét elismerik. A hadviselő felek mindig igyekeznek magatartásukat a nemzetközi jogszerűség színében tüntetni fel. A kritikát kihívó fontosabb eseteknél sietnek hivatalos magyarázatokat tenni közzé, amelyekben eljárásuknak a nemzetközi jog szempontjából való jogosságát vitatják. Mindez azt mutatja, hogy a nemzetközi jogot kötelezőnek ismerik el magukra nézve.

Épen úgy, a mint ez a magánjogi perekben rendszerint történni szokott, a nemzetközi jogban is a hadviselő felek egymást vádolják jogsértésekkel és tiltakoznak az ellen a feltevés ellen, hogy a nem-

zetközi jogot ők maguk sértettek volna meg. Míg azonban a magánjogi vitáknál a bíróság eldönti a kérdést, a nemzetközi jogban az ügy legalább egyelőre megmarad a vita stádiumában. A nemzetközi jogi deliktumokat nem is lehet úgy tekinteni, mint a nemzetközi jognak az illető fél részéről való tudatos és bizonyos negligálását, azok tulajdonképpen csak vitás jogi esetek, melyekben a felek épen úgy, mint a polgári perben jóhiszeműen vagy rosszhiszeműen a maguk álláspontjának jogosságát vitatják s amely vitát egyelőre nincs fórum, amely eldöntsön.

A dolog természetében rejlik, hogy a közönség mindig csak azokat az eseteket látja, amelyekben az ellenség megsértette a nemzetközi jogot s nem vesz tudomást azokról az esetekről, melyekben a nemzetközi jog szabályainak megfelelően járt el. Ha az ellenség egyszer dum-dum löveget használ, a közönség mindjárt kész az ítéletével: de mit ér az egész nemzetközi jog, mihelyt kitör a háború, azonnal összeomlik! Abban viszont nem veszi észre a nemzetközi jog hatását, hogy az ellenség nem állandóan használja ezeket a dum-dum lövegeket, tehát, hogy az egy jogsértéssel szemben ezer meg ezer olyan eset áll, amikor az ellenség a nemzetközi jogot alkalmazta. Ha egy hadifoglyunkkal embertelenül bánnak, abban észre vesszük a nemzetközi jogsértést; de azt nem vesszük figyelembe, hogy a hadifoglyok ezreit azért nem ölik meg, azért élelmezik s ha beteg azért gyógyítják, mert a lenézett nemzetközi jog parancsolja így.

Arról, hogy a nemzetközi jog a jelenlegi háborúban is milyen erősen és milyen jótékonyan érezteti hatását, csak úgy alkothatunk tiszta képet, ha elképzeljük azt az állapotot, hogy egyáltalában nincs nemzetközi jog, hogy tehát az ellenséges sebesülteket és betegeket nem kell ápolni, a hadifoglyokat ki lehet végezni, a polgári lakosságot, az asszonyokat és a gyermeket fel szabad koncolni, minden egyes katonának annyit szabad rátolni

az ellenséges területen, amennyit akar. Ha ebből a szempontból és nem az egyes, végeredményében mégis csak szórványos nemzetközi jogsértések szempontjából nézzük a kérdést, lehetetlen be nem látni, hogy a nemzetközi jog él a jelenlegi háborúban is s arról, hogy teljesen összeomlott volna, egyáltalában nem lehet szó.¹⁶

Másrésről azonban az is kétségtelen, hogy a jelenlegi háború nagyon világosan felszínre hozta a nemzetközi jog bizonyos fogyatkozásait s hogy a békekötés után egyik legfontosabb feladat lesz a nemzetközi jognak a háború tanulságai alapján való tovább-fejlesztése. A nemzetközi jog fejlődése különben is szoros összefüggésben áll a háborúkkal, rendszeren az egyes háborúkban szerzett tapasztalatok szolgáltatnak okot a harcjogi kérdések szabályozására, így az 1856-iki párizsi deklaráció a krími hadjáratnak köszöni keletkezését. Az 1874-iki brüsszeli konferencia a német-francia háború tanulságai alapján akarta szabályozni a harcjogot. A II. hágai béke-konferencia több olyan kérdést rendezett, melyet az orosz-japán háború vetett felszínre. Semmi kétség, hogy a nemzetközi jognak nemcsak tudományos művelése fog a háború után hatalmas lendületet venni, hanem pozitív tovább-építése is.

A nemzetközi jog tovább-fejlesztése főleg két irányban mutatkozik kívánatosnak. Először szükséges a nemzetközi harc jog egész anyagát lehetőleg kimerítően kodifikálni. Másodszor garanciákról kell gondoskodni arra nézve, hogy a nemzetközi jog szabályait megtartsák a hadviselő felek.

Fentebb láttuk, hogy a harc jog igen sok fontos kérdése még nincs kötelező erővel bíró írott jogi szabályok

¹⁶ V. ö. *Finkey*. Jog és igazság a háborúban. Budapesti Szemle 1915. június. 375. és k. 1., *Kipp*: Von der Macht des Rechtes. Deutsche Reden in schwerer Zeit. 1914. 220. 1., *Eöttevényi Nagy Olivér*: A háború a nemzetközi jog megvilágításában. Prot. Szemle XXVII. évfolyam 266. és k. 1. *Wlascics*: Die Kriegsgefangenen und das internationale Recht. Zeitschrift für Völkerrecht. IX. kötet 1916. 275. és k. 1.

által rendezve. Főleg a tengeri háború terén nagy a jogbizonytalanság. Az első feladat az ide vonatkozó jogszabályok megalkotása, illetőleg a már meglévő konvenciók kötelező erővel való felruházása. A háború felfedte a már ratifikált egyezmények bizonyos fogyatkozásait is. Ezeket is segíteni kell: a mutatkozó hiányokat ki kell tölteni, a homályos szabályokat világosabban kell szövegezni s a mennyiben egyes rendelkezések a gyakorlatban nem lettek volna keresztülvihetőek, azokat másokkal kell helyettesíteni.

A jelenlegi háború egészen új kérdéseket is vetett fel, melyekre nézve írott konvenciók nincsenek, s amelyekre a dolog természete szerint még szokásjogi szabályok sem alakulhattak ki.

Ilyen mindenekelőtt a *tengeralattjárók* jogi helyzetét, melyet a nemzetközi jognak szintén szabályoznia kell.

A másik feladat: a nemzetközi jog garanciáit kiépíteni. Ez minden esetre nehéz kérdés, mert olyan garanciákat kell találnunk, amelyek egyrésztől összhangban vannak az államok suverenitásával, másrésztől nem sértik azok politikai és katonai érdekeiket, mert csak ebben az esetben számíthatnak általános elfogadásra.

A nemzetközi jog legerősebb garanciája a háború; az államok főleg azért tartják meg a nemzetközi jogot, mert félnek, hogy megsértését a többi államok háborúval fogják megtorolni. Ez a garancia a most folyó háborúban teljesen hiányzik. A világnak csaknem mindenik katonai hatalma részt vesz ebben a nagy mérkőzésben s nincsenek semleges államok, melyeknek a katonai beavatkozásától való félelem a harcjogi szabályok betartását garantírozná. Mindössze az É. A. Egyesült-Államok tölthetné be ezt a szerepet, az Unió azonban — mint ismeretes — saját polgárainak önző anyagi érdekeit nem hajlandó az emberiség nagy, egyetemes érdekeinek védelmével kockára tenni. Minél nagyobb a háborúban résztvevő államok-

s minél kisebb a semlegesek száma, a harcjog szabályainak megtartása mindig annál problematikusabb lesz. A nemzetközi jogon a jelenlegi háborúban elkövetett sérelmek egy részét mindenesetre ennek a körülménynek a számlájára kell írni.¹⁷

A nemzetközi jog garanciái gyanánt nézetünk szerint nemzetközi bíróságokat kell szervezni. A nemzetközi bíróságok jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a nemzetközi választott bíróságok képesek lesznek az állandó, az „örök” békét biztosítani, igaz van *Kahl-nak*¹⁸, hogy egy önérzetes állam mindig csak másod-harmadrendű kérdésekben fogja magát alávetni a bíróság ítéletének s azokat a kérdéseket, amelyek létét, függetlenségét és becsületét érintik, nem fogja még akkor sem eléje terjeszteni, ha erre előzetesen kötelezte volna is magát.

Fontos feladat vár azonban a nemzetközi választott bíróságokra a háborúban fölmerült egyes vitás nemzetközi jogi kérdések eldöntésénél. A II. hágai békekonferencia már hozzájárult egy nemzetközi zsákmánybíróság szervezéséhez, mely a zsákmány jogosságát volna hivatva az egyes konkrét esetekben eldönteni. A konvenció alá van írva, csak ratifikálva nincs. A nemzetközi zsákmánybíróság analógiájára szervezendők volnának olyan szélesebb hatáskörrel felruházott bíróságok is, melyek a háborúban felmerült bármely nemzetközi jogi kérdésben hozhatnának a felek egyikének kívánságára is ítéletet s a jogsértő államot kártérítésre kötelezhetnék.

Ez nem sértené az államok suverénitását, s emellett a bíróság mindig csak a szó legszorosabb értelmében vett

¹⁷ V. ö. v. *Liszt*: Der Wiederbau des Völkerrechts. Deutsche Juristen-Zeitung, 21. évfolyam 1916. 22. és k. 1.

¹⁸ *Kahl*: Vom Recht zum Kriege und vom Siegespreis. Deutsche Reden in schwerer Zeit. Berlin, 1914.

jogi kérdések felett ítélkeznek, melyeknek mikénti eldöntése az illető államoknak létét, függetlenségét s becsületét nem érintené; mert ha ilyen bíróság ítélkezhetik a nemzeti becsület sérelme nélkül a zsákmányjog terén, ítélkezhetnék a harcjog egyéb kérdéseire vonatkozólag is.

Kívánatos volna e mellett egy megfelelően szervezett nemzetközi *vizsgáló-bizottság* létesítése, mely az egyes vitás esetekben a tényállást elfogulatlanul megállapítaná. A nemzetközi viták — mint már fentebb említettük — sokszor azért mérgesednek el, mert a tényállást ellenkezőkópen látják a szemben álló felek. Ilyen nemzetközi vizsgáló-bizottságot már az I. hágai békekonferencia is szervezett. Az intézmény maga tehát nem új, csak obligatorius hatáskörrel kellene felruházni a háborúban felmerült vitás esetek tényállásának kiderítésére.¹⁹

Ezek az intézmények világos kifejezésre juttatnák és hatalmasan biztosítanák a nemzetközi jog uralmát a háborúban is. Arra természetesen utópia volna számítani, hogy akár ezekkel az eszközökkel, akár más módon valaha is sikerülni fog egészen megszüntetni a háborús nemzetközi jogsértéseket. Háborút nem lehet keztyűs kézzel viselni; nemzetközi jogsértések a háborúban mindig lesznek épen úgy, mint ahogy nem fognak soha sem megszűnni a büntető jogi deliktumok sem.

¹⁹ Lásd a nemzetközi vizsgáló-bizottságokra, mint a tartós béke garanciáira nézve *Lammasch: Wege zu dauerndem Frieden Blätter für zwischenstaatliche Organisation* 1. szám. 1. és k. 1.

ELEKES IMRE:

PEDAGÓGIAI PROBLÉMÁK ÉS A HÁBORÚ.¹

— 1916 március 5. —

¹ Felolvastam — kihagyásokkal — a „*Sárospataki Irodalmi Körnek*” 1916 márc. 5-én tartott negyedik háborús előadásán. — A szakkifejezéseknek lehető kerülését és az elmélyedéstől való tartózkodást a felolvasás célja s a sokrétegű közönséghez való viszonylagos alkalmazkodás magyarázza meg.

Mikor pedagógiai problémákról szólok, tehát az ifjúság nevelésének nevezetesebb, alapvetőbb s talán legtöbbször vitatott *kérdéseiről*, szükségesnek tartom kijelenteni, hogy a fogalom erőszakos összeszorításának kötelezettsége nélkül különösebben olyan kérdésekről óhajtok beszélni, amelyek az általános, egyetemes nevelés kereteit érintik s csak az elkerülhetetlen kapcsolatok és önként kínálkozó eszme-társulások fognak e feltevésemtől eltéríteni. Mert igaz ugyan, hogy a nevelés kérdései minden időben, minden kultúra útjára lépő vagy azon tovább haladni vágyó népnek, szükségletei és ideáljai szerint egyetemesen fontos volt s az is igaz, hogy ma is a legáltalánosabb érdekeket érinti, — mintegy az érdeklődés tűzpontjában állóknak mégis nem a történelmi vonatkozást, nem is a különleges helyzetek, viszonyok és célok szerinti problémákat kell tartanunk, hanem azokat, amelyek az embernevelésnek körre, terjedelemre legszélesebb mezőit tartalmazzák, tehát az elemi és középfokú oktatást érintik.

A nevelésnek egyre gazdagabban bokrosodó ezer ága, a differenciálódó élet fokozódó követeléseit kielégíteni vágyó s számban, súlyban egyre gyarapodó szakoktatás mind az alsó és középfokú iskolákon nyugszik, abból hajt ki, arra épít. Az az egész rendszer, melyet a társadalom, a napi élet, vagy valamely más tényező a jövő biztosítása céljából a nevelés és oktatás kérdéseiben felépített, több-kevesebb szerencséjével megvalósított vagy csupán elgondolt: természetszerűleg e körben biztosít magának fundamentumot. Ahol, habár csak a valóságban, különösen a nagyzó

s a kultúrával csak csillogni vágyó kisebb-nagyobb köm társadalmak megfordítva járnak el s például egyetemekért kilincselnek, akadémiák után törik magukat vagy más magasabb szakiskolák után törtetnek, holott alsóbb és középfokú iskoláik elégtelenek, elmaradottak, egyetemes érdekű kulturális intézményeik vagy sínylődnek, vagy hiányoznak: kétségtelen, hogy homokra építettek az ilyen társadalmak s az ütköző szelek játékvá lesznek intézményeik. Mert természetellenes: agyaglábakra ércszobrokat állítani, vályogfalakra márvány emeletet húzni.

Viszont épen ebből a tényből, hogy egészséges és természetes fejlődésű társadalmak biztos alapokon óhajtják felépíteni egész iskolarendszerüket, sőt, amennyiben a társadalomnak aránytalanul nagy része egész neveltetését itten, ez elsőkú iskolákban nyeri s további pótlásokra, kiegészítésekre, javításokra sem mód, sem alkalom nincs, mivel közép és felsőbb, vagy szakiskolákba nem kerül, bár magának a társadalomnak színezetét, jellegét, hangulatát képviseli épen tömegénél fogva, — e tényből következik az, hogy minden kritika, minden elégtelenség, minden újítás és javítás vágy, minden probléma első sorban az alsó- és középfokú oktatás rendszerével, módszerével, alakai és tartalmi kérdéseivel foglalkozik. És ha e fontosságától még eltekintünk is, e tényt természetesnek kell tartanunk kizárólag abból az okból is, hogy ezek azok a fokozatok, amelyeket, a szakiskolák közönségével ellentétben, mindenki ismer, személyes átélés vagy közeli érdekelttség révén.

Rendkívül megoszlik az illetékesek véleménye arra vonatkozólag, hogy jogosult-e már ma, a háború tartama alatt megállapításokat tenni, elveket szűrni le, esetleg indítványokat hangoztatni s akinek kezében végrehajtóhatalom van, intézkedéseket léptetni életbe. Kérdések merülnek fel, hogy vájjon alkalmas-e a hangulat arra, hogy megfigyeljünk, elvonjunk, analizáljunk? Vájjon áll-e elég

tapasztalat rendelkezésünkre, hogy azokon elmélyedjünk. Vájjon nem tévesztenek-e meg ítéleteinkben a fel-felbuzogó érzelmek, amelyek nem is képzelt erővel és melegséggel kapcsolják szívünket lövészárkokban küzdő véreinkhez, sorainkból elszóltott társainkhoz, padjainkból elszakított gyermekarcú tanítványainkhoz?

Elismerem készséggel, hogy sem ezek, sem még sok más, itt nem érintett kérdésre, aggodalomra nem lehet röviden elutasító választ adni. Ha valaki azzal a követeléssel állítja fel tételeit, hogy azok vitán felül állók, örök időkre szólók és ámenek, — feltétlenül és kétségen kívül csalódásnak lesz kitéve. Ha valaki érinthetetlenek, időelöttinek s így megbeszélés tárgyává sem tehetőnek hiszi, tartja az eddigi tapasztalatokat, — nem esik-e a másik szélsőség csalódásába? Az élet a maga örök folyamatával; a naprendszer végnelküli mozgás világával; az idő egész határnélküliségében sohasem vonhatók tudományos vizsgálódás körébe? Bár a világháború méreteiben rendkívüli nagyságú, tartamában idegeinket a nagy felrázások után fásultságba zsongító; lefolyásában páratlanul gazdag változatokkal drámai: még emlékszünk rá, hogy kezdődött; érzékszerveink kezdik hosszas idő után folytatni funkciójukat; a könnyeken és a véren át is el tudjuk képzelni, hogy lesz vége. De nem szabad aszalni és konzerválni a tanulságokat: hogy volnának a tanulságok gyakorlati alkalmazása nélkül a mi seregeink?! Mit csinálnának, mihez fognának, ha a régi tradíciók szerint folytatnák harcaikat? A brutális következmények tegnapról mára felforgatták a sablonos észjárást, kicserélték a ruhát, a fegyvernemet, a harcmodort. E hirtelen alkalmazkodásban, tüneményes változásban az óránként szerzett tapasztalatok, friss tanulságok hatása alatt elavulnak a pár napos törvények, összehoznak évtizedes elméletek s a nagyon hangos elvek és magas tekintetek meglapulnak az egyedül állandóságot képviselő cél, a győzelem érdekében.

Úgy gondolom, nem lehet vakmerőnek mondani a kísérletet, hogy néhány, az egyetemes képzésre vonatkozó problémát a háborús tapasztalatok világánál megvizsgáljunk. És talán nem korai, nem felesleges következtetéseket tenni. Hiszen azzal tisztában kell lennünk, hogy ily óriás s az egész Európa ábrázatán változtatásokat előidéző háború tanulságai nem lesznek kimeríthetők hosszú évtizedek után sem, — de másfelől azzal is, hogy már meg kell kezdeni azokat az apróbb jelentőségű s inkább a részleteket megfigyelő munkálkodásokat, melyek az anyagösszegyűjtés szolgálatában állanak, hogy annak idején a nagy koncepciók illetékes és képes tulajdonosai egységes és magas nézőpontok szerint csoportosíthassák s alkalmazásuk iránt intézkedéseket tegyenek. A szigorú rendszeresség tehát már belső természeténél fogva nem lehet ily kisebb lélekzetű felolvasás célja. Majd eljő az, aki e tapasztalatokat „az elszigetelt tények pusztá följegyzéséből a rendszeres haladás felséges történetévé” emeli.²

*   *
*
*
*

1. Legközvetlenebbül az a kérdés kínálkozik, hogy megvizsgáljuk: *vájjon jogosult-e az a törekvés, mely az iskola munkájúit a háború szempontjából kívánja revízió alá venni.* Hiszen azt kell látnunk nálunk is, de különösen Németországban, hogy a pedagógiai gondolkodás központjává, majdnem kizárólagos tárgyává s az iskolai szempontok csaknem egyedüli irányítójává a háború emelkedett. Mintha az egész háború azért volna, hogy egyetemes mértéke legyen négy évtized pedagógiai gondolatainak és kísérleteinek. S a felmerülő gondolatok jórészen ezt a törekvést mutatják, hogy a jövő iskoláját a most nyerendő szempontok, e háborúból vont tanulságok alapján óhajt-

² Kidd szavai Darwinról. „Társadalmi evolúció”, 1905. 31. 1.

ják reformálni s mintegy a háborúra előkészítő intézményekké alakítani.³

Nálunk is sűrűn lehet hallani régibb keletű és frissen született, az iskolához közelebb, vagy távolabb álló egyénektől származó olyan óhajtasokat, követeléseket, amelyek az iskolákat háborús célok szolgálatába óhajtanák zsugorítani. Sűrű sorokban vonulnak fel a katonás nevelés, testi erők intenzívebb fejlesztése, a földrajz s elsősorban a térképolvasás tüzetes begyakorlása, a nemzeti szempontok hathatósabb kidomborítása, német nyelv tudása stb. stb. jelszó, követelés, mintha örökös háborúkra, harcias szellemű, bosszúszomjtól lihegő egyéneket nevelő szervekké sülyednének az iskolák s nem a békés, egészséges, fejlődő társadalmak munkás, becsületes tagjait, polgárait volna hivatása képezni.

Azzal tisztában kell lennünk, hogy nagyfokú túlzás, mértéktelen impresszionizmus volna még a háborúk iszonyatai között is mindenben, mindenütt, jelenben és jövőben csak a háborút látni. *A háborít, végre is ideiglenes, rendellenes, átmeneti állapot. Betegség, mely az idők méhében felgyülemlett temérdek mérgező anyagtól megszabadítja a társadalmi szervezeteket. Katasztrófa, mely észrevétlen szakadt az emberiség nyakába, olyan megpróbáltatások, erőfeszítések, csapások és nyomorúságok kíséretében, melyek rémületet keltettek.*

De nem szabad ós nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem a háborúra nevel az iskola, de minden bizonnyal a háborúra is. Nem lehet a békés világfolyást kizárólagosnak tekintenünk s a *borzalmak jórészen abból származtak,*

³ Már e cikk megírása után olvastam a *porosz közoktatásügyi miniszternek* egy újságírónk kérdésére adott következő választát: „A háború következtében az egész közoktatásügynek bizonyos változásokon kell keresztül mennie. Amikor az általános viszonyok alapján változnak meg, a közoktatásügy sem maradhat meg régi állapotában.” („Világ” c. napilap, VII. évf. 58. sz.)

hogy képtelenségnek tartottuk a háború bekövetkezését. Az aránylag hosszas béke elkényeztetett, elpuhított s már annyira elfinomodott idegrendszerünk, hogy a kisebb izgalmak is beteges vonaglásokat idéztek elő. Az idioszinkrasiának furcsa változataival fogadtunk apró szenzációkat s mikor elpuhultságunkban fülünkbe süvöltött a háború szó, úgy hatott, mint hangversenyteremben a fegyverdörrenés. Nagy ellágyulások, fejvesztések, kapkodások. — Szinte ájultan feküdt a közszellem s az a veszedelem fenyegetett, hogy megáll a gép, megszűnik az élet. A fejvesztettség, a lélekjelenlét, a körültekintő higgadság felett úrrá lett s nem tudtunk bízni, megnyugodni sokáig semmiben. A tennivalók felől teljes sötétségben voltunk s vártuk a parancsszót, hogy vakon szolgáljuk. Aléltsá-gunkból a hosszú vonatokon ide-oda szállított katonák dalai térítettek magunkhoz. Ez volt az első hang, az első emberi jel, mely emberi voltunkra emlékeztetett. És lel-künkét visszavenni zarándokoltunk a vasutakhoz, állomásokhoz s mire kosaraink kiürültek, a szívünk megtelt bízó szeretettel, élő reménységgel.

Nem voltunk a háborúra nevelve, tagadhatatlan tény. Mindig hallani, hogy erre sem jut, arra sem jut, mert mindent elnyel a hadügy! Semmi rokonszenvet nem ébresztett a személyi rősz iránt. A fel-felujuló surlódások kínos szorongást okoztak. A sok idegenszerűség hideg-séget terjesztett. A meddő küzdelmek keserűséget és le-mondást. Az első pillanat gondolata szinte elutasító volt. Az ügyvéd, a bíró, a tisztviselő, az orvos, a tanár végzi a maga dolgát. Teljesíti kötelességét. Most itt az alkalom, hogy az a sokszor felpanaszolt költséggel fenntartott had-sereg tegye meg a magáét. Mint a villámhárító a pusztító viharban. Mi meg, bár lúdbőrösen a cikázó villámok fényétől, tán borsózó háttal a csattogó dörgésektől, — de a biztonság valamelyes tudatával ülünk bent a fedél alatt. Majdcsak elmúlik az a fél, vagy legfeljebb egész óra, s azután újból ránk süt az Istenáldotta jóságos nap.

Mikor azután *hasztalan hullottak le a falevelek*, nem jöttek haza várt szeretteink, sőt köréjük kellett csoportosulniok egyre szélesebb gyűrűzésű körből; — és jött a tél, a zord ijedelem s már a szent rögöket taposták ellenséges hordák, akkor látszott meg egész nagyságában, hogy az iskolák száma nálunk mily csekély; a nevelés ügye mily mostoha; hogy a célok lehetnek felségesek, de az eszközök és az eredmények nagyon szegényesek.

A harctereken szinte dermesztő arányban bontakoztak ki rejtett erők. A kaszáktól még alig pihent izmok, a rónákon, bérceken acélosodott idegek, a józan és hideg szemek, a villámgyors akaratok sárkányfogakként nőttek ki, mint a mesék világában. *Az örökösödés és temperamentum tanainak világhíres tudósai lehetnek mindennek megfejtői.* Mintha Csaba vitézei, Árpád hősei, Bocskay hajdúi, Rákóczi kurucjai keltek volna életre!

De az itthon maradtak, *nagy általánosságban*, a kiemelkedő és minden tiszteletünkre érdemes kivételek hangoztatása mellett — még a látszatnál is parányibbra zsugorodtak. Sok kedvetlen mozzanat, bús tapasztalás panaszolja, hogy a nevelés máza mily törékeny s mikor beletekinthetünk a dolgok kendőzetlen valódiságába, a mértéktelen önzés orgiáit, erkölcsi megfélelkezéseket, a fényűzés szokatlan mérvét látjuk, s hozzá még oly körökben, hol túlnyomó részben idegen. Országos keserűség a dologtalanság, a munkátlanság s fenyegetésekkel kell az összetett kezeket munkára sarkalni. Az árak rohamos emelkedése nem a munka minőségét fokozza, nem a munkaidő kiterjesztését javasolja: a munka csak annyi, vagy még lehetőleg kevesebb, ámde a díj a repülőgépek lendületével ugrik magasra. A munkáskezek jelentőségének szédületei eldurvítják a hangot, a modort még érdekesebbé teszik. Velünk semmi szellemi és érzelmi kapcsolatban nem álló elemek betolakodása fokozza a *zavart* s a hihetetlenül hazug és gonosz világ atmoszférája be

szennyezi a magyar pórusokat. *Nincs csábítóbb tanítás a kész eredményél, nincs bűbajosabb szavú mester a sikernél.* A termelők a kiéhezett, s elcsigázott farkasok és orosz-lánok szilajságával vetették magukat a porondon tehetetlenül csoportokba verődő fogyasztókra.

A békés életű társadalom nem tükrözi vissza oly élesen a néptömeg és egyesek szellemi és ethikai mivoltát, mint a megpróbáltatások ideje, a katasztrófák viharai, a háborúk. — Tehát hiába prédikáljuk, hogy az iskola a nevelés a béke és nyugalom intézménye. A történelem is olyanformát sejtet velünk, hogy a nagy szellemi vagy politikai rázkódtatások az iskolarendszerek változtatásával jártak együtt, — szinte kísérték ezek, mint bolygót holdjaik. *Minden nagyszabású történelmi lendület, ha diadalra jutott, az iskola útján kívánja biztosítani azokat a vívmányokat, melyeket kiküzdött.* Minden megújulás az iskolán keresztül akarja biztosítani fennmaradását, egyetemessé léteit, felvirágozását. A nagy összeroppanások, világrészek párbajai ideálokért folynak s ezeknek elismertetése, tisztelének egyetemessé tétele egyik sarkalója. Gondoljunk csak a reformációt, a westfaliai békét, a francia forradalmat, a német-francia háborút követő pedagógiai mozgalmakra.⁴

Vagy legyen szabad annak igazolására, hogy még egyes iskolánál is tapasztalható ez, felhozni ami alma materünket, a *sárospataki* iskolát. Legnevezetesebb tanügyi mozgalmi, tanterv változatai s a korabeli művelődési és társadalmi ideálokhoz való közeledése majdnem teljes pontossággal egybeesik a lezajlott háborúk vagy erős szellemi mozgalmak idejével. 1645-ben bevégeződött reánk nézve a 30 éves háború. 1650-től itt reorganizál *Comenius*.

⁴ V. ö. *Molnár* Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII században. „A vallásfelekezetek sorsában vagy jogállapotában beállt minden jelentékenyebb változás az iskolák helyzetében is megfelelő változásokat idézett elő.” (2. 1.)

A kuruc háborúk után nagy belső meghasonlásokat idézett elő a *reform*. Az angol-francia bölcsészet eszméinek elterjedése nem csak Bessenyeit adta, hanem 1776 táján az egész egyházkerület papi és világi tagjainak bevonásával és meghallgatásával készült *oktatás-reformot* is. A franciaforradalom után 1803-ban együtt ült *Czekeházán a Deputatio Litteraria* „a tanulmányoknak a Pataki collegiumban a classisok rendében tett új változásokhoz képest lejendő elrendelése” végett. Ettől kezdve a reform korszak rohamos fejlődésének következtében 1835—1837-ben újabb változtatás készült. A szabadságharc lezajlása után muszáj szóra életbelépett az Organisations Entwurf, — de alig lett szabaddá a világ, a 60-as évek elején készült másik.⁵ Később már az egyetemes egyház tanügyi mozgalmi között elvesztette individuális karakterét.

E kitéréssel is az összefüggést óhajtottam igazolni. Ha ehhez vesszük még azt, hogy *e mostani háborúnk nemcsak méreteiben, hanem módszere révén is különbözik az eddig ismertektől*, annál inkább el kell ismernünk a pedagógiai problémák között a háború jogos helyfoglalását. A gazdasági háború, a kiéheztetés gondolata ősidőkből származik, de csak *harcosokból* álló kisebb-nagyobb csoportok, vagy ostromolt *várok*, tehát olyan helyek ellen alkalmazták, honnan a *polgári* elemnek ideje, módja és szabadsága lett volna eltávozni s így csak *önként* kötötte életét a harcosokéhoz. E mostani háború azonban — mint általában tudvalevő — egész országok, birodalmak, azoknak minden rendű, tehát békés polgárai, női, gyermekei ellen is alkalmazta, mikor a behozatalt nemcsak megnehezítette, hanem úgyszólván lehetetlenné tette.

A hadviselési mód szempontjából tehát új feladatok

⁵ Lásd a *Szántón* 1861. év őszén készült tantervet. (*Tanterv*, Sárospatak, 1862.) Ennek alapjául az *erdőbényei* értekezlet tanácskozásai szolgáltak. (1861. aug.)

merülnek fel egész szellemi és gazdasági berendezésünkben. Olyan perspektívák tűnnek fel, amelyeknek egyetemes iskolarendszerükben, ha idáig és meg voltak, teljessé kell lenniök; ha hiányoztak, életbe kell lépniök. És mivel az egyéneknek nagyobb tömege az, mely itthon vívja meg a gazdasági háború küzdelmeit s ezzel nemcsak lehetővé teszi fegyveres harcosainknak a győzelem kivívását, hanem annak megtartását, kihasználását is lehetővé kell tennie s így mintegy kiegészítő küzdőtárrsá kell szegődnie, hogy harmonikusan folyhassanak le a fegyveres és gazdasági háború eseményei: *a fegyveres haderő gondoskodik a maga sajátos célú képzéséről, de a gazdasági harcosok tömegének millióit a felelős és felelőtlen nevelő intézmények, a társadalmi és állami erők közös, együttes, összhangzatos és tovább nem nélkülözhető eszközeivel kell nevelni.* Mivel pedig a fegyveres harcosok a béke munkájának harcosai is, tehát e nemű neveltetéseket, képeségeik ilyen arányú kifejlesztését épen úgy kell szemelött tartani: *a társadalom összes alkotó tagjainak egységes szellemben, belső egységben, szellemi és érzelmi közösségben, a mindenkori szükségletekre való tekintettel kell nevelkedniük.* így válhatnak igazi állampolgárokká, nemzetüknek háborúban és békében egyaránt hasznos és emelkedett lelkületű polgáraivá.

2. Néhány év óta lett népszerűvé az *állampolgári nevelés* jelszava. Meg volt ez tulajdonképen minden időkből s *Plato* és *Aristoteles* szociális nevelésének elveiből nőtt ki századok múltán. A *reneszánsz* és *reformáció* óta, amelyek épen a szociális nevelés egyoldalúságát, kizárólagosságát törték meg s az egyéni képességek kifejlődésének lehetővé tételével az individuális nevelés jelszavát vitték bele a pedagógiai evolúció folyamatába, — az elméleti és gyakorlati pedagógusok egész sora váltogatva emeli ki hol a szociális, hol az individuális nevelés irányzatát. Az újabbak közül *Kerschensteiner*⁶ fejt ki legmeg-

⁶ „Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend” (Erfurt, 1901.)

győzőbben az állampolgári nevelés szükségességét, célját, módjait és eszközeit. *Az állampolgári nevelést úgy kell tekintenünk, mint valami magasabbrendű egységbe foglalását azoknak a gondolatoknak, amelyek úgy a társadalmi, mint az egyéni nevelés kérdéseinek lényeges részét tartalmazzák.*

Teljes merevségben a gyakorlatban, azelőtt sem láthatjuk e jelszókat, ámde az elméleti pedagógusok az uralkodó bölcsészeti vagy politikai felfogásokhoz mérten többször állítják elibénk teljes kiélezettségükben. Ha nem tévedek, Schleiermachernél találjuk meg először e kettős irányzat egyesítését, még pedig oly alapon, amely egyedül alkalmas arra, hogy a szétágazó gondolatok egybe forrjanak. A nevelésnek kettős feladatát jelölte meg, u. m. 1., *az egyesek személyiségének teljes kifejtését* és 2. *e kifejtett személyiségnek összekapcsolása azzal a nagy erkölcsi egésszel, amelyhez tartozik.* Az első az individuális, a második a szociális feladat, — mindkettő szigorúan erkölcsi alapon.⁷ Éhez Kerschensteinernél a hollandiai és dán állampolgári nevelés tartalmának egy másik követelménye járul, a vallásosság, mikor *Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung* c. művében azt mondja: *nevelni annyit tesz, mint kultúrértékeket, azaz vallásos, tudományos, művészi, erkölcsi, állampolitikai ideálokat fejleszteni és ezeket a jövő nemzedék mozgató rugóivá tenni*.”⁸ Legszerencsésebben talán Foerster⁹ adja e fogalom meghatározását: *Állampolgári nevelés alatt azt a nevelést kell értenünk, amely az egyes embert arra sarkalja, hogy egyéni érdekeit és meggyőződéseit, vagy azokat, amelyek szűkebb szociális életköréből fakadnak, állandóan úgy képviselje, hogy a magasabb állami egység és rend ezáltal ne gyengébbé, hanem ellenkezőleg megerősítse*

⁷ Schleiermaier jelentőségét szerencsésen jelölte meg Th. Ziegler „Geschichte der Pädagogik c. művében

⁸ Idézte Miklóssy I. „Az állampolgári nevelés szükségessége hazánkban” c. cikkből, Magyar Középpiskola VII. 3. szám.

⁹ Staatsbürgerliche Erziehung, Leipzig, 1910.

sék és erősíttessék.” Itt tehát az egyéni érdekeknek, meggyőződéseknek a magasabb rendű erkölcsi közösségek részére való alárendeléséről van szó, nem szabályok, törvények, külső kötelezettségek folytán, hanem a *léleknek önkéntes hajlandóságából, méltányosságából, belső indítékok alapján, lelkiismeretbeli kategorikus imperativusok szavára, melyek nem riadoznak a személyi áldozatoktól.* Az az egyéniség, amely a természet műhelyéből kikerülve, magán viseli még az *ösztönös életnek* nyomait, a művelődés, az egyetemes kulturideál felé törekvő iskolázás révén elveszti érdekességét s az érzelmek finomodása, az értelem, gazdagítása, az akarat fegyelmezése útján *személyiséggé* emelkedik anélkül, hogy sajátos bélyegét felcserélnie kellene: ez a gyarlóságok világában legtöbb gyarlóságától megszabadult lény megérezi az egészszel való egybetartozást, keresi az egybeolvadás módozatát s *önként alája rendeli magát annak az államnak, társadalomnak, szóval jogrendnek, amelynek ő is egyik biológiai sejtje.* A kötelességek és jogok egyensúlya helyreáll s az a ponderabiliák világában nem tapasztalható törvény érvényesül, hogy *mentől többet ad, annál többje marad.* Sohm Rudolf írja „A római magánjog” c. könyvében¹⁰: *„Miként az egyes ember közössége Istennél az erkölcsi rend alapja, azonképen az egyes ember közössége népével a jogrend alapja. Az erkölcs lényege: a túlvilági, a jogé: világi. Jog- és erkölcs szorosan összefüggnek egymással.”* Az állampolgári nevelés feltételei és egyúttal jellemvonásai tehát a megalkuvást nem ismerő *nemzeti szempont,* amely az egyetemes érdeket képviseli; az *egyéni képességek lehető kifejlesztése,* amely a különleges érdekeket kívánja kielégíteni; a *vallási és erkölcsi szempont,* amely az egyetemes és különleges érekeknek egybekapcsolását létrehozza s az egybeforrást biztosítja.

¹⁰ Rudolf Sohm, Institutionen des Römischen Rechts, Leipzig, 1889. (Vierte Auflage). Lásd különösen „Begriff und Arten der Person” részét.

A nemzeti szempont, a nemzetnevelés, nemzetvezetés gondolatának előtérbe nyomulásával kíván érvényesülni. A nyelv, vagyon, társadalmi állás, foglalkozás, műveltség, világfelfogás rendkívül nagy eltérései, különbségei nem maradhatnak örökre kibékíthetetlen ellentétben, — hanem valami nemzetfentartó irányítással az egyesülés és kiegyenlítés felé kellett fordulniok. Az ellentétes eszméáramlatok kiegyenlítése pedig leghathatósabban az iskolák révén történhetik. *A kultúrpolitika fociusaiban kell alapot nyerni és megizmosodni az egységes nemzeti kultúrpolitika eszméjének. Az iskoláknak kell reprezentálniuk a nemzeti egység eszméjének megtestesítését. Azokat a határkiigazításokat, amelyek az állam és nemzet között vannak, at iskolának kell végeznie.* Nem csak az iskolának, hanem *elsősorban* annak. Nem csupán ennek a felelős nevelési eszköznek, hanem a most meglevő s a nemzetvezetés, nemzetnevelés feladatainak végzésére ezután létesítendő továbbképző, ismétlő iskoláknak, a mentől szélesebb körben, mentől jobban megszervezendő egyesületeknek, köröknek, társaságoknak, összejöveteleknek. Mert ezekben a kisebb, jobban érzékelhető, mert áttekinthető, konkrét tagolódásokban kell kezdődni a kiegyenlítésnek. Az a bámulatos organizáció, amely a világháború egyik legnagyobb szenzációja s a mely a bámulatos sikerek kulcsa, Németország iskoláiban és egyesületeiben készült. Az élethivatások, foglalkozások száz irányba szólítják az egyedeket. De az egyesületek s első sorban az iskolák fogva tartják a lelkeket, gondosan ápolják életbe kinyúló karral a kapcsolatokat s magukhoz fűzve egykori tanulóit, nemzeti tartalommal telített hagyomány vérkeringése járja át az egyre szélesebb körben szétszűrő közösséget.

A híres német pedagógus, *Rühlmann* mondja, hogy az *államok nevelésügye most már nem annyira a műveltség függvénye, hanem mindjobban függ az államok nemzetgazdasági és társadalmi struktúrájától.*

Ugyancsak Rühlmann mondja, hogy: „*Pädagogik wird immer mehr zu einen Teilgebiet der allgemeinen Staatslehre.*”¹¹ Mi rendkívül messze állunk még attól, hogy nálunk a pedagógia az államtanak része legyen, — pedig talán épen azon államok közé tartozunk, hol a legnagyobb szükség volna rá. És a mai időkben kétségtelenül a legalkalmasabb volna hozzá fogni. *Megállapíthatjuk, hogy a történelem folyamán nálunk még soha olyan nagyméretű nem volt a nemzeti egység, mint a világháborúban.* Egyes, kisebb körben nyilvánulhatott meg eltévelyedés. A rettentő lármás s minden aljas eszközzel dolgozó lélekvásárlás szemérmetlenül folyt a széleken. De a *nagy néptömegek érezték az állam erejét, mely megmenti, megtartja a tűzhelyet, a családot, a vagyont.* A mindent eltaposó, romokon járó ellenség közeledése ledöntötte a választó falakat s a harctéren kiegyenlítődtek az összes ellentétek, a túrések, megpróbáltatások, önfeláldozások közösségében. *A veszteség-listák voltak e közösség leghathatósabb előmozdítói.* A front mögött is elült a zaj, pihennek az elégedetlenségek és együtt dobog a szíve az egész politikai magyar nemzetnek.

Hogy ez a kívánatos egység és harmónia megmaradjon a majdan elkövetkező béke idején; hogy azok a nagy egyéni és társadalmi erények, melyek e világháborúban az egész világ bámulatát vívták ki számunkra, úgy, hogy hazánkat a világerdeklődés középpontjába sodorták a békés társadalomban is tündököljenek; hogy a rétegenként vagy foltonként felmerült mértéktelen önzés, kapzsiság s a közös nemzeti célok ellen elkövetett sok más bűn méreteiben apadjon s minimálissá zsugorodjék össze: ezt kell az állampolgári nevelésnek eszközölni. Mert „*az állampolgári nevelés céljait a békében dolgozó állam, társadalom és egyén közös érdekei határozzák meg.*”¹²

¹¹ Rühlmann könyve: „Die Idee der staatsbürgerlichen Erziehung in Schweiz.” Idézve Miklóssynál, Magyar középiskola VII. 9—10. sz.

¹² „A Háború és az Iskola” (Franklin 1915.) Friml Aladár: Az állampolgári nevelés és a háború.

Mivel pedig ez a nemzeti egység szorosan összefügg a köznevelés belső egységével, hogy a nemzet sorsának alakulásában kivehesse megillető részét az iskola s kifejthesse teljes erejét, a nevelés sokféle tényezőjét közös célra kell irányítanunk: a nemzetfejlesztés és nemzetvédelem feladatára. *„A nemzeti egység végső alapja a köznevelés egysége.”* A nevelés egységének felvétele a *„nevelés nemzeti jelentőségéről való meggyőződés.”*

Az állampolgári nevelésnek amellet, hogy kiindulási és középpontja, fundamentuma és princípiuma a nemzeti jelleg, — gondoskodnia kell arról is, hogy olyan erényeket sarjasszon és fejlesszen, amelyek a közösségnek használva az egyesek boldogulását is biztosítják. A hivatással együtt járó erkölcsi tulajdonságok, mint a szorgalom, kitartás, önmegtartóztatás, lelkiismeret, kötelességteljesítés, munkaszeretet épen úgy állandó nevelésre szorulnak, mint a test egészségére, a helyes életmódra, a szórakozások nemeire gondot adó képesség. *A társadalmi erények a magánosságban, az elhagyatottságban színüket veszítik, elcsenevészednek.* A család a fészekből kirepülés után is minden szeretettel, egész szellemi és erkölcsi erejével támogatja, védi, erősíti tagjait. Az egész államnak egy családdá kell lennie a társadalmi erények és képességek istápolásában. Az iskolák hatásának nem szabad bevégezniük a küszöbönél, hanem el kell kísérniük a különféle kört, hivatást, pályát választott növendékeket. Mert a szülei értekezletek és más ilyen kísérletek csak olyan eredményeket adnak, amiket úgy is ismerünk: gyermekeik haladása szerint magasztalást vagy gáncsolást. De tartalmilag egyik ép

¹³ Dr. Imre Sándor pedagógiai munkái foglalkoznak e kérdéssel. E műveket nemcsak a pedagógusoknak, hanem minden műveltt magyar embernek ismernie kellene. Főbb művei: *„Nemzetnevelés”* Bpest 1912.; *„A középiskolai reform ügye,”* Magyar Paedagógia 1913.; *„Köznevelésünk és a háború”* Magyar Paedagógia, 1914. *„A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység”* a Háború és az Iskola, Budapest, 1915. stb.

oly kevés értékű, mint a másik. Az ember ős természetében benne van ugyanis az a megrögzöttség, hogy csak az azonnali sikerek, a reális valóságok iránt nyilvánul meg. hódolatuk. Ez mely pszichológiai tény és ezt figyelmen kívül nem hagyhatjuk. Ennek szem előtt tartásával elkísérjük ifjainkat a gyakorlati életpályákra s továbbképző iskolák, tanfolyamok stb. útján, vagy gyakorlati és elméleti ismereteket együttesen adó telepek létesítésével folytonos alkalmat, módot és ösztönt biztosítunk arra, hogy a társadalmi és állampolgári erényekben magát tökéletesítse képességeinek és sokoldalúságának teljes kifejlesztését végezhesse. Ez ismereteknek gyakorlati és utilitarisztikus előnyei annyira kézzelfoghatók, hogy hatása alól kivonni, magát alig lehetséges.

Viszont az iskolák is veszítenének racionalismusukból. Mert szélsőséges túlzásai s torzképeivel majdnem célján túllövő eljárás mellett is épen a szellemi túltömöttség, a vérszegénység, egyoldalú receptív tevékenység, az intelktualismus ellen emelte fel szavát idáig minden iskola-reform, melyek közül most különösen *Ellen Keyre*¹⁴ és a Budapesten lefolyt *középfiskolai reform vitákra* gondolok.¹⁵ De a — fájdalom egyébiránt minden pedagógiai gondolkodás nélkül szűkölködő — nagy közönség is unos-untalan ismétli, hogy az „*életre kell nevelni*”, non scholae sed vitae discendum! Bizonyos, hogy még olyan nagy tekintély, mint *Kármán Mór*, is hasztalan szegezte nekik egész életének programját: „*A gimnázium tudós iskola, a tudósok előkészítő iskolája*”¹⁶ azóta is, addig is hasztalan kérjük, hogy magyarázza meg valaki e már újdonságát és ingerét elveszített mondást: maga a társadalomtudományi társulatban lefolyt vita, örvendetes érdeklődés keltése:

¹⁴ „Jahrhundert des Kindes”, Berlin, 1902.

¹⁵ „A középfiskola reformja”, Budapest, 1906.

¹⁶ Elébbi mű, 253. 1.

mellett is oly csodálatos tarkaságot, összevisszaságot, témérdek utópiát és képtelen ellenmondást tárt fel, hogy az után indulni lehetetlenség volna.¹⁷

Mi tanítók is tudjuk, hogy a mai iskolának ez a legsebezhetőbb pontja. Es ha a humanista örökségű középiskola még mindég borzadállyal csukja be ajtaját azok előtt az áramlatok előtt, melyek a távol múltak és messze jövőndők helyett a *mai idők nevelési ideáljai számára* követelik bebocsáttatásukat: úgy hiszem, abban a *mai tanulónemzedék csupán ilyenirányú előkészítettésének fogyaté-kosságában s nem hajlandóságában hibáztatható*. Az állandó, rendszeres semmibe vevés, meg nem hallgatás, mellőzés ellenére látunk sorainkból egyeseket, aránylag eleget, dolgozni, közönnyel birkózni, a legfrissebb eszmeáramlatok átültetése, a régi hagyományok tovább fejlesztése körüi munkálkodni. Az élönyelvek és egészségtan tanítása, a különböző gyakorlatok, a szlőjd, a rajzoktatás, — az intellektuális tárgyak tanításában methodikai újítások csak bevezetésnek tekinthetők azoknak a nagyszabású változá-soknak, amelyek többé nem 30—40 éves, hanem sokkal rövidebb időközökben intézményesen fogják biztosítani a szociológia, polgári jogok, nemzetgazdaságtan, pénzügytan alapismereteinek a különböző fokozatokhoz mért bevitelle által az egyéni és társadalmi erények és képességek szé-leskörű kifejlődését.

Csak mint érdekességet említem meg, hogy az ango-
lok is „pedagógia útján akarják *fölforgatni* nemzeti karak-
terüket”, az Alexander Bernát kifejezése Bzerint.¹⁸ Az angol
tanítás gyakorlatibbá tételét hangoztatják, „*nem szabad ennyi*

¹⁷ A vita folyamán felmerült és hangoztatott elvekre és kívánságokra nézve, tanulságos olvasmány 1. *Kármán M.* felszólalása; 2. Dr. *Major Károly* „Panaszok a mai középiskola ellen”, gyöngyösi értesítő 1905/6., 1906/7.

¹⁸ „Háborús pedagógia”, Budapesti Hírlap, XXXVI. 16.

idealistát nevelni.” „Azt tanítsák, ami közvetlenül értékesíthető az életben.” „A maga-magáért való igazság az semmi; a földolog a *hasznos igazság*, illetőleg a haszon, melyet az igazság alkalmazásából nyerünk” stb. Tehát az angol még mindig nem tekinti magát elég praktikusnak.

Kétségtelen, hogy az egyének ésszerű önbizalma, az eként kifejlesztett, mondhatni felébresztett ős erők, az anyagi boldogulás és szellemi érvényesülés s a nyomukban járó megbokrosodott önérzet könnyen *bomlasztó erővé* fajúíhat, ha nincs felette valamely hatalom, mely az evolúció küzdelmében az egyéni érdekeket alárendelje a társadalmi érdekeknek s eképen az alkotó munka erőivé nemeítse. Úgy hiszem, az egymásután sülyedő és támadó lársadalmakban egyformán tapasztalható nagy tekintély, amely különösen nálunk az összes nevelő szervek közül egyedül az egyháznak jutott, épen abban található magyarázatát, hogy a *vallási és erkölcsi* gondolatokat és érzelmeket mindenkor úgy tekintette, mint a szinte *kibékíthetetlen köz- és magánérdekek összeforrasztóját, a legmagasabb rendű és legszélesebb körű egységek megvalósítóját.*¹⁹

A francia állampolgári nevelés csak az erkölcsi oktatást tartotta meg. A dán egyenesen programjába vette, hogy „jó dán és *melegsívű keresztyén*” nevelését várja. A hollandoknál is nagy jelentősége van a vallásos nevelésnek. De mindeniknél elvetették a vallásos nevelésnek azt a megcsontosodott methodusát, mely absztrakt tételeket és parancsolatokat „emléztet” s már külön, régi nyelvvel nehézségeket okoz és elkedvetlenítést idéz elő azokon

¹⁹ Lásd: W. *Jerusalem* „Die Aufgaben des Lehrers” 2. részben. „Religion ist zweifellos persönlicher Glaube und persönliche Gesinnung, aber sie ist und bleibt dabei doch vor allem *Zugehörigkeit*. Alle religiösen Vorstellungen sind .... *soziale Verdichtungen* und haben als solche Macht über die Geister gewonnen.” V. ö. *Münchi* Zukunftspädagogils (1913., Berlin) 199.; 229—247. 1.

a fokokon, hol még csak a *ma* és csak a *konkrétumok* iránt fejlődött ki képesség és érdeklődés.

Tehát mentől kevesebb tan és mentől kevesebb grammatizálás, — és mentől több közvetlenség, átélési példa. Az értelemnek kell átítatva lennie azokkal az örök igazságokkal, amelyek messze magasan állanak béke és háború felett; az érzelmeknek kell átszellemülniük, hogy a magaviselet észfeletti irányítói lehessenek. *Meg kell győződnünk annak az igazságáról, hogy a hol Isten lakozik, ott békesség van, ott szeretet van, ott áldás van.* Zúghat a háború fergete, rakásra rombolhatja az emberi értelem műve az emberi értelem munkáját: a lövészárkok mélyén, a pergő tüzek iszonyatai között vonagló lelkekben s az elárvult otthonban imát gügyögő ajkakon ól az Isten!

Az ilyen hit ott születik s ott gyarapodik a családban. Nem mint *tan*, hanem mint *élet*. Az iskola ébrentartja, tudatosá teszi, de lényegében nem erősíti. A felelőtlen növelő tényezők, a körülmények, az ellenőrzés és vezetés nélküli nagyobb időszakaszok sokszorosan lerombolják a korlátolt együttlétei építését, ha nincs be-rekesztve a csontokba. A szülői házban kell ezt ennie az étellel, szívnia a levegővel. A családban kell ennek heraklesi erőre kapnia, hogy a bölcsőjéhez lopózkodó kísértéseket és bűnöket megfojthassa. *Ahol a család élete örökös isteni tisztelet, ott él az Isten a szívekben.*

Mihelyt az egyház szorosabban nemcsak szerveivel, hanem *közvetlenül* vegyül el a társadalom *intenzív nevelőszervei között* s a családok nevelésében a legteljesebb intenzív eljárással lesz módjában elhinteni és művelni az általa hirdetett örök igazságok magvait: enyhülnek a feszültségek, omladoznak a választó falak, szelidülnek a létientartás tudatos és tudattalan önzésének kitörései s a *vallásos ideálok megszilárdulásának mértéke szerint meg-nemesül az erkölcsi felfogás.*

Ma a háború nagy pusztítást vitt véghez az erkölcsi

világban. Seholsem találunk összhangot a háború tényei és erkölcsi fogalmaink között. Csak eredményeket tárnak elibénk s az okok kitalálásában megriadt képzeletünkre vagyunk hagyva. Magasabb érdekekből kell vallani vagy hinni olyasmiket, amik a valósággal nem ritkán ellentétben állanak. Magasztaljuk a nemtelen érzelmeket s ökölnyi betűk vigyorogva hirdetik, hogy leöltünk ennyit, elesett annyi; a bomba széttépett ennyi békés lakost, az emberi munka évszázados alkotásában pusztítottunk annyit . . . Gyönyörű emberi tulajdonságok tűntek el, mint a hősiesség, a becsületes egyenesség, az önfeláldozás, melyekről már évezredekkel ezelőtt azt hirdették az epikureisták, hogy a legmagasabb szellemi élvezetnek bizonyos formái, — B ezek helyére trónra ültek a ravaszság, a kémkedés, megtévesztés, alatomosság . . .

A Kálvin-szövetség elnöke, *Bernát István* azt mondja egy meleg szívvel írott munkájában, hogy „az anyagi és értelmi fejlettség magas fokán álló társadalmi rétegekben, ha azok megszűnteié vallásosaié lenni, . . . megapad a gyermekek száma, aránylag rövid idő multán, egy-két nemzedéken belül elpusztul, kihal a család.” Máshelyen ugyanő arra az eredményre jutott, hogy „a nemzetek fizu ai és reprodukív erejének fenntartása a vallásos érzelmektől, a földfeletti világba való bekapcsolódástól függ,”²⁰

Á háború máról holnapra hőökké varázsolta a polgárokat. Minden nevelő tényezőnek össze kell fogni ereje legjavát, hogy vallásos, erkölcsös, a haza iránt áhítatos szeretettel ragaszkodó, hű állampolgárokat neveljen, kiknek tisztult érzelmi világában elnémul az érdekek csatája.

3. A háborúval kapcsolatos problémák közül különösen sűrűn hallhatjuk *a testi nevelés reformját*. Azok az erőpróbák, a testi szervezet minden izét hihetetlen mér-

²⁰ „Az igazi élet felé.” Budapest, 1915.

tékben megkövetelő fizikai szolgálatok, amelyekről az immár 20 hónap óta tarló háborúnak terepnehézségeket legyőző, stratégiai képtelenségeken diadalmas eredményt felmutató s két keserves téli hadjáratnak évtizedes hosszúságúnak tetsző folyamata beszél, azok a szolgálmányok jogosan emelik fel szavukat a testi nevelés ügyében. Nem, mintha elégtelenek lettek volna: *hisz a háborúnak bizonyossága, úgy a szellemi és erkölcsi, mint testi erőket illető bizonyossága örök dicsősége a magyar fajnak és nem elítélése a magyar iskolának.*²¹ De kétségtelen, hogy a háború igazolja azokat a reformokat sürgető mozgalmakat is, melyek az iskolán belül és kívül a tornatanítás modernizálásával *a testápolás és nevelés ügyét* óhajtották dűlőre juttatni. *Nietzsche* szavai jutnak eszembe: „*mielőtt neveléssel megjavítanák a fajt, kiválasztással föl kellene frissítenünk.*” Mintha tíz század fejlődése békében, háborúban meghozta volna a *kiválasztást* s most a *nevelésen* a sor, hogy betetőzze. De mikor az utakon és módokon gondolkozunk, fülünkbe cseng *Herbert Spencer* szava: „*Az ember semmiben sem képes a természet dolgain változtatni, csak amennyiben aláveti magát a természet törvényeinek.*” Amire *a legjobb emberi természet* (kivételes nagyság!) képes, azt *általában is* elérheti az emberi természet.”

Az iskola tisztában van a feladattal s érzi, hogy alaposan változtatni kell sok, a testnevelés kérdéséhez tartozó felfogáson. *A test a lélek temploma*, a biblia szerint. Az iskola az egészséges szervezet mindenirányú fejlesztését szolgáló céltudatos törekvések összesége. Tehát valami *egyenlőbb arányt* kell létrehozni. *Nem lehet túrni, hogy*

²¹ V. ö. *Berzeviczy* Albertnek a magyar középiskoláról az *O. K. T. K.* XLIX. évf. 10. számban idézett szavaival: „Különösen ami középiskoláinkat illeti, egyéves önkéntesekből lett tartalékos tisztjeink nagyban és egészen oly fényesen beváltak, sőt *értelmiség és kötelességtudás* tekintetében annyira kitűntek, hogy *középiskoláinknak a háború szigorú, próbatétele alapján csakis a legjobb bizonyítványt állíthatjuk ki.*”

at értelmi dogmatizmus béklyói között sínylődjék a szervezet.. A középiskolai reformvitájában olvastam, hogy míg Németországban 22—25 ezer tanítási órán vesz részt egy tanuló az érettségiig, összesen 650 tornaórája volt. Angliában ellenben 16500 tanulási órával szemben 4500 tornaóra van ugyanannyi idő alatt.²² A világháború eseményei más következtetést vontak ki e tényekből, mint a normális logika. És Istennek legyen érte hála, a magyar iskoláknak németekéhez hasonló óra arányszáma sem fordult ellenünk. De a *kérdések lényegét nem nézhetjük a siker szempontjából*, még ily öröme gerjesztő csudák láttára sem. Különb is olvashattuk- *Alexander B. (Alfa) cikkében*:. „A németek nagyon *bámulják* az angol katona ügyességét, a terep sajátágainak fölismerésében és kihasználásában való jártasságát, nagy szívósságát, nyugalmas flegmáját stb. Abból származtatják, hogy az *angol középosztály bámulatos sport kiképzésben* részesül, nem görnyed annyit a könyvek fölött, mint a német diák, majdnem folyton a szabadban tartózkodik, játékaiban is tulajdonkép mindig háborúsdit üz, hozzászokott, hogy a sport eredményeire egy vagyont tesz föl, eltudja viselni a kockázatot, a balsorsot, mert csak így tudja az eljövendő kedvező eshetőséget kihasználni.”²³

Pedig most már mi is tudjuk, hogy mit jelent az, hogy a német valamit elismer, sőt bámul. Igen igen nagy s az ő szemében különösen értékes tulajdonságok kell, hogy legyenek, ha duzzadó önérzete zászlót hajt. És valóban ez elismerésüket kifejező pár sorban a testnevelés programját kell és lehet látnunk. Talán soha sem fog ez sikerülni egyetlen más népnek sem, hiszen a népeknek, csupán története mutat föl változást, de sem tulajdonságaik, sem képességeik, egyszóval természeti karakterük.

²² *Giesswein* Sándor: „A középiskolai reform.” 118. 1.

²³ Budapesti Hírlap 1916 január 16. sz.

lényeges jegyeiben nem változik, ugyanaz marad. Caesar a galliai hadjáratában mintha a mai Paris lakóival harcolt volna; Tacitus Germaniájában Vilmos és tábora látható a történelem retroskopián keresztül. És a mi hősi fiaink is ezeréves történelmünk legszebb lapjaiból lépnek elének, mintha *Róma* alól jönnének vissza a diadal szárnyain, mintha *Kiev* kulcsait hoznák tarsolyukban . . .

Az általános nevelés célja szabja meg a testi nevelés kérdését. Épen ezért jogtalan minden törekvés, mely a katonai nevelés kizárólagosságát vitatja. *A hőst nem a testi szervezet alkalmassága avatja hőssé: zsenge gyermekeié és rogyadozó népfelkelők tapossák a rokitnói mocsarakat és Lovcent.* A testi sejtek eltérőit lehetnek,²⁴ de a lelki sejtek váladékai ugyanazok. *A testi erők mellé kell egy csomó más, az egészséges, jól fejlődött, jól ápolt és nevelt testi állapotokon nyugvó erkölcsi és akarati erő, minők a higgadt gondolkodás, gyors elhatározás, önuralom, feltétlen engedelmesség, fegyvelmezetség.* Az ép és csalódásnak ki nem tett érzékszervek értesítései semmit sem érnének, ha fel nem találja magát, azonnal nem tudja teendőjét, amely az összesség, a cél, a győzelem érdekében” a legjobb, az egyedüli, hangtalan feláldozása árán is. Mindez, s még annyi más nem a vegyes sereg hagyománya, nem a káplárok és őrmesterek sikere. A drill sémákat és sablonokat termel a békemezőkön való parádékra.

Roschernék, az egykori hírneves nemzetgazdának pár mondása jó tollamra: „*Minden ember, aki magát valamiben kitünteti, erre valamely sajátos szükség által ösztönöztetik; ez a szükség annak a képességnek épen úgy oka, mint okozata is.*” Minden *ésszerű gazdálkodás tervszerűsége* arra törekszik, hogy *életkedvből és életerőből a lehető legkisebb áldozattal*

²⁴ . . . „alle physiologischen Prozesse des Kindes und seine sämtlichen Organe *andre* Eigenschaften Zeigen, als die des Erwachsenen.“ *Meumann* Vorlesungen, I. 68.

*azéletszükségeknek lehető legnagyobb kielégítését érje el.*²⁵ Amikor az iskolai testnevelés célját, *egészséges és erőteljes nemzedék nevelését*²⁶ valósítani akarja, azt a belső szükségét, -a faji és egyéni élet jellemző vonásait kell felkutatni, figyelembe venni s az egyetemes hajlamokat és képességeket foglalkoztatni és kifejleszteni az általános és tömeges testnevelés megfelelő formái útján, — míg az egyéni hajlamoknak oltalmat, módot nyújt arra, hogy útbaigazítások és irányítások után fejlődjenek és érvényesüljenek. Tehát egyfelől a közös, egyöntetű munka teljesítése szükséges célja biztosítására, másfelől a rendesnél nagyobb-foku erők gyakorlására a kellő tér és szabad mozgás. De mindig úgy, hogy e szükségek kielégítése ne emésszen fel a kelleténél, az elkerülhetetlennél több életerőt s az életkedv teljes üdeségben, sőt az egészség emelkedésével, arányos fokozódottságban maradjon s a cél érdekében hozott áldozatok megfelelő sikerrel járjanak.

Így a testnevelés kérdése sem szigetelhető el a nevelés egyetemes köreitől, — sőt, ami idáig, ha részben is, gátolta kifejlődését, épen az a, felteszem, jóhiszemű eljárás volt, hogy a *nevelés lényeges és lényegtelen csoportosítást túrt meg eszközeiben* s ezzel hangulatok s áramlatok szerint némelyek *elsőrendű* eszközöknek minősítették, míg mások a *másodrendű* vagy melléktárgyak kategóriáiba kerültek. Bizonyos, hogy a *harmonikus nevelés* első feladata ezeket a kategóriákat megszüntetni és előítélet s idegen szempontok érvényesülésének kizárásával megállapítani a célokat, bírálata körébe vonni a szükségleteket és az okok és okozatok latolgatásával egybegyűjteni az eszközöket, megszabni az utakat és módokat, melyek a cél érdekében szükségesek és elkerülhetetlenek.

²⁵ Roseher—Kiss F. „A nemzetgazdaság alaptanai.” (II. kiadás, Bpest.)

²⁶ *Ottó József dr.* „Isk. testnevelés és katonás nevelés. (Magyar középiskola Vili. évf. 5 — 6.)

Ha a tudományos vizsgálódások eredménye azt állapította meg, hogy a testi és szellemi élet között a kapcsolat félre ismerhetetlen; ha azok az eléggé nem becsülhető kezdeményezések, amelyek a kísérleti pedagógia révén ismeretesek, cáfolhatatlanul bebizonyítják,²⁷ amiket idáig csak példabeszédszerű frázisokban kaptunk és adtunk tovább (sokszor idéltlen értelmezéssé]), mint pld. „ép testben ép lélek” vagy „kéz és ész teszi az embert emberré.” (Buffon), — *a human és real tárgyi csoportokhoz, mint ezekkel minden tekintetben egyenlő értékű, azoktól külön nem szakítható csoportot kell felállítanunk a testi nevelés gyűjtőneve alatt.* E csoport köréhez tartoznának: 1. a testi erők gyakorlására megállapítandó, s a faji, temperamentumi stb. tulajdonságokon nyugvó eklektikus rendszerű *torna*; 2., az ifjúság mindennemű *játéka*, ide értve a sportokat is, különösen a vívást, úszást, evezést és céllövészetet; 3., a tanulók testi egészségének az egész testre kiterjedő s teljesen intenzív, havonkénti *vizsgálata*; ennek következménye etnikai és fizikai tekintetben egyaránt múlhatatlan, de egyúttal kiszámíthatatlan eredményekkel kecsegtető; 4., az *egészségtan* elméletéből a mindennapi élettel legszorosabb kapcsolatban levő kérdések tárgyalása, mint pld. az étkezés, lakás, öltözködés, testápolás egészségтана; az egészségügy szociális intézményei s nemzeti jelentősége; a ragályokkal szemben való védekezés; az első segítségnyújtás stb.; 5., *cserkészlet*, a költséges sallangok mellőzésével, a helyi viszonyok követelményei szerinti szervezetben. Ez egyúttal gyakorlőhelye volna mindazoknak a praktikus tanulmányoknak, melyeket műhelygyakorlat, kémiai és fizi-

²⁷ V. ö. Neumann „Vorlesungen”, I. (Dritte Vorlesung: Die körperliche u. geistige Entwicklung des Kindes in allgemeinen) 101. 0. In allgemeinen aber können wir das Prinzip aufstellen, dass das geistig normale Kind auch körperlich normale ist; dass des geistig zurückgeblieben auch, körperlich zurückgeblieben und das geistig voraneilende auch ein körperlich, voraneilendes Kind ist.”

kai gyakorlatok stb. címen sajátít el; 6., a *kötelező énektanítás* is idesorolható, akár *szociális* szempontból, mint *Dr. Juba* kívánja;⁸⁸ (a szülői ház részéről volna szerintem a jelszó, (t. i. a kötelező énektanítás), mely a szegényebb és gazdagabb ifjúságot egymáshoz is közelebb hozza); vagy a *kedély* szempontjából, amely oldal itt fontosabb. A híres ideggyógyító orvosnak, *Moravcsiknak* szavai szerint: „A *kedély i szféra fejlesztése olyan fontos, majdnem életszükséglete az embernek, hogy e nélkül az életet kellemesnek, szépnek el sem tudnám képzelni.*”²⁹ Általában ismeretes, hogy Németországban az ének kötelező tárgy heti 2 órában az alsóbb osztályokban — míg a felsőbbekből önként lépnek a dalárdákba.³⁰ Hazánkban a protestáns iskolákban tanítják, az állami és községi iskolák csak az elemi fokon. Pedig, hogy mily frissítő, *testi-lelki energiák forrása a dal*, azt a jelen háború megmutatta Θ a *hadikiképzés fel is használja*. Mert hajlam is van, képesség is, kedv is van tanulatlan és tanultban egyaránt. Csak épen nem tudnak, mert nem tanultak. A kálvinisták könnyes szemmel énekeltek el egy-egy szép zsoltár-verset: de ez *istentisztelet*. Meg szét is szóródtak. így aztán még ennek szárnyán is ritkán száll haza lelkük a csillagos, kakasos tornyok árnyékába.

Az utolsó, mely a testi nevelés körébe tartozik, felfogásom szerint: a *munkára nevelés*. Rendkívül fontos kérdés, úgy a testi egészség, mint a jellemképzés és szociális nevelés szempontjából. Már is túlságosan hosszúvá vált felolvasásom kerete nem engedi meg, hogy erre vonatkozó szerény nézetemet kifejthessem. E helyett egy pár vonás-sá „Középiskolai Reform” (1906, Bpest.) 110. 1.

²⁹ U. az. 33. 1.

³⁰ V. ö. A nagyszombati ötödik igazgatói értekezlet j.-könyvének 83. 1. „Hogy mennyire becsülik Németországban az *ének nyelvtanítási jelentőségét*, azt legjobban mutatják a járatos iskolai nyelvkönyvek (p. o. a Kühn-féle francia nyelvkönyv), amelyek minden fokon a fölvetett dalokkal együtt a hozzájuk tartozó dallamokat is közlik.”

sal vázolt képet vagyok bátor ide vetíteni. Vegyük fel például itt, a *pataki* viszonyok közt. A főiskola épületétől egy gondozott országúton keresztül lépve, szép, árnyas fák alatt időzhet a diák. Egykori, híressé lett diákok, (most csak: Tompa); nagylelkű gyermekbarátok, jótékony adakozók (most még csak: Pálóczy Horváth testvérek); országos hírre, névre jutó professorok (most csak: Erdélyi János) szobrai, emlékei díszítik a pompás, lombos fákkal koronázott 16058 II öl nagyságú kertet. Fái a magyarországi fák gyűjteménye, ízléses táblákkal, s rajtuk névvel. Most csak a fa nevével, — idővel talán annak a nevével is, aki mint kis diák ültette, öntözte, gondozta. A jól gondozott utak a tanulók szorgalmaskodását dicsérik. A fákon levő fészek-odúk a diákok gyöngéd lelkét hirdetik. Tudjuk róluk, ezt ki tette, azt ki gondozta. A kis dalosok hálás szavai édes hangokkal fizetnek, — még a lövészárkok rettenetességéhez is elkísérik. Egy tisztáson, a köröndökben kifli alakban nyújtóznak a padok. Most körbe állnak a fiúk, lerepülnek a kalapok a fejekről, s a balzsamos levegőben, a madárdaltól hangos kertben fel száll a jóságos Istenhez az ima. Utána folyik a tanítás. Egyik téren magyar, a másikon történet. Szinte fáj a lelkük, ha terembe kell menni; táblára kell írni, rajzolni kell, nem lehet ide künn. De még van szünet is. Páronként indítja tanítójuk futásra. Elhangzott a vezényszó, egyik jobbra, másik balra, s a 300—400 lépésnyi ovális pályának minden pontján futnak ingujban a jóvérű versenyzők. Jutalmuk egy tekintet, egy meleg szó. Nem hírért, nem a dicsőségért teszik.

A másik osztálynak éppen tornaórája van. Tornacsarnok, játéktér a kert közepén vannak. Csoportokba osztva méháznak. Repül a lapda, iramlanak az izmok. A méh-zümmögéstől hangos vadcseresznye-fák alatt publikum is akad. Öklömnyi emberkék, kerekre nyíló szemmel. Nyugalmat élvezők, emléktől nedves pillákkal. Éles csengettyű

szó hangzik: a konviktus hívogatja neveltjeit. Az apraja, rohan, a nagyja csak lépteit nyújtja; már tudja, hogy nem is illik, nem is egészséges, de meg „úgy sem olyan melegen eszik a levest, amint főzik”. Megnyílnak a vízvezetéki csapok, a kéz és szájöblintések után csöndben ül mindenki a helyén. Pár szavas ima után harcra készek a soros elsők s éber tekintettel figyelik a kanál és villa vándorlását. Mert jaj, ha nem igazságos az osztály . . . . Hozzák ki a tálalóból a tiszta fiuk a tálakat sorba. Ma egyik, holnap a másik. Csak a nagyobbak asztalához kérezkedett oda egy-egy kisebb, hogy mindig ő vihesse. Elhangzott a hálaadás, tódulnak a kertbe. Itt golyóznak, ott lapdázhatnak; még a karfa, nyújtó is megbírja a higiénikus kosztot. De kettő az óra, haza a lakásra. A kert északi oldalán vannak a pompás pavillonok, fákkal szegélyezett 8056 □-ölnyi területen.⁵¹ Minden osztálynak külön. Az épületeket kert veszi körüli. Apró táblácskákra oszlik: minden diáknak van ily ágyasa, melyet maga ázott, maga vetett, maga gondoz most. Azonnal látszik, melyik szereti jobban a rendet; büszkén mutogatják, hogy szegélye virág, belsejében már mekkora a borsó, fut már az uborka. Bezzeg szebb mint a tanár gyermekeié, akár a Péteré,, akár a Mariskáé, pedig a már polgáriba jár.

A pavillon nevet is kapott. Egyik arról a főgondnokról, aki építtette. Amásik arról a jóltevőről, aki áldozott.

De már jó is szembe velünk a pavillou-család *apja*: az ott lakó tanár. Egy tekintete számbaveszi, ki hol van, mit csinál. A panaszt még eligazítja, a nehézséget eloszlatja. A vetélkedőket a lugasban ülő feleségéhez utasítja. Azután kezdődik a bemutatás: ez a hely az alvó, e meg a tanuló, féléleletben a műhelyek, hol nóta mellett

⁵¹ Részletesen. kifejtettem erre vonatkozó álláspontomat „*Gimnáziumi Internátus*” c. *név nélkül* megjelent munkálatomban, a 10, 15 s köv. lapokon. (Különlenyomat a *Sárospataki Ref. Lapok* 1912. éri 28—33. számaiból.)

kötik a könyvet, készül a kerti bútor. De csak télen, mert máskor mindig a szabadban vannak. Sehol semmi fényűzés, — ragyogó tisztaság, pompás rend. A falak tiszták, egy karcolás sehol. Majd adott annak a pavillon bíróság, a heti ülésén. Aztán még a pavillon jegyzőkönyvbe is belekerülne a neve, de nem a dicséretes lapra, hanem a megrovásba.

A hálók mellett a nevelők szobája; minden pavillonban van kettő, egy nyelvész, egy reálszakos, hogy a hozzájuk fordulónak igazítást adjanak. A villanyt és központi fűtést ők ellenőrzik, a heti fürdést ők osztják be, hogy minden tanuló legalább hetenként egyszer megfürödjék. A heti kirándulásokat ők készítik elő, ha a célt és a helyet jelzi az osztály- vagy szaktanár.

A falakon táblák vannak: egy-egy márvány lapocskán a név, s az évek, míg itt lakott egy-egy nagynevű, híressé és érdemessé lett volt tanuló. Meg egy szép festmény, olyan diáktól, aki e pavillon lakója volt. A neve is rajta. Ennyi az összes dísz a tanuló szoba falán. Minden fal egy-egy darab élő történet. Az egyiket épen most nézegeti boldog derűltséggel az egyik gyerek hozzátartozója, aki már csak azért is bejött, hogy megtekintse a fát, mit ültetett; a táblát, mely nevét őrzi; a helyiséget, hol gyönyörű ifjúságának éveit töltötte.

Szembe jő velünk egy másik pavillon népe. Az arcok pirosak, a szemek csillogók s az ajkak daltól hangosak. Ezek most jönnek a Bodrog partjáról. A víz nagyszerű volt: valamennyi tud már úszni, de azért az uszoda nagy medencéjében lubickoltak. Csak egy csoport — felváltva — szállhatott csónakba, hogy az evezés gyönyöreit is élvezhesse. Egyúttal cserkész mentőgyakorlatokat is végeztek. Az őrparancsnok rendelkezése törvény. A vízi próba nagyszerűen sikerült. Csupán az egyik ivott a kelleténél több vizet. De legalább a többinek volt alkalma

a betegszállítón hazahoznia. Most viszik egyenesen a beteg pavillonba, — holnapra már kiheveri ....

„... De bocsanat! Összekeveredett a valóság a képzelettel.³² A probléma az utópiák világába szédült. Pedig ez mind valóság lehetne, ha . . .

Mikor azt kérdezzük, mit kivan a háború a testi neveléstől, ne felejtjük el, hogy testileg *rátermett embereket kér és vár tőlünk a béke, hogy munkabecsülő, munkaszerető és produktív munkára képes egyéneket neveljen belőlük a maga számára; és egységes, rátermett embereket kér és vár tőlünk a háború, hogy azokból tetszése szerinti katonát és hőst neveljen magának, máról holnapra.*³³

A mikor a 22. honvédgyalozezredről, legendás tetteiről olvastam, mindig megújult lelkemben az egyik falu ünnepi képe, mely faluból (a többek közt) kapja újoncait. A *gernyeszei* templom előtti téren ünnepnapokon rikoltozva cicáztak a lányok, órák hosszatt; a tér másik felén pergett a *cserkebála*, a földbe ásott sasfán forgott a keresztbe tett két gerenda. A cicázok félszeme meglátta, ha valakit levetett a pergő rúd s egész szája hahotázott rajta. A Maros hullámaint singelve úszták át. Az egész falu tudta, ki megy elől a kaszával. Aki a legelső lányt akarta hívni táncba, annak szembe kellett állani a zöldgalyos szárnyékban a szóló táncnál az előbbi favorittal. Karéjban vették körül őket s minden szem oda tapadt, hogy melyik fulad el ha-

³² Valóság: a gyönyörű kert, a tornacsarnok, az internátusi — *telek* s mit a természet *ingyen* adott, a pompás levegő, a hegyek, a Bodrog s a temérdek készség tanítóban, tanulóban. Alom: a természetadta ezer alkalom kultúrája. Uszoda nincs, a Bodrog megközelíthetetlen, bár 250 méterre van s az internátusi telken burgonya terem, — talán 100 kor. értékben.

³³ Lásd. K. F. „A tanulóifjúság katonai előkészítése.” O. K. T. K. 1915. nov. 1. sz.

V. ö. *Von Hülsen* vezérőrnagy szavaival, *Deutsche 7 urzeitung* 1915. 491. 1.: „Férfiakat kell nevelnünk, kiknek testük vas, érzékük pompás, akaratuk szilárd. Ha ifjainkat talpig férfiakká neveltük, egyúttal katonává is neveltük őket.”

marabb, melyik fehér harisnya³¹ torpan meg előbb. *Ha ügyes3, mozgékony, erőteljes, hajlékony s egyúttal eleven szellemű, viqkedélyű, fáradhatatlan embert követel a háború, — én tudom, miért hősök a gernyeszegei legények. És minden magyar faluban született ember, aki lát és figyel, tudja, hogy miért hősök a magyar fiúk. Akár padjainkból kerültek ki, még nem is pelyhedeő állal; akár gyermekeik karjai közül szakadtak ki, deresedő fejjel.*

* *

*

A problémáknak se' szeri, se' száma. A békés idők is termelik: ezek közt nagy szelekciót visz véghez a háború. Nyers haragos búval gázol, keresztül a neki nem tetszőkön; újakat vet fel s előtérbe állítja, részben meg is valósítja. Nincs ideje hosszas meditálásra.

Az állampolgári és a testi nevelés problémája közös és kölcsönösen elismert kérdése békének, háborúnak. Mindkettőnek szempontjait óhajtottam megvilágítani, hogy a tanulságokból okulva, nevelő munkálkodásunkban elérjük a magasztos eredményt: *erős nemzeti öntudattal telt, egészséges világnézet és egységes, emelkedett közszellem kialakulását, hogy a midőn a haza így szól fiaihoz: szerelmes gyermekem, add nekem a te szívedet!* —: tiszta szívvel, egy akarattal erős, egészséges lelki-testi szervezettel áldozunk.

³⁴ A fehér harisnya a fehér abaposztóból készült, testhez álló, zsinóros nadrág.